

Amèlia Jover Velasco, nascuda l'any 1910 a Cullera, va ser una dona rebel, llibertària, naturista, afiliada al sindicat de Gastronomia de la CNT on va crear la secció femenina. També va treballar com administrativa en l'Ajuntament de València. Amb l'inici de la Revolució escrivia en la premsa àcrata i va ser secretària general de les Joventuts Llibertàries de Llevant. Va patir la repressió franquista i va ser empresonada en el convent de Santa Clara. Finalment, es va exiliar a França i després a Tunísia. Tornant a França on va morir l'any 1997.

L'Associació Cultural Institut Obrer vol mantenir viva la seua memòria i reivindicar el llegat de les dones lliures que com ella saberen plantar cara a l'adversitat i que amb la seua acció propiciaren l'enllumenament d'un món millor.

Amèlia Jover representà allò que va dir Camus, "Hi ha éssers que justifiquen el món, que ajuden a viure amb la seua sola presència", perquè mantingué, fins al final de la seua vida la força de les seues conviccions i l'esperança de poder realitzar la utopia que portava al cor.

AJUNTAMENT DE VALÈNCIA
REGIDORIA DE PATRIMONI I RECURSOS CULTURALS

ACIO
ASSOCIACIÓ CULTURAL
INSTITUT OBRER

desde 1986

CULTURAL VALÈNCIA

9 788412 651935

AMÈLIA JOVER • UNA DONA LLIURE I REBEL • RAFAEL MAESTRE MARÍN

AMÈLIA JOVER

UNA DONA LLIURE I REBEL

Rafael
Maestre
Marín

Estudi introductor
del professor Ricard
Camil Torres Fabra

AMÈLIA JOVER

UNA DONA LLIURE I REBEL

Rafael Mestre Marín

AMÈLIA JOVER

UNA DONA LLIURE I REBEL

Estudi introductor del professor
Ricard Camil Torres Fabra

© Text: Rafael Mestre Marín

© Estudi introductor: Ricard Camil Torres Fabra

© De les fotografies, les seues autores, propietàries i dipositàries

Editora literària: Cristina Escrivà Moscardó

Traducció: Víctor Benavides Escrivà

Documentació: Associació Cultural Institut Obrer, Fundació Salvador Seguí, Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert de la Diputació d'Alacant, i l'Associació Cultural La Penyeta de Cullera

Imatge de la coberta, disseny i maquetació: Román Sánchez

Edita: Cultural Institut Obrer

info@institutobrero.com

<https://www.institutobrero.com>

Impressió: Gráficas Fortuny

ISBN: 978-84-126519-3-5

Dipòsit Legal: V-1296-2023

Agraïments: Miguel Asensio (Fragua Social). Encarna Bosch (fotografies). Àngel Bosqued (fotografies). Batiste Malonda de Cullera Laica (constància). Javier Navarro (amistat). Alicia Payá (transcripció de textos). Antonina Rodrigo (complicitat). Juan Antonio Ruiz, president de l'A.C. La Penyeta (fotografies). Khayam Turki, net d'Amèlia (fotografies).

Aquesta edició ha sigut possible gràcies al patrocini de l'Ajuntament de València en la convocatòria de subvencions a programacions i projectes culturals de la regidoria de Patrimoni i Recursos Culturals en 2022.

SUMARI

PRESENTACIÓ	
Cristina Escrivà Moscardó	7
INTRODUCCIÓ	9
1. UNA TRAJECTÒRIA PER L'ANARCOSINDICALISME CULLERENC	
Ricard Camil Torres Fabra	13
2. AMÈLIA I LES JUVENTUTS LLIBERTÀRIES	53
3. UNA DONA LLIURE I REBEL	97
4. AMÈLIA EN LA MEMÒRIA	125
4.1 Antonina Rodrigo, escriptora memorialista	126
4.2 Encarna Bosch, Associació de dones Amèlia Jover	127
5. ELÒDIA ZARAGOZÁ JOVER, LA SEUA FILLA	133
5.1 <i>Elòdia, la mujer que se convirtió en pájaro para hacer volar la memoria</i> "Agrupación para la Defensa de la Memoria Histórica Elòdia Zaragoza Jover Turki"	140
6. ANNEX	
Arbre genealògic	151
Àlbum fotogràfic	152

Presentació editorial

AMÈLIA JOVER VELASCO, UNA DONA IMPRESINDIBLE DE LA HISTÒRIA

Per a la nostra editorial la presentació de la present publicació es converteix en una gran satisfacció per diversos motius. El seu autor Rafael Mestre Marín, en l'actualitat secretari de l'Associació Cultural Institut Obrer, membre del patronat de la Fundació Salvador Seguí i estudiós del Moviment Llibertari, va conèixer a França a la protagonista del llibre en el seu exili, per la qual cosa des d'aquest coneixement sobre Amèlia Jover Velasco aborda en primera mà la recerca. L'autor va entrevistar desenes de persones que la van freqüentar pel que el seu judici és ampli en la contextualització dels aspectes biogràfics d'Amèlia Jover, la qual cosa ha nodrit el text al costat de la recerca bibliogràfica, arxivística i hemerogràfica.

A més, la publicació recull l'interessant i imprescindible estudi introductori del professor Ricard Camil Torres Fabra, que escriu sobre l'època viscuda per Amèlia Jover a Cullera –població natal de tots dos–, a la qual se sumen dues suggestives col·laboracions: la d'Encarna Bosch, presidenta de l'Associació de dones Amèlia Jover de Cullera i la de Javier Martín, de l'Agrupació Elòdia Zaragoza Jover Turki de Tunísia.

L'elecció de la imatge de la coberta –il·lustració de Román Sánchez– no és fútil, ja que la personalitat d'Amèlia Jover ha estat tractada, encara que de forma sintetitzada, en diverses publicacions de la nostra

editorial amb un disseny gràfic semblant: en el llibre *40 dones protagonistes de la València republicana* (2018); en la ruta *Dones llibertàries a València. Guia d'una mirada rebel* (2019), en l'agenda feminista *365 Dones per a l'any 2020* (2019), i fins i tot es va fer referència a ella en el documental *Dones de Bandera* realitzat l'any 2021, amb la participació d'Encarna Bosch. Però res a veure amb la present publicació que Rafael Maestre ens presenta, gràcies a l'ajuda econòmica de l'Ajuntament de València. Un llibre que recull la biografia d'una dona que va voler ser lliure, treballant de debò per a millorar la societat. Una dona llibertària i, per tant, moderna, que va pagar per això. Que va sofrir la repressió i l'oblit durant la dictadura; que va morir en l'exili, deixant escrit que part de les seues cendres s'escamparen al Mediterrani, en la costa de Cullera que li va veure néixer, perquè el cercle de la vida es tanqués amb la dignitat que ella va merèixer.

Cristina Escrivà Moscardó

Cultural Institut Obrer

Introducció

AMÈLIA JOVER, UNA DONA LLIURE I REBEL

Amèlia era una mujer cadena.

De las que unen.

Antonina Rodrigo

La primera vegada que vaig sentir el seu nom va ser de llavis de l'anarquista valencià Enrique Marco Nadal. Em va parlar d'Amèlia amb una admiració i un afecte tremends. Enrique, en aqueixos moments, estava vivint en una residència d'ancians, convalescent de l'amputació de la seua cama dreta a conseqüència de la gangrena en l'extremitat. Enrique acabava de rebre una visita d'ella que s'havia desplaçat des de França per a veure-ho. Em va contar episodis de la seua vida compartits amb Amèlia i va esmentar a la seua filla Elòdia, una prometedora escriptora i poeta que tenia una llibreria a París.

Vaig tindre l'oportunitat de conèixer-la quan ens va visitar el maig de 1994 en el local de la Fundació Salvador Seguí i allí es va retrobar, després de molts anys d'absència, amb els vells militants i companys d'idees: Antonio Quinto Seguí i Pedro Adam Benavent. Va ser una trobada entranyable i se'ls van escapar algunes llàgrimes. Amèlia ens va honorar fent-se sòcia de la Fundació.

A la mort d'Enrique el novembre de 1994, la Fundació Salvador Seguí li va organitzar un homenatge el març de 1995 i ella va participar en representació de la Comissió Relacionadora de les Agrupacions Con-

federals a França. Va ser un acte molt emotiu, allí ens vam reunir un nombrós grup de persones que l'apreciàvem i compartien projectes i militància llibertària.

L'any 1996 Amèlia va participar en diversos actes celebrats a Espanya. Va intervenir en l'acte "Homenatge a les Republicanes", organitzat per la Llibreria "Mujeres" de Madrid. També, en la "preestrena de la pel·lícula Libertarias", que el sindicat CGT va aprofitar per a donar tribut a les dones de la Guerra Civil i la Revolució Social. I en la commemoració del "Centenari de Durruti", dedicat als homes i dones protagonistes de la Utopia, a Madrid, Barcelona i València. Va ser commovedor la trobada a Barcelona, després de tants anys, amb els companys, especialment amb el valencià Germen Esteve, al qual no veia des de la Revolució de 1936.

La nostra volguda Amèlia ens va deixar un 12 de setembre de 1997 a l'edat de vuitanta-sis anys, però la seua memòria perdura. La nostra intenció amb aquesta publicació és recuperar la història de vida d'Amèlia i retre-li un merescut donatge.

Per a aquest projecte m'he envoltat de les persones més indicades, la investigadora i editora literària, Cristina Escrivà Moscardó, de l'Associació Cultural Institut Obrer i de l'historiador Ricard Camil Torres Fabra, de la Universitat de València, que coneix molt bé la història del seu poble, Cullera. També era necessària la col·laboració de l'Associació de dones Amèlia Jover, que són les que s'encarreguen del fet que la seua figura romanga en el temps, tant al seu poble –Cullera–, com la resta del País Valencià. Així com, de la "Agrupación para la Defensa de la Memoria Histórica Elòdia Zaragoza Jover Turki", que mantenen

viva la memòria de l'exili republicà a Tunísia. Sense oblidar les paraules que Antonina Rodrigo, amb ampla experiència investigadora sobre les dones llibertàries, va escriure sobre Amèlia. Moltes gràcies, companyes.

1. UNA TRAJECTÒRIA PER L'ANARCOSINDICALISME CULLERENC

Introducció

El record que es té o ha quedat del moviment sindical de caràcter anarquista a Cullera queda marcat per fets violents. Allà pels seixanta del segle passat, quan Ximo Bosch, ciutadà de Cullera, va ser incorporat a files en ser interrogat sobre la seua filiació i declarar ser veí d'aquesta localitat, l'oficial se'l va mirar fixament exclamant: *¡Poble de criminals!*¹

La sentència evidenciava l'estigma que va cobrar Cullera a partir dels successos esdevinguts el 1911, quan es va produir l'assassinat del jutge de Sueca i diversos acompanyants en el context d'una vaga general que va prendre gran ressò al nostre país. Arran dels fets van ser detingudes gairebé un centenar de persones, entre les quals sobresortia una palpable majoria de filiació anarquista. Però això ho tractarem més avall. L'important és que la magnitud dels successos reflecteix l'envergadura de la potència anarcosindicalista a la població.

En efecte, el moviment anarcosindicalista cullerenc estava perfectament estructurat, descansant sobre una poderosa base d'afiliats. Un total de 800 censats sent la major agrupació cenetista del País Valencià segons les nostres referències,² i això ens porta a suposar una consistent tradició llibertària a la localitat.

¹ Relatat pel mateix Bosch.

² GONZÁLEZ URIÉN, Manuel i REVILLA GONZÁLEZ, Fidel: *La CNT a través de sus congresos*, México, Editores Mexicanos Unidos, 1981, p. 304.

Ignorem si algun cullerenc va arribar a tenir contactes amb Giuseppe Fanelli, introductor de l'AIT a Espanya el 1868 i partidari de les tesis bakuninistes.³ Fora com fos, les idees de l'italià directament o indirectament van calar fons al proletariat cullerenc, que no era aliè als moviments de resistència al capital que ja portaven donant-se a Espanya des de feia unes tres dècades.

Aquell any s'iniciava a Espanya una revolució de tint democràtic amb l'esperança de treure la pell de toro de la seva dolorosa letargia i la burgesia conductora del procés necessitava el suport del proletariat per tal d'expandir les seves bases socials, i la possibilitat de millores polítiques i econòmiques va aconseguir que aquell suport fos possible, malgrat que les classes proletàries mantingués un anhel revolucionari de més envergadura.

Els primers vestigis

L'anterior queda palès en fundar-se el Casino Obrer de Cullera el 1864, i amb palpables reflexos de resistència al capital amb primitius tints llibertaris personalitzats en associacions més o menys gremials que, davant les contínues extorsions per part de les autoritats locals, decidiren quedar en suspens i passar els seus membres a relacionar-se amb el Casino Cullerense Progressista creat el 1865 i mutant la seua denominació el 1868 per la de Casino Societat Centre Republicà,⁴ que oferia a la classe obrera uns rudiments formatius⁵ i no exempts de cert paternalisme.

Els anarcosindicalistes cullerencs van abandonar la semi tutela republi-

³ Així, en 1870, es fundà la *Federación Regional Española*, que en 1872 patí l'escissió dels marxistes aparegut la *Nueva Federación Madrileña*, que després se convertiria en el PSOE.

⁴ Arxiu Històric de la Diputació de València. Secció Associacions. AHDVSA

⁵ Arxiu Particular de Fernando Chofre. APFC

cana el 1874 fundant la Societat Obrera de Cullera amb un apèndix dedicat a la instrucció dels seus afiliats, però amb la Restauració els llaços entre republicans i llibertaris es van tornar a estrènyer. El 19 de setembre de 1873, els republicans cullerencs es van unir al moviment cantonal cuidant molt que el proletariat no es desviés del rumb marcat més enllà d'una república federal, però el fracàs del moviment cantonalista i el retorn a la monarquia va deixar els republicans dividits i debilitats, així que els anarcosindicalistes van intentar organitzar-se pel seu compte. No debades, deixant de banda la faceta sindical, els seus principis polítics consistien en la confrontació institucional mitjançant la revolució social.

Amb tot, els anarquistes es van mostrar pragmàtics: intentaren aglutinar al seu si la gran disparitat de societats obreres existents a la localitat (les tesis marxistes no van calar a Cullera fins al 1902 amb la fundació de la Societat d'Obrers Agrícoles i Oficis Varis "L'Emancipadora", dependent de la UGT i amb control absolut sobre els treballadors portuaris fins aleshores propers als llibertaris) i renunciant a relacionar-se amb les organitzacions liberals, establint contactes infructuosos amb la Societat Cooperativa "La Primitiva Cullerense", decantant-se posteriorment, el 1882, per la Societat "L'Agrícola" fundada aquell any. Es tractava del primer sindicat obrer (anarquista) de Cullera, i encara que no va ser autoritzada pel Governador civil, l'alcaldia no la va dissoldre per raons que desconeixem fins al 1889 al costat del Casino Obrer,⁶ dos anys després de promulgada la Llei d'Associacions a causa de les mobilitzacions contra la patronal per qüestions salarials.

Mentrestant, el 1883 els llibertaris van fundar la Unió Agrícola Obrera –el 1910 canviaria la seua denominació per la de Sindicat Únic de

⁶ Ídem.

Cullera, S.U.C., que va arribar a comptar amb 1.300 afiliats– ostentant la seua presidència Salvador Crespo Solanes i cohabitant amb la Societat Cooperativa “ L’Agrícola”, presidida per Gregorio Melero Tipo.

Això evidència tres qüestions fonamentals: el desenvolupament de l’associacionisme, i en el nostre cas particular l’anarquista; les escasses garanties que proporcionava la Llei d’Associacions, i finalment l’existència d’estratègies dirigides al control i la repressió associacionista de caràcter obrer, per això el canvi constant de denominació de societats de resistència, moltes d’efímera durada.⁷

Així les coses, es va produir novament un acostament progressiu entre els republicans i els anarquistes, i una vegada que els primers es van reagrupar al voltant de la figura de Blasco Ibáñez personificada al Partit d’Unió Republicana Autonomista (PURA), tancant la divisió entre federalistes i unionistes al País Valencià, es va consolidar una entesa l’actuació de la qual resultaria fructífera per a ambdues parts: d’una banda, els blasquistes van obtenir bona part del vot obrer, i de l’altra el proletariat aconseguia veure’s reflectit a les institucions per

7 Per exemple, la Societat Obrera Instructiva de Cullera, existent en 1885; la Societat “El Porvenir”, fundada en 1895 sota la presidència d’Eduardo Bolufer Llopis; o la Societat de Esporgadors “La Colmena”, amb presidència de Federico Marín en 1909. AHDVSA i Arxiu Històric Municipal de Cullera (AHMC), Caixa 79. Aquesta darrera, junt a moltes altres fou dissolta pel Capità General després dels successos de 1911, com la Societat de Zapateros (fundada en 1900), “La Progresión”, la Societat de Albañiles, la Societat de Obreros Panaderos la “Vanguardia” (totes en 1901), la Societat Obrera la Agricultura (1904) i la Societat de Estibadores del Puerto (1910), també de caràcter anarquista. Amb anterioritat l’alcaldia ja havia dissolt el Casino Obrero en 1898 i la Societat Obrera “Cullera”, en 1899. Tot això parla per sí mateix de la persecució del moviment anarcosindicalista. Naturalment, el progressiu interès en la cosa pública va tindre la seua repercussió en un notable associacionisme de tot tipus. Vid. TORRES FABRA, Ricard Camil, *Entorn a la trajectòria de la drete valenciana: el cas de la Ribera Baixa durant el segle XX*, Benicull, 7 i mig, 1999.

defensar els seus interessos,⁸ donant pas a una estreta col·laboració que duraria fins a les eleccions de 16 de febrer de 1936.

L’estratègia d’acostament als blasquistes

El marc polític de la Restauració va quedar controlat mitjançant el caciquisme i l’oligarquia terratinent donant com a resultat un liberalisme gens democràtic acompanyat pel quasi monopoli cultural de l’Església, de manera que la defensa estatal de l’ordre social d’estratificació classista comportava un acusat paper repressiu.

Evidentment, davant d’aquest panorama l’entesa social no gestionada per aquestes vies resultava impossible, de manera que les reivindicacions laborals, en el nostre cas en el marc agrari, generalment venien com a resultat d’una conflictivitat latent que facilitava la protesta i per tant conduïa a l’organització catalitzadora. En altres paraules: la reivindicació concreta esdevenia generalitzada contra l’ordre social establert. Per això la vessant anarquista camperola, a banda de mantenir un fort sentiment de classe, s’estenia també als poders que la feien possible. Privats de la possessió de la terra, la demanda de millores laborals esdevenia alhora desafiament a l’Estat en totes les seues manifestacions.

Trencats, o millor davant la inexistència de canals efectius per compaginar la negociació concreta amb l’exigència de modificacions socials

8 L’apoliticisme llibertari no impedia, com s’ha repetit incessantment, esgrimir el dret a vot. Després de l’aprovació del sufragi universal masculí el 1890, el proletariat va començar a participar activament a les eleccions, sent decisiu tant per activa com per passiva fins al 1936. En el cas de Cullera queda confirmat a través de les altes participacions electorals i també gràcies a testimonis orals recollides al seu dia i dels que adonarem al seu moment.

es pot entendre el que s'ha apuntat respecte a la col·laboració entre republicans i anarquistes.

D'altra banda, les vies de contacte –unidireccional– per part del poder amb la massa poblacional es personificaven mitjançant les institucions, és clar, però aquestes descansaven sobre la marginació dels desfavorits pel sistema canovista a tots els nivells, per això el recurs a la força pública com a entelèquia de conservació de la pau social eternitzant l'exploació de l'exèrcit de camperols sense terra sorgit arran de les desamortitzacions.

En efecte, la Restauració responia a un sistema polític de tall liberal però exempt de caràcter democràtic, repetim, és a dir, es tractava d'un règim oligàrquic i repressiu, les úniques i limitades concessions de les quals les proporcionava mitjançant el caciquisme, veritable connector i transmissor global de l'entramat de poder i control social (“per als amics, el favor, per als enemics, la Llei”) dels grans propietaris, industrials i manufacturadors, etc., per oprimir o subordinar l'opinió pública i la societat civil de manera que més que ciutadans de dret, el que existia eren súbdits. En cas de no funcionar es recorria al frau a les urnes i punt. El caciquisme assegurava el domini de la política local i del districte electoral assegurant el torn entre liberals i conservadors sense ensurts i perfectament sincronitzats amb una Església catòlica integrista (“el liberalisme és pecat”, insistia, però se situava al costat del poder polític) mitjançant el control de l'educació i de la cultura. El cos electoral era, doncs, una altra entelèquia: falsificació electoral, co-neixement de la composició de les cambres amb antelació, més vots que votants, cens electoral fraudulent, encasellat, compra de

vots ocasional, favors...⁹

En aquell context es poden entendre les convergències entre anarquistes i blasquistes a l'òrbita que abordem, però cal entendre que no es tractava d'una aliança ni d'un pacte, simplement consistia en una estratègia puntual de cara a l'enemic polític per part dels republicans de Blasco que proporcionaven vehicles representatius als llibertaris a través del seu suport. L'escenificació d'aquesta col·laboració no va variar gens ni mica entre 1890 i 1917, aproximadament, per reprendre's durant la dictadura de Primo i mantenir-se amb alts i baixos fins a 1933.¹⁰

Mecanismes i funcionament de l'estratègia

Les manifestacions més notables residien en dos aspectes bàsics units pel caràcter reivindicatiu: el cultural i la qüestió social. Del primer n'adonava la fundació d'escoles racionalistes laiques a Cullera: Escola Racionalista,¹¹ Lliga de l'Ensenyament Laic,¹² creada i mantin-

9 A Astúries es va donar un cas de reemplaçament de 3.000 mossos dels quals 2.900 van resultar curts de talla o estrets de pit. Eludir el servei militar significava que les seues famílies no s'enfonsessin encara més a la misèria a més dels perills que es corrien en cas de ser destinats a les colònies. Feta la llei, feta la trampa: el servei també podia evitar-se mitjançant pagament, però el preu era prohibitiu excepte per als acabats. El favor del cacic en aquest aspecte suposava la supeditació dels "ajudats". Es creava així una clientela. Endolls, permisos d'edificació, obertura de comerços, condonació de multes, etc. venien a completar el panorama. Així, el caciquisme es nodria de la il·legalitat desviant el poder i saltant-se la llei, mentre el client era conscient que rebia no per dret. El cacic controlava l'administració i aquesta ho permetia.

10 És evident que durant la dictadura de Primo de vots res, però sí que es van mantenir els contactes.

11 Fundada el 1903 per la Unió Agrícola Obrera de Cullera. Comptava amb el suport de l'Ajuntament republicà i mantenia la seua autonomia jurídica encara i la seua connexió amb quatre societats obreres més representants d'uns 500 obrers.

12 Creada el 1904. D'ella sorgiria *L'Escolaica*, el 1905. DD. AA, *L'Escolaica, 1905-2005. Cent anys d'educació a Cullera*, Ajuntament de Cullera, 2005, especialment p. 21-150. Els republicans van fer una campanya de subscripció popular recollint 16.000 ptes. I a això s'han d'unir els suports

guda pels republicans, l'Escola Lliure¹³ i la Societat Instructiva Escola Moderna.¹⁴

Totes tenien en comú els principis esgrimits per Ferrer i Guàrdia: la raó com a instrument conductiu al coneixement de la ciència en un ambient de plena llibertat i responsabilitat social, per la qual cosa no existien els exàmens, recompenses o càstigs en un marc de co-educació sexual amb orientació llibertària i de lliure pensament. Naturalment, aquests centres es trobaven estretament vigilats per les autoritats del torn dinàstic i examinats sota lupa pel clergat. I no és estrany ja que en última instància totes aquestes manifestacions educatives contemplaven la supressió de l'ensenyament tradicional, cosa que significava un desafiament a les lleis educatives defensades per l'Estat i per l'Església.

Tenint present que l'índex d'analfabetisme de la població se situava en el 68% de la població, l'afany de desenvolupament educatiu evi-

financers i logístics de l'Ajuntament i del mateix alcalde republicà, José Pedrós Arlandis, que va cedir terrenys de la seua propietat per a la seua construcció. La immensa majoria dels primers alumnes va procedir d'una escola nocturna de característiques krausistes, però no en sabem més (APFC). *L'Escolaica* contemplava beques per a alumnes de famílies necessitades. Va acollir un bon nombre de fills d'anarquistes.

13 Inaugurada el 1907 va presentar els plantejaments pedagògics més avançats del seu temps. Descansava a l'Associació La Colmena, de caràcter anarquista en què els membres més cultes instruïen els menys lletrats (lectura, escriptura, gramàtica, aritmètica, geografia). Va ser l'escola racionalista més radical de Cullera. Es fusionaria amb la Societat Instructiva Escola Moderna sota la direcció de José Garcés, però sense plasmació estatutària. Això va comportar l'excusa del jutge del partit judicial de Sueca, Jacobo López de Rueda, recolzat per Peris Mencheta, per a la clausura el 14 de maig de 1910, confiscant-se tots els seus béns, incloent la seua biblioteca que comptava amb uns 700 volums, a més de detencions de socis, encara que es va continuar fent classes en una casa particular (APFC). El director va ser Hilario Arlandis.

14 La seua denominació completa era Societat Instructiva Escola Moderna "La Colmena", fundada el 1910 pels llibertaris cullerencs i connectada amb les seues ramificacions associatives, especialment la Unió Agrícola Obrera relacions amb el Casino Republicà, també clausurada després dels successos de 1911.

dència tant les ànsies de formació per part dels anarquistes com dels blasquistes ja que coincidien en aquest punt crucial dels enunciats de la Il·lustració: assolir el coneixement per mitjà de la raó sustentat sobre una fe cega en el desenvolupament científic la fi del qual conduiria a una societat més justa i racional.

D'altra banda, l'altre pilar en què se sustentava aquesta simbiosi pragmàtica consistia en la col·laboració política. Amb l'aprovació del sufragi universal, com hem vist, el sistema canovista necessitava el caciquisme per mantenir l'equilibri polític de les classes dominants fent concessions puntuals de caràcter clientelar, i si és cert que el domini burgès era complet, també ho és que al socaire del desenvolupament econòmic de finals del segle XIX havia anat acompanyat del sorgiment d'una potent "classe mitjana" que si bé econòmicament podia veure's satisfeta al terreny públic no es veia representada. Els blasquistes van canalitzar aquesta absència desenvolupant una política de masses inaudita fins a aquells moments mitjançant una organització sense precedents.¹⁵ Aprofitant les esclatxes legislatives, malgrat totes les traves –censura, accions judicials, coaccions, etc.– van desenvolupar una política summament crítica al sistema mitjançant l'acció: mítings –mai vistos amb anterioritat–, vigilància del procés electoral impedit la manipulació de sufragis per part dels cacics, manifestacions organitzades, etc. i tot això amanit d'un anticlericalisme profund.

15 El Partit d'Unió Republicana Autonomista (PURA), fundat per Blasco Ibáñez el 1908 a resultes de les diferències entre Blasco, Salmerón i Lerroux. Va aconseguir aglutinar federalistes i centralistes en una acció comuna. *El Pueblo*, rotatiu dels republicans aparegut el 1894 era el seu òrgan oficial i pronunciadament agressiu. El programa, que els va proporcionar un poder polític rotund dels blasquistes, no va anar més enllà de les circumscripcions de la capital i les seues rodalies, per la qual cosa no va arribar a incidir a nivell estatal, però el seu prestigi i la seua influència es van mantenir pràcticament intactes fins que les seues contradiccions s'evidenciaren a les eleccions de febrer de 1936.

La confluència de l'oposició al sistema restauracionista, la lluita contra els seus representants més evidents –els cacics–¹⁶ i l'anticlericalisme militant reposaven els bastions de la seua confluència constantment. La manifestació política l'aportava el PURA obtenint els vots de la petita burgesia, els professionals liberals i els obrers, mentre aquests últims aconseguien ser presents a la cosa pública de manera efectiva, assistència legal i mèdica, reclamacions socials satisfetes, etc. de manera que anarquisme i blasquisme republicà captaven l'espai polític de l'esquerra a Cullera a principis de segle. Els anarquistes veien a la República com un mal menys aclaparador comparat amb la monarquia restauracionista però sense perdre de vista el seu veritable objectiu: la revolució social.

Lluny de significar una mena d'espai tutelat pels republicans, els anarquistes no van cedir a demostrar i plasmar la seua àmplia autonomia, com demostrarien els successos del 1911.

L'anarcosindicalisme en plena acció però mantenint l'entente amb els republicans

Davant les agressions judicials de Jacobo López de Rueda als anarquistes cullerencs el 1910 –tancament de centres, il·legalització d'associacions, requisada de béns incloent-hi la biblioteca, etc.– els republicans van desplegar una campanya denunciant aquestes arbitriarietats i abusos alhora que van dotar els anarquistes de cobertura legal, però que a la pràctica no van venir a demostrar més que el que tots sabien: la manipulació caciquil.¹⁷

¹⁶ Especialment Emeterio Muga i Francisco Peris Mencheta.

¹⁷ També ignorem si hi va haver representació cullerenga al congrés fundacional de la CNT el 1910.

Però l'any següent els llibertaris de Cullera van mostrar la seua capacitat revolucionària davant d'un altre element no esmentat fins ara: les guerres del Marroc. Després de la pèrdua de les darreres colònies el 1898, el sistema alfonsí va quedar nu davant la seua realitat i va buscar una sortida d'escapament per obtenir prestigi mitjançant l'expansió pel Nord d'Àfrica. Encoratjada per grups financers que veien immenses possibilitats de negoci explotant les riques mines de la zona i amb el desig de recuperar protagonisme i la seua raó de ser per part de l'Exèrcit, reduït a la seua presència exclusivament peninsular i sense cap altra funció que la de guardià de l'ordre públic, les tropes es van llançar a la conquesta territorial africana.

Ràpidament es van constatar dues evidències: el subdesenvolupament de l'Exèrcit i de la impopularitat de l'acció plasmada en combats tan sagnants com estèrils i el rebuig generalitzat d'una guerra en què la funció dels mobilitzats no era més que servir de carn de canó, com va quedar palès en la denominada Setmana Tràgica de Barcelona de 1909.¹⁸

Amb suport dels republicans, les terres valencianes van veure com la pagesia cenetista es va llançar a la vaga, convertint-se aquesta en revolta. A Alzira, els camperols es revoltaren al grit de *visca la revolució i l'anarquisme!* i detingueren dos trens plens de reclutes. A Xàtiva es van alçar barricades i hi va haver un mort i tres ferits als enfrontaments amb l'Exèrcit. A València es va produir la vaga general i els

¹⁸ La repressió exercida sobre el moviment obrer va fer que aquest es plantegés noves estratègies que van desembocar en la celebració del congrés de Solidaritat Obrera, desenvolupat entre els dies 30 i 31 d'octubre i 1 de novembre de 1910 al Teatre Belles Arts de Barcelona, on es va aprovar transcendir l'àmbit regional català cap a un àmbit estatal sota la denominació de Confederació Nacional del Treball. Naixia així la CNT.

vaguistes xocaren amb la guàrdia civil. A resultes d'aquest esdeveniment va ser decretat l'estat de guerra. Així mateix es van produir enfrontaments a Elx, Alcoi, Carcaixent, Silla, Bunyol, Xiva i Castelló de la Plana. Però els fets més greus són els que van passar a Cullera.¹⁹

El 18 de setembre de 1911, quan un grup d'homes que pertanyia a la Societat de Treballadors²⁰ i que havia format el Gremi de Podadors d'Arbres, José Crespo, *el Clavell*, el seu germà Vicente, Manuel Agut, Hilari Arlandis i altres protagonistes portaren a cap una revolta que va fer córrer la sang.²¹ Un mes abans, la collita de l'arròs havia estat roïna a tota la Ribera i la Societat de Treballadors començà a mobilitzar-se. El grup havia tingut diferències amb el jutge de Sueca, ho hem dit. De vegades se'n portava un home detingut i l'amollava al cap d'uns dies. És a dir, el jutge feia una missió repressiva i això feia que el ressentiment

19 Per a un estudi dels successos, consulteu PEDRÓS, S., "Revolta a Cullera, 1911", a *I Congrés d'Història del País Valencià*, vol. IV, València, 1978, p. 603-622. També CHUST, M. "Cullera, 1911: Mite o realitat social?", a *Quaderns de Sueca*, abril de 1987, p. 87-106. També TORRES FABRA, R. C., "1911: la revolució", a *Cullera*, n. 2, 1989. Del mateix autor, *Anarquisme i revolució. Cullera 1911*, Simat, La Xara, 2001. PÉREZ BLASCO, S., *Cullera, 1911. La revolta d'un poble*, Benicull, 7 i mig, 1999. AAV. *V Jornades d'Estudis de Cullera*. PEDRÓS, Salvador, TORRES, Ricard Camil i RENARD, Emili, *Cullera 1911. Els successos i l'educació laica*, Sueca, 2011.

20 Segons Agustí Tritón: "la Societat havia implantat la jornada de vuit hores. Abans era de sol a sol. La Societat estava influenciada per l'anarquisme, encara que estava molt perseguit, ja que l'any 1909 havia ocorregut la Setmana Tràgica a Barcelona", entrevistat el 8 de novembre de 1981, 86 anys d'edat aleshores.

21 Tots anarquistes: Hilari Arlandis va ser un dels instigadors dels successos. Salvador Borràs diu que "desaparegué després dels fets. Més tard sabem que va viatjar a la URSS i, a la seua tornada, en 1921. Va ser un dels fundadors del PCE. Posteriorment va dirigir l'escissió del POUM a València". Entrevistat el 26 de novembre de 1981, 89 anys aleshores. Per a una biografia d'Hilari Arlandis, vegeu: BOHIGUES ARLANDIS, Salvador, "Hilari Arlandis: un passeig per l'esquerra", a *III Jornades d'Estudis de Cullera*, Ajuntament de Cullera, 1997. p. 493-504. De tota manera, Hilari Arlandis tornà a aparèixer en novembre de 1914, quan els forners de València van pujar el preu del pa. Els obrers van reunir-se a la Casa del Poble per estudiar la forma de combatre l'amenaça que suposava l'encariment del pa. Hilari va proposar que s'actuara de manera paral·lela a com ho havien fet els treballadors catalans amb la vaga general. El delegat del Govern va suspendre l'acte originant-se un tumult formidable. ALCÁZAR i GARRIDO, Joan, *Temps d'avalots al País Valencià, 1914-1923*, València, Diputació de València, 1989, p. 176-177.

anés forjant-se al si del grup.²²

Com a la resta del País Valencià, els disturbis començaren per la mobilització per a la guerra d'Àfrica. Els vaguistes ocuparen els ponts d'accés al poble i pretenien controlar l'estació del ferrocarril. La guàrdia civil de Cullera, que constava de cinc membres, va fer sortir el tren.²³ Això va fer que els vaguistes s'enfuriaren i alçaren les vies del ferrocarril en una llargària de més de cent metres i tallaren els cables del telègraf.

El jutge de Sueca, Jacobo López de Rueda, alarmat per les notícies va venir amb una tartana de manera temerària a Cullera per tal de sufocar la revolta, acompanyat pel secretari del jutjat, el seu fill, un agutzil i un escriptor.

L'arribada del jutge va produir un efecte contraproductiu. Els ànims estaven alterats²⁴ i el jutge va dirigir-se a l'Estació. Allí va ser recriminat pels vaguistes. Un tal Blanco va contestar de mala manera i l'agutzil li va pegar una bufetada que va tombar-lo. Seguidament van ser detinguts Juan Jover, alies *Xato de Cuqueta* i un tal Cervera.

22 També va enfrontar-se amb la gent liberal. Així, per exemple, el dia de les eleccions a Corts de 1910 havia retés amb excuses a l'alcalde de Cullera al jutjat de Sueca per evitar la seua influència. Abans havia dissolt la societat *La Colmena*, sindicat d'esporgadors, en 1909. També havia tancat en 1910 la *Societat Instructiva Escuela Moderna*, tal i com ja hem dit més amunt. Aquest home era un instrument del cacic conservador Peris Mencheta, diputat a Corts pel districte de Sueca. Persona de poca estabilitat emocional, va presumir al casino que ell era prou per sufocar la revolta.

23 Quan ocorrien esdeveniments d'aquest tipus: vaga general, manifestacions nombroses, etc. les Forces d'Ordre Públic es reunien a la capital de província.

24 Pel matí, Emilio Martínez, president del Sindicat Guardería Rural, intentà passar el riu pel pont de barques i els revoltats intentaren tirar-lo a l'aigua. Després, Alfredo Cardona, propietari, va córrer la mateixa sort. Disparà el seu revòlver però va ser detingut i entregat a l'alcalde Fenollar qui, per calmar els ànims, el va retenir fins les 11 del matí.

Així, entrà al poble per l'Arrabal de Sant Agustí i, en veure'ls, la gent començà a cridar *Que se'n duen els homes!* La notícia va córrer més que el carruatge i quan arribà a la casa del jutge municipal van sortir falçs i bastons, mentre una pluja de pedres va caure sobre els visitants. La sorpresa fou aprofitada pel *Xato* i el seu company per escapar. El jutge suecà va perdre els papers i intentà imposar la seua autoritat disparant a l'aire el seu revòlver. La fúria va deslligar-se entre els vaguistes i atacaren la tartana. El secretari²⁵ va rebre una punyalada mentre el jutge, l'agutzil i l'escrivent s'amagaren a l'Ajuntament. El fill del secretari va poder refugiar-se salvant així la vida.

L'alcalde, Fenollar, i l'advocat municipal, Jaime Renard, intentaren parar els amotinats, però Jacobo López de Rueda insistia en voler controlar la situació i amb eixa intenció va sortir al balcó i dirigí unes paraules als revoltats, que li tiraren pedres de nou i altra vegada va disparar a l'aire. La multitud assaltà l'edifici mentre el jutge i els seus acompanyants es parapetaren al saló de sessions. Quan els van traure, van donar un cop de destrat al clatell del jutge i a continuació l'escrivent va estar ferit per agulles d'espardenyera i pals²⁶ morint posteriorment a l'hospital. L'agutzil,²⁷ va escapar i va intentar creuar el riu, però va estar detingut a l'altra banda del Xúquer on li lligaren una gran pedra al coll i el llançaren a l'aigua. El seu cadàver no va estar rescatat fins el dia següent.

Els esdeveniments feren que es declarés l'Estat de Guerra, suprimint-se les garanties constitucionals²⁸ i l'Exèrcit va prendre militarment Cullera.

25 Primitivo Beltrán.

26 Fernando Tomàs Pastor.

27 Antonio Dolz.

28 Van ser tancats els locals de la *Juventut Republicana Lliberal*, *Lliga de l'Ensenyament*, *Societat Obrera l'Agricultura*, *Cercle Republicà*, *Progressiva d'Obrers de Vila*, *Societat de Carregadors*, *Descarregadors* i

En efecte, l'endemà entrà a Cullera el Batalló *Las Navas*, encapçalat pel capità Arin. Van dissoldre a trets grups d'amotinats que volien fer-se forts a la muntanya, al mateix temps que arribà el canoner *El Temerario* i es creava un sotmetent per part de les forces conservadores, que no havien sorgit per enlloc fins aquell moment, encaminat a prendre els revoltats. El 19 de setembre va sortir un ban amb el següent text: "Queda prohibido tener cerrados los círculos de recreo ... como también toda clase de establecimiento público"²⁹ en un intent de demostrar que la vida quotidiana havia tornat a la normalitat. Però l'endemà va sorgir un altre ban que deixava les coses al seu lloc: "No se permitirán grupos de más de tres personas, y de no efectuarlo se harán tres toques de llamada y si no se intimidan se hará fuego".³⁰ Les tropes van detenir els principals amotinats. Es van instruir 29 sumaris, encara que després no foren processats més que 22 homes. Entre ells, l'alcalde Fenollar, per abstenció front els successos.³¹

En el transcurs del procés van ser torturats els acusats i el coneixement d'aquest fet salpicà inclòs el gabinet Canalejas, atacat per Juan Barral i Félix Azzati, diputats a Corts pel Partit Republicà Radical.³² El judici començà el 7 de desembre demanant la pena de mort per a 7 detinguts,³³

Estibadors del Port i Unió Agrícola Obrera.

29 Llibre de Registre de Bans (LRB). Llibre 928. El ban hi era signat pel *Comandante militar de esta plaza*. AHMC

30 Ídem.

31 A banda de l'alcalde, Joaquim Fenollar Aragó, van estar detinguts els guàrdies municipals Leandro Bonet Furió, Juan Bautista Calatayud, Fernando Bou Cerveró, Rafael Carlio Ribot, Francisco Ferrando Colom, Juan Martí Selfa, Vicente Carlio Ribot i José Ortola Moncho per *incumplimiento del deber*. AHMC. *Llibre d'Actes de l'Ajuntament Ple*. llibre 65 ss n/f.

32 La premsa internacional va tindre un paper decisiu respecte al desenvolupament del judici. D'aquesta manera, el 28 d'octubre *l'Humanité* deia: "La Inquisició a Espanya? Canalejas, torturador i assassí, té la intenció d'afusellar 12 ciutadans de Cullera". I el *Dailey New* treia titulars com "La tirania a Espanya, la mà de ferro", etc. *El Mercantil Valenciano*, 6 de novembre de 1911. Hemeroteca Municipal de València.

33 Frederico Ausina, Cecilio Sanfèlix, alies *Parxito*, Francisco Gimeno Reduàn, José Jiménez

cadena perpètua per a un,³⁴ 22 anys per a 10 processats, 15 anys per a altre,³⁵ 12 anys per a dos³⁶ i absolució per a un.³⁷

El Capità General de València va discrepar de la sentència, que contemplava les penes esmentades, i confirmà tres penes de mort.³⁸ El Consell de Ministres, pressionat per l'opinió pública, indultà a tots excepte el *Xato de Cuqueta*, el 12 de gener de 1912. Per fi el rei el va indultar. Tots els encausats eren anarquistes, encara que no tots cenetistes.³⁹

Els successos de Cullera demostraren la feble articulació obrera i l'espontani de l'acció i la resposta dels anarquistes entre els llauradors. La campanya d'agitació promoguda per la CNT costà la seua dissolució pel Govern, però això no va impedir la seua extensió pel camp valencià en els moments anteriors a la crisi de la Primera Guerra Mundial.⁴⁰ Com bé diu César M. Lorenzo, citat per Alfons Cucó: "Els anarquistes no han provocat la insurrecció, és la insurrecció qui ha convertit els treballadors espanyols a l'anarquisme".⁴¹

Malonda, José Ochera, Valeriano Martínez i Juan Jover Corral, àlies *Xato de Cuqueta*.

34 Francisco Colubi.

35 José Crespo, àlies *el Clavell*.

36 Salvador Montaner i Silvestre Sapiña.

37 Joaquín Manent.

38 Les de Cecilio Sanfèlix, Frederico Ausina i Juan Jover.

39 La pressió dels republicans va estar definitiva. Proporcionaren als encausats assistència jurídica, denunciaren les tortures i maltractes (*Expediente gubernativo instruido a virtud de orden del excmo. sr. d. José Canalejas y Méndez para comprobar la denuncia de supuestos malos tratos y torturas a los presos por los últimos sucesos de Cullera en las prisiones de Valencia*, Madrid, Imprenta La Editora San Bernardo, 1911), desplegaron un ampli ventall informatiu a *El Pueblo* i inclús sufragaren el viatge a Madrid la mare del *Xato de Cuqueta* per tal de pressionar per a l'indult del seu fill. L'estratègia republicana vers l'obrerisme a REIG, Ramir, *Obrers i ciutadans: blasquisme i moviment obrer: València, 1898-1906*, Valencia, Alfons el Magnànim, 1982.

40 El 23 d'octubre de 1911 quedaren restablertes les garanties constitucionals, que havien estat suspeses pels Reials Decrets dels dies 12, 18 i 19 de setembre. Llibre 928, LRB, AHMC.

41 LORENZO, César M., *Les anarquistes espanyols et le pouvoir (1868-1969)*, París, 1969. p. 44. Citat

Hem vist la duresa de la seua condició de vida al mateix que les poques expectatives de millora que hi podien esperar. Amb tot, aprofitant la persecució dels cenetistes, PSOE i UGT aprofitaren per implantar-se al poble.⁴²

Un cop restablert de la repressió, l'anarquisme cullerenc va tornar a demostrar-ne la seua vitalitat. Al congrés de la CNT de 1919, l'organització de Cullera representava la Societat Obrers Fusters "La Unión", amb José Crespo i Francisco Nicolau encarnant els seus 50 afiliats, així com la Societat de Paletes (60 afiliats), l'Organització Femenina (300 afiliades), la Unió Agrícola Obrera (1.200), l'Associació Marítima "El Torno" (160), l'Associació Agrícola de Cavalleries "La Defensora" (200), l'associació d'Oficials de Sabaters (31) i l'Associació de Forners (35). És a dir, un total aproximat d'uns 2.000 obrers afiliats al sindicat cenetista. Per la seva banda, Sueca arribava als 3.100.⁴³ En definitiva, la robustesa de l'anarquisme en la comarca no pot discutir-se.⁴⁴

per CUCÓ GINER, Alfons, "Notes per a l'estudi de les agitacions camperoles valencianes: la revolta agrària de 1919". *Saitabi*, XXII 1978. p. 627.

42 Aquesta qüestió no deu confondre'ns: mots anarquistes cullerencs ingressaren en la UGT per a mantenir-se organitzats i efectius i amb el temps, la CNT s'aniria reorganitzant. TORRES FABRA, Ricard Camil, *Anarquisme i...*, p. 116-117. Així, en maig de 1914, ja comptava amb el sindicat Societat Unió Agrícola Obrera, amb 1.200 afiliats i la Societat Agrícola Cavalleries, amb 200; y entre 1917 y 1918, mostrà el seu potencial davant l'agitació social, el mateix que davant la crisi econòmica. En 1919 es comptabilitzaren 84 vagues destacades en España amb la intervenció de 41.000 vaguistes. Tampoc la seua persecució durant la dictadura de Primo aconseguí desmantellar-la. De fet, en 1932 ja era el major sindicat a España.

43 GONZÁLEZ URIÉN, Manuel i REVILLA GONZÁLEZ, Fidel: *La CNT...*, p. 309. En canvi, en el congrés de juny de 1931 no apareix cap rastre de Cullera. *Memoria del Congreso celebrado en el Teatro de la Comedia de Madrid los días 10 al 18 de diciembre de 1919*, Barcelona, Imprenta Cosmos, 1932. Tampoc en l'*Acta del Pleno Regional de Sindicatos de la Oposición de Levante, en Valencia 11 y 12 de febrero de 1934*, s. l. e. y s. f., Valencia, 1934, i en el Congrés de maig de 1936 s'apunta 400 afiliados al Sindicat de Oficis Varis de la CNT, *Solidaridad Obrera*, 8 de maig de 1936.

44 El fet que la publicació anarquista de Cullera *Aurora Roja* circulés durant tot l'any parla per si mateix. No en sabem més.

Els anys potents i la dictadura de Primo de Rivera

Els avalots produïts pels efectes de les crisi durant la Primera Guerra Mundial i de la postguerra, van fer que nombrosos vaguistes foren detinguts. Les revoltes més importants es donaren a l'any 1919. El mes de juliol va estar especialment conflictiu, per la qual cosa va intervenir l'Exèrcit. El dia 11 no va celebrar-se Ple a l'Ajuntament pels esdeveniments i la majoria dels regidors s'abstingueren.⁴⁵ Dintre de l'Estat de Guerra no tenia sentit una reunió de l'Ajuntament, doncs l'ordre públic havia quedat sota les ordres dels militars. Per això, el 21 d'aquell mes va sortir un ban, signat per Justo Blanco Nomdedeu, oficial de carrabiners i comandant militar de Cullera, que deia: "Se hace saber que resignado el mando en la autoridad militar y declarado el estado de guerra se prohíbe terminantemente la formación de grupos de más de tres personas, la celebración de reuniones y manifestaciones contra el orden público y que todo cuanto ocurra será juzgado por la autoridad militar".⁴⁶ Van haver detinguts i començà un període de transició fins que l'Ajuntament de Cullera, pressionat per la mobilització ciutadana, acordà demanar l'amnistia el 6 de desembre de 1917, "ya que la mayoría de los municipios así lo habían hecho".⁴⁷ Aquell mateix dia una manifestació va acabar amb un míting a la ciutat amb el lema "vagonés, pan y Trabajo", en clara al·lusió a les dificultats de sortida dels productes agraris i la manca de carbó,⁴⁸ que deixava sense funcionar les locomotores i, conseqüentment, el ferrocarril.

Malgrat aquestes mobilitzacions, l'acceptació de reivindicacions salari-

45 LRAAP. Llibre 70, p.81. AHMC

46 LRB. Llibre 929, p. 11. AHMC

47 LAAP. Llibre 71, p. 17. AHMC

48 El mateix va passar a Algemesí i Carcaixent.

als, la intervenció dels sindicats catòlics, la crida de peons forasters, el reforçament dels mitjans defensius i l'enèrgica repressió dels revoltats, van estar les armes amb que es va combatre aquesta vaga dels segadors valencians de 1919 amb molta mà dura.⁴⁹ Aquestes mesures van fer fracassar la vaga a mitjans de setembre, quedant localitzada a Cullera, Catarroja, Silla i Alfafar, derivant en enfrontaments amb la guàrdia civil.⁵⁰

Els moviments de protesta van succeir-se al llarg dels mesos. La situació va estar aprofitada en el plànol polític per llançar una aliança de les esquerres. El seu èxit va estar clar, ja que va convertir-se en la primera força de la Ribera Baixa, incloent Cullera. Això va estar possible gràcies al suport electoral d'importants sectors agrícoles i de l'anarcosindicalisme, doncs resulta evident que sense els seus vots no haguera guanyat.

Les notícies de l'esclat i posterior triomf de la revolució russa no crearen un impacte molt gran dins del PSOE que, per exemple, sols va identificar-se amb la revolució d'origen parlamentari, mentre els anarquistes les van rebre amb alegria, per demostrar que la burgesia podia ser derrotada i també perquè feia inútils les postures reformistes dels socialistes.⁵¹ És a dir, per al moviment obrer espanyol, la revolució russa va suposar una divisió d'opinions. De tota manera, el jornalero normal i corrent no hi comprenia res: analfabet, incapaç d'entendre els termes bolxevic i d'altres similars, desconeixent què era Rússia o qui era el tsar

49 CUCÓ, A., "Notes per a l'estudi de les agitacions camperoles valencianes: la revolta agrària de 1919", a *l* Congrés d'Història del País Valencià, vol. IV, València, 1978, p. 633.

50 Sobre la militància anarquista a Cullera posseïm les dades de GONZÁLEZ URIÉN, M. i REVILLA GONZÁLEZ, P., *La CNT a través de sus congressos...* En 1919 hi havien a la ciutat 8 sindicats pertanyents a la CNT amb un total de 1.976 afiliats.

51 ALCÁZAR i GARRIDO, Joan, *Temps d'avalots...*, p. 273.

més enllà que se semblava molt a Alfons XIII. És a dir, els jornalers i els obrers menys instruïts, no eren prou formats per comprendre què significava la revolució russa i les seues conseqüències socials, econòmiques i polítiques.

Així les coses, el triomf de la revolució russa i l'aparició de la Tercera Internacional portaren a un debat a la sina de les organitzacions obreres i polítiques. Pel que fa als anarquistes en aquest clima d'autèntica eufòria revolucionària va tenir lloc el II Congrés de la CNT, on van estar representats directament al voltant de 600.000 treballadors i 200.000 de forma indirecta, i el tema principal dels debats va girar al voltant de la revolució russa i la postura a prendre sobre la Tercera Internacional que va provocar encesos topades, sobretot per la contradicció que plantejaven els punts 48 i 51 de l'ordre del dia. El primer proposava l'adhesió incondicional a la revolució russa, mentre que el segon apuntava que *la Tercera Internacional, tot adoptant els mètodes de lluita revolucionaris, els fins que persegueix són fonamentalment oposats a l'ideal antiautoritari*,⁵² el que per al delegat de la Federació Local de Cullera, Hilario Arlandis significava una flagrant contradicció,⁵³ per passar a una apassionada defensa de la revolució russa considerant-la acord als postulats de la CNT, sent contestat amb l'argument que aquella no encarnava els ideals del sindicalisme revolucionari, i no pocs veien convenient la incorporació a la Tercera Internacional, acceptant-se aquest punt de manera provisional, mentre que s'acordava nomenar una comissió de visita a Rússia per avaluar el seu rumb revolucionari, delegant-se la seva funció a Andreu Nin, Jesús

⁵² *Memoria del Congreso celebrado en el Teatro de la Comedia de Madrid los días 10 al 18 de diciembre de 1919*, Barcelona, 1932.

⁵³ Ídem., p. 467.

Ibáñez, Jesús Arenas, Arturo Parera, Joaquín Maurín, Àngel Pestaña i el mateix Arlandis que va proposar la incorporació d'un delegat de la Federació de Catalunya, i va ser incorporat a la delegació Gaston Leval.⁵⁴

Finalment, els partidaris de la Internacional Comunista van resultar minoritaris, cosa que no va impedir que Arlandis continués defensant la seua postura, de manera que durant el Ple de la CNT de 1921, en què va ser elegit al costat de Maurín i Nin per assistir a Moscou al I Congrés de la Internacional Sindical Roja. Arlandis va tornar convençut i entusiasmada, de manera que a la Conferència de Saragossa de 1922, en aprovar-se l'abandó de la Internacional Comunista, Hilari va decidir abandonar la CNT, ingressant al PCE.

La sortida d'Hilario de la CNT no va tenir més repercussió per als anarquistes de Cullera ja que feia temps que la seua projecció nacional absorbia totes les seues ocupacions, per la qual cosa l'activitat anarquista cullerenga seguia el seu rumb.

Així, l'1 de maig de 1922, el "Noi del sucre" acudí a Cullera i va fer una sèrie de mítings als carrers, al teatre Cervantes, a les places, etc. La seua visita mobilitzà les forces obreres cullerengues que assistiren en massa als actes.⁵⁵

La dictadura de Primo de Rivera va començar el 13 de setembre de 1923. Amb ella van suprimir-se quasi totes les revistes cullerengues,

⁵⁴ Pel que es desprèn, l'acord de conformar la delegació no resultava propi de les funcions del Congrés i la expedició quedà en suspens.

⁵⁵ *Sucrona*, 6 de maig de 1922.

gràcies a donya Anastàsia, nom amb què era coneguda la censura, salvant-se d'ella només *Sucrona*. La línia política de la dictadura va suposar una combinació de cinisme i paternalisme que va fomentar l'odi dels sectors republicans i obrers. Pels republicans va estar un moment d'acostar-se de nou amb el seu discurs als obrers per tal de fer-se un espai polític obrerista, per la qual cosa va anar perdent poc a poc el seu to i va desembocar en un discurs pseudorrevolucionari desprenent-se dels seus arrels. Hem de recordar que per a Primo de Rivera, els obrers devien sentir-se en primer lloc espanyols, després bons i en darrera instància aptes per a la seua professió. Les reivindicacions econòmiques, socials o polítiques no hi estaven contemplades i, així, no resulta d'estranyar que existís eixa simbiosi entre ambdós discursos: l'obrer i el blasquista.

República i anarquisme a Cullera

Amb el resultat de les eleccions del 12 d'abril es donà pas a la declaració de la República a l'Estat espanyol en 1931, i a Cullera l'escrutini va donar el triomf a la candidatura republicana amb 2.185 vots front els 628 monàrquics, resultat que apunta a una moderada participació del sector anarquista degut a que un bon nombre dels obrers cullerencs no veia molta diferència en el canvi de règim, simplement la continuació de la dominació burgesa encara que en un marc menys dolent;⁵⁶ de manera que els lligams anteriors entre republicans i anarquistes anaren

⁵⁶ La revista *Sucrona* explicava que l'objectiu republicà era treballar en pro d'unes *aspiraciones de libertad y progreso bien entendidos*. Ben significatiu per a comprendre la mentalitat burgesa dels regidors cullerencs, fou la felicitació que amb motiu del vintè aniversari dels successos de Cullera va estar enviada a l'antic capità Arin, aleshores coronel d'infanteria, a la que aquest va respondre, dirigint-se a l'alcalde com a *querido amigo y correligionario*... MARTÍNEZ ALBIACH, Alfredo, *Cullera, 53 años de periodismo, 1883-1936*, Torrejón de Ardoz, Gráficas Debón, 1989, p. 114.

afluixant-se progressivament deixant com a únic denominador comú l'anticlericalisme militant d'ambdós.⁵⁷ Amb tot, se celebrà la caiguda de la monarquia en un ambient festiu.

El primer que va fer la CNT fou personar-se a l'Ajuntament demanant la jornada laboral de set a tretze hores, d'un colp, a més d'un augment substancial dels salaris. Clar que qui havia de pagar els jornals eren els propietaris i, aleshores, aquests començaren a recordar el període de la dictadura com un temps favorable, de creixement econòmic i sense problemes d'aquests tipus. Això, almenys, és el que es desprèn de l'estudi de les bases de treball dels anys 1924, 1927 i 1930.⁵⁸ Les bases hi eren confeccionades per tenir una duració de tres anys. De les dades que ens ofereixen cal senyalar que els salaris es van mantenir al llarg d'aquests anys i les jornades de treball acaparaven un ampli nombre d'hores. Per exemple, els forners tenien una jornada laboral que arripava les 12 hores i la resta d'ocupacions no diferien molt d'aquest horari. Per altra banda, cal fer constància de les escasses millores brindades per les bases durant el transcurs d'aquests anys per al proletariat cullerenc. Això queda provat en les mateixes bases en comprovar que no es diferenciaven molt unes d'altres. En efecte, les de 1927 i 1930 solen ratificar les anteriors, de

⁵⁷ Que venia d'antuvi. REIG, Ramir, *Blasquistas y clericales: la lucha por la ciudad en la Valencia de 1900*, Valencia, Alfons el Magnànim, 1986. A Cullera les processons s'acabaren i tampoc s'abaixava la Verge del Castell. Al carrer, el moviment anarquista també va contribuir a l'explosió anticlerical. L'1 de maig, la corresponent manifestació va expulsar les monges de l'Asil de les Carmelites per enviar-les a les seues cases. També es va registrar la crema del quadre de la Mare de Déu de l'Església dels Sants Joans. La tensió antireligiosa arribà a tal extrem que el 20 de maig va suprimir-se el càrrec de capellà de l'Hospital Municipal i l'Ajuntament demanà l'expulsió dels franciscans del Castell. Eren moments de total ofensiva anticlerical. Així, el 18 de juny al ple de l'Ajuntament, Joan Bolufer, cap dels republicans, demanà la creació de grups graduats per deixar de dependre en matèria d'educació de les escoles religioses.

⁵⁸ Lligall 119. AHMC

manera que, més que redactar unes noves bases, el que es feia era mantenir-les en vigor tres anys més.

Les tensions tornaren de nou al camp. La CNT s'havia vist afavorida pel comportament de la dictadura en el sentit que s'havia articulat millor dintre de la il·legalitat i podia esgrimir arguments com que havien estat clandestins mentre socialistes i ugetistes pràcticament havien estat col·laboracionistes del règim anterior. A més, des del primer moment, el PSOE i la UGT volgueren contenir a la classe treballadora per aconseguir l'estabilitat dintre la República. Aquesta trajectòria va fer que reberen fortes crítiques des de l'esquerra. També des dels jornaleros conegueren aquest tipus de desqualificacions. Hem de tenir present que les organitzacions anarquistes locals funcionaven amb gran autonomia davant la impotència del Comitè Nacional⁵⁹ i això repercutia a l'hora d'arribar a acords, no sols pel que respecta amb els patrons, sinó també amb l'altra central sindical.

En efecte, la UGT va tenir molt de tacte en l'ús de la vaga,⁶⁰ el que donà pas a tibantors amb la CNT per aquesta qüestió. Per exemple, els jornaleros arrossers de la UGT van firmar, el 2 de juny de 1931, un contracte amb la patronal, la qual cosa no va impedir que els jornaleros anaren a la vaga fins el dia 29 d'aquell mes.⁶¹ Mentrestant, l'estratègia dels republicans blasquistes, a principis de la dècada de 1930, tornava a basar-se en els antics postulats de bones relacions amb els anarquistes per tal

59 Vegeu YSERN LAGUARDA, LI. *El moviment obrer i la República*, València, 1987.

60 Ídem., p. 77. Aspecte més desenvolupat a VEGA, Eulàlia, *Anarquistas y sindicalistas, 1931-1936*, València, Alfons el Magnànim, 1987. Més centrat en el socialisme VALERO GÓMEZ, Sergio, *Republicanos con la monarquía, socialistas con la república: la Federación Socialista Valenciana durante la Segunda República y la Guerra Civil (1931-1939)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2015.

61 Lligall 119. AHMC

de mantenir un espai electoral fortament disputat amb els socialistes, però els cenetistes ja no es veien representats pels blasquistes en tota la seua amplària, sobretot perquè el fenomen caciquil va desaparèixer. Amb tot, els mostraven respecte tant pels temps passats com pel seu anticlericalisme combatiu apuntat com per la postura decidida en qüestions de l'ensenyament i la formació.

Però l'esperança d'una República reformista de seguida va començar a decebre degut a que l'envergadura dels problemes heretats de l'extinta monarquia feia que la impaciència davant la lentitud per a solucionar-los, a més de la postura de la patronal dirigida a mantenir els seus privilegis i de pas soscar el sistema republicà, donaren pas a agitacions notables, que al camp es plasmaren en vagues que donaven pas, de vegades, a revoltes que en alguns indrets prengueren caire marcadament insurreccional. Les revoltes, doncs, hi eren respostes desesperades més que veritables moviments revolucionaris. Tot i que la conjuntura era aprofitada per certs nuclis anarquistes per proclamar el comunisme llibertari.⁶² I les tensions continuaren en 1933, que començà amb una vaga general del 9 al 12 de gener. Van seguir-la a Cullera uns tres mil obrers, que aconseguiren unes millores molt febles. Això fou el resultat de la manca d'acció unitària per part de les dues centrals sindicals majoritàries: la CNT i la UGT.⁶³

Per altra banda, la crisi econòmica començava a fer-se notar. Els preus dels productes valencians van iniciar un signe de descens, mentre l'exportació suportava un endarreriment important. Cullera, com a ciutat

62 Entre 1932 i 1933 així va passar a Sollana, Bugarra, Riba-roja, Alcoi, Cocentaina i d'altres llocs.

63 En aquesta negociació va tenir especial protagonisme Manuel Sieres Colom, àlies *El Cairer*, qui a partir d'aleshores va estar el cap visible dels anarquistes cullerencs.

agrària, va estar afectada de manera prou dolenta,⁶⁴ i en aquest estat de coses van celebrar-se les eleccions de 1933. Era la primera vegada a l'Estat espanyol que votaven les dones, però, al contrari de 1931, els anarquistes no acudiren a les urnes secundant el boicot nacional a l'Estat burgès.⁶⁵ La República els havia portat moltes desil·lusions i no havia solucionat els problemes de fons, però les conseqüències no tardaren a plasmar-se en el panorama polític i, de retruc, en el camp cullerenc. De seguida, la duresa dels patrons va accentuar-se més, emparats dintre de la seguretat que proporcionava sentir-se recolzats des de les institucions. Així augmentà d'immediat l'índex d'atur, ja que els propietaris seleccionaven la mà d'obra amb criteris molt més radicals, fent que la fam s'acusés de manera significativa de la mà d'una espiral de jornals en descens.

La nova conjuntura va agreujar-se l'any següent. En maig, els dies 21 i 22, els obrers agrícoles arrossers demanaren augment salarial i, com ja hi era costum, s'arribà a la vaga convocada per la CNT cullerena. Dos mil vuit-cents jornalers van seguir-la i el conflicte va posar-se en mans del jurat mixt. La resolució d'aquest no va estar satisfactòria per als vegeuistes, que van reprendre el conflicte el mes següent aconseguint a la fi una pujada salarial molt feble.⁶⁶ Els patrons es rescabaven de les lleis de contractació del primer bienni, patint els jornalers uns salaris de misèria, a banda de ser els primers en suportar la crisi econòmica. Per això, la postura radical dels propietaris va impedir una aproximació i els

64 Vegeu PALAFOX, Jordi, "La crisis económica durante la II República". *Nuestra Historia*. Vol. III. València, 1980. p. 75 i ss.

65 Molt s'ha parlat sobre el tema. Pedro Adam, cenetista cullerenc, confirmà que a Cullera els anarquistes s'abstingueren de manera majoritària. Entrevistat l'11 de novembre de 1981. Amb tot, el PURA tornà a guanyar en la població.

66 Lligall 729. AHMC

jornalers anaren a la vaga el 5 de juny per no arribar a un enteniment alhora de redactar les bases de treball per a aquell any. Davant la intransigència de la patronal, la vaga va quedar diluïda el dia 11.

A octubre, quan va esclatar la revolució d'Astúries, el proletariat cullerenc no hi va reaccionar. La revista *Sucrona* donava informació dels successos asturians recalçant que a Cullera no tingueren cap repercussió.⁶⁷ El cinc d'octubre es va declarar la vaga general al País Valencià. Van produir-se enfrontaments armats de caràcter prou radical encapçalats per la CNT. Així, el dia següent fou assaltat l'ajuntament de l'Alcúdia i va proclamar-se el comunisme llibertari després d'haver engalanat l'edifici amb la bandera roja. El mateix va passar a Banyeres de Mariola; mentrestant, van produir-se enfrontaments armats a Gandia, Elx, Alacant, Novelda, Elda i Villena. Estranyament, a Alcoi la revolta va començar el dia 8 a causa de profundes divergències entre sindicalistes i socialistes. En conjunt pot dir-se que el moviment d'octubre no va tenir una preparació seriosa per part dels socialistes valencians, encara que aplegaren a produir-se vagues de certa envergadura a les localitats esmentades.⁶⁸ Sols a Astúries va funcionar el moviment revolucionari del 6 d'octubre.⁶⁹ Però les conseqüències de la repressió arribaren a tot arreu. A Cullera, el canvi obligat del consistori provocà pel seu extrem conservadorisme nombrosos enfrontaments als plens. Fins i tot, algun membre del nou consistori va provocar escàndol quan arribà a fer al·lusions a la dictadura com a una estructura social quasi perfecta,⁷⁰ els

67 Pres de MARTÍNEZ ALBIACH, A. *Cullera, 53 años...*, p. 149. L'editorial deixava caure la inactivitat anarquista al respecte.

68 A causa de la gravetat dels fets, van estar detinguts els alcaldes d'Alacant i de Villena i el president de la Federació Socialista Valenciana. Per a un estudi de les insurreccions fallides durant la Segona República, vegeu LORENZO, César M., *Los anarquistas españoles...*

69 Vegeu VEGA, Eulalia, *Anarquistas y sindicalistas...*, p. 146-147.

70 Ple urgent del 15 de desembre de 1934. Llibre Registre d'Actes de l'Ajuntament Ple. (LRAAP).

jurats mixtes van estar suspesos i fins juny de 1935 no varen tornar a funcionar, amb la qual cosa les reclamacions obreres no hi varen tenir cap indret on ser arreglades, mentre l'atur es disparà i els propietaris es mostraren inaccessibles a qualsevol negociació.

Debilitat el moviment obrer, 1935 va estar un any sense grans alteracions degut a la repressió que el va deixar desarmat, però a llarg termini va significar la unitat d'acció per evitar el total desarmament front la patronal, i a mesura que anava collant aquesta unitat d'acció, els obrers anaren recobrant l'esperit de protesta i mobilització. Els motors fonamentals van estar l'atur que cada vegada es feia més asfixiant, la crisi econòmica i el boicot dels terratinents. De fet, els regidors dretans (tots de la DRV) boicotejaren quatre plens seguits als quals s'havien de tractar aquests problemes. Aquesta posició del regidors de la dreta, unida a la postura patronal, anà cimentant una separació de postures que progressivament es radicalitzaren. L'entesa era una aspiració cada vegada més llunyana, tant en l'aspecte polític com social.⁷¹

Aquesta situació va plasmar-se en la formació del Front Popular, una coalició llur finalitat primera i última consistia en desbancar el govern dretà, cada vegada més escorat a l'extrema dreta. La CNT es va mostrar ambigua. Un sector era favorable al triomf del FP i per altra banda altre demanava l'abstenció, però tots dos desitjaven agranar al bloc de dretes sobretot per aconseguir l'alliberament dels presos arran dels fets d'octubre de 1934.

A Cullera, el bloc del Front Popular va guanyar per 3.264 vots contra els 1.858 de les dretes i 1.827 del PURA, conformant-se un Ajuntament

Llibre 92. AHMC

71 Com es pot constatar al LRAAP. Llibre 92, ss n/p. AHMC

amb republicans i un socialista (alcalde Silverio Peiró Brines, més vuit regidors d'IR, tres d'UR i un del PRS), però les masses populars demostraren que això no suposava ni tan sols una treva. Josep Esteve constata que l'1 de maig de 1936 s'assaltaren esglésies i es van cremar els seus estris. Era, de nou, la ràbia acumulada que aflorava contra la interpretació d'un símbol. Tant que, segons ens conta Esteve: *es va fer una falla en quatre ninots, banquetes, sants i tot el que pillaren*.⁷² La resposta de la dreta no es faria esperar. Astúries havia estat el primer assalt, la reacció de les dretes va quedar anul·lada a les eleccions de 1936 i això accelerà els plans conspiratoris per acabar amb el sistema democràtic.⁷³

Quan l'aixecament militar ja era un fet, Cullera estava en calma. I això que havien succeït a la primavera fets importants com una amenaça de vaga general per a pressionar sobre la llibertat de Batista Arlandis Bou, membre anarquista del Sindicat Únic el 24 de març.⁷⁴ 500 treballadors van donar-se cita al teatre *Cervantes* on se celebrà l'escaient assemblea. La Delegació Provincial de Treball de València va comunicar que interviendria en l'afer i va paraitzar-se la possible vaga. El mes següent van firmar-se les Bases de Treball que van obtenir augments salarials i una millora relativa de les condicions de treball, sobretot pel que pertoca a horaris.⁷⁵ Encara així, a les darreries de maig, 300 jornalers es declararen en vaga. I és que la implantació en el camp de les borses de treball i la col·locació dels aturats va provocar els desacords entre jornalers i propietaris. A principis de juny, els sindicats van exigir dels propietaris

72 Entrevistat el 4 de desembre de 1981.

73 Des del mateix dia de les eleccions d'abril de 1931, la cornucòpia reaccionaria inicià projectes al respecte. PRESTON, Paul, *El holocausto español: odio y exterminio en la Guerra Civil y después*, Barcelona, Debate, 2011. VIÑAS MARTÍN, Ángel, *¿Quién quiso la guerra civil?: historia de una conspiración*, Barcelona, Crítica, 2019.

74 Lligall 729. AHMC

75 Ídem.

el pagament de 500 jornals per aquest motiu, a la qual cosa els propietaris van contestar que aqueixos jornals eren competència de l'Ajuntament en base a la borsa de treball. Les denúncies d'ambdues parts van exigir la intervenció del delegat de treball de València i, a la fi, aquest enfrontament va deixar ben a les clares la impossibilitat d'arribar a uns acords que pogueren deixar satisfetes a totes dues parts.

Encara que es va mantenir l'aparença de tranquil·litat,⁷⁶ la reacció front el colp d'Estat de juliol de 1939, el proletariat cullerenc va passar immediatament a l'acció en el moment en què les notícies començaren a deixar de ser confoses i restés clara la magnitud de la traïció dels militars revoltats. Les sindicals obreres declararen la vaga general des del 20 fins al 27 de juliol, al temps que van armar-se les milícies. Eren moments alterats i començaren a circular rumors de tot tipus, com ara sobre atacs feixistes a la ciutat. El 8 d'agost, la revista *Sucrona*, en el seu darrer número, ja parlava d'una guerra civil.⁷⁷

Per la seua banda, l'Ajuntament va reaccionar de seguida demanant el lliurament d'armes i vehicles⁷⁸ i la següent mesura va consistir en demanar voluntaris per efectuar controls i anar a València com a acte de pressió sobre els militars. La crida no va tenir molt èxit. Un xicot de

76 El 23 de juliol l'Ajuntament va enviar un telegrama al Govern afirmant que la situació era controlada i la normalitat democràtica restava incòlume: *Cullera, que desde el primero (sic) momento está en armas, dispuesta a que no se le arrebaten ni resten las libertades conquistadas, envia (sic) testimonio de adhesión inquebrantable y la seguridad de que el facismo (sic) ha sido extirpado y no tendrá jamás vida en esta localidad. Cuenta el gobierno (sic) con la adhesión entusiasta de esta población dispuesta a todo por la República y por la libertad.* AHMC. LRSD. Llibre 911. ss n/p. I un altre el mateix dia: *Entidades obreras que, al servicio de la causa de la libertad, están en pie de guerra para aplastar al fascismo Se asegura al gobierno (sic) que en Cullera se vive alerta.* Ídem., ss n/p.

77 MARTÍNEZ ALBIACH, A. *Cullera, 53 años...*, p. 159.

78 LRB. Llibre 937. ss n/p. AHMC

14 anys va acudir a l'Ajuntament,⁷⁹ que era on s'havien de presentar els voluntaris, i va estar refusat, evidentment. Però el seu gest va servir per a que molts homes dubitatius es decidiren a presentar-se voluntaris. Com passà a la resta del País Valencià, va formar-se un Comitè Executiu del Front Popular.⁸⁰ El 21 de juliol aquest Comitè ja signava els bans amb els segells de: IR, UGT, CNT i PCE.⁸¹ És a dir, els sindicats locals i el partit més fort de Cullera. El Comitè funcionà paral·lelament al consistori, però en realitat el control de la localitat era a les seues mans i es va mostrar força cohesionat, però a mida que les notícies anaven confirmant l'evolució del conflicte, començà una veritable competició entre els distints membres, de tal manera que no tardaren molt en acusar-se recíprocament uns a d'altres d'intentar controlar la ciutat utilitzant per a tal fi la seua influència dintre del Comitè. Ara bé, en realitat, el poder efectiu, tant dins com fora del Comitè, el tenien els sindicats: la UGT i la CNT, especialment aquesta darrera, doncs hi posseïen armes. Els partits polítics prompte van veure's desplaçats en aquest aspecte. A causa de la seua major articulació i poder de mobilització és clar que els sindicats tenien avantatge sobre els partits polítics i això quedava reflectit, aleshores en Cullera en l'organització de les milícies de vigilància. Els membres dels sindicats començaren a passejar-se armats pels carrers. Com hem dit, eren el vertader poder local i això feia que el Comitè fun-

79 Es tractava d'Alfred Benito. Entrevistat el 9 de desembre de 1981.

80 Durant els primers mesos de la guerra, els pobles quedaren en mans de Comitès de Defensa i milícies, formats pels partits del Front Popular. La situació es caracteritzava pel control espontani de les poblacions per part, especialment, de cenetistes i ugetistes i per la virtual desaparició de l'autoritat.

81 Va mutar la denominació a Consell Municipal Antifeixista el 5 de novembre a proposta del governador civil estant president Enrique Tello Almiñana, d'IR. La resta: Vicente Bayona Ros, Vicente Bayona Casad, Francisco Costa Alapont i Alfredo Font Mascarell, ugetistes; Antonio Jover Ferrer i María Camilleri Fuster, comunistes; José Fito Sapiña i Joaquín Martínez Collado, d'IR, Pedro Adam Pérez, Francisco Grau Verdú i José Fernández Grau, de la CNT i Francisco Rico Audivert, socialista.

cionés des dels principi com a institució de caràcter legal encara que sense poder efectiu ni coercitiu. Cert és que la CNT formava, tanmateix com la UGT, part del Comitè, però els acords presos a les reunions eren interpretats i realitzats pels sindicalistes de manera prou especial, sempre decantant-los al seu favor. El govern republicà havia salvat el colp per la dreta però no va poder controlar l'efecte resultant per l'altre costat.

Una de les mesures presses per aconseguir-ho va estar intentar solucionar el problema dels treballadors aturats i que el Comitè s'apropiés dels diners dels bancs, a compte dels grans propietaris. Amb ells, va començar-se a ampliar camins, enderrocs de cases en mal estat i arrancar tarongers vells dels horts per a fer-ne cuites, sembrant, a més blat a les voreres de l'arrosser que ho permetia. No era el començament d'una col·lectivitat, era emprar els homes necessitats. A la llarga aquesta iniciativa va tenir conseqüències, ja que a la fi va sortir la col·lectivització de les terres, doncs la mesura va fer un cau de cultiu aprofitable per a dit menester. A més, es va prohibir la venda pública de begudes alcohòliques a casinos i altres establiments⁸² i "los que se embriagan serán severamente castigados por este Comité."⁸³ També es va prohibir requisar edificis o tendes.⁸⁴ El ban era inútil, doncs les requisés ja havien començat, com per exemple la de les seccions de les congregacions religioses el 5 d'agost pel mateix CEP.⁸⁵ Tampoc no havia aconseguit evitar l'incendi els primers dies de la vaga general de totes les coses del Castell que va cremar un grup nombrós de persones. El que no trobem durant tota la contesa és cap agressió sexual.

82 30 de juliol de 1936. LRB. Llibre 93. ss n/p. El cafè i refrescs hi eren permesos. AHMC

83 3 d'agost de 1936. Ídem. Es veu que el ban anterior no va causar massa efecte.

84 Ídem.

85 Ídem.

Però la sintonia del Comitè no durà massa doncs la CNT començà a significar un corrent centrífug sense els dubtes de la UGT. Els cenetistes volien aprofundir més del que feia el Comitè i si les reunions de l'òrgan institucional es realitzaven a l'Ajuntament, era a la seu dels partits i els sindicats on la pràctica política es desenvolupava de manera efectiva, cosa que després es podia constatar al carrer quan cadascun maniobra segons havia decidit amb antelació. La raó que va possibilitar aquest fet va estar en el que calia fer respecte d'aquelles terres fermes que s'havien posat en marxa. Els anarquistes volien que passaren a formar un tot treballat per tota la gent disponible, és a dir, realitzar amb elles una col·lectivitat. Els socialistes, i de rebot els ugetistes, compromesos amb el Govern de la nació en guerra, junt amb els republicans i el PCE, no volien que res d'això arribés a posar-se en pràctica, encara que per als jornalers ugetistes la idea resultava prou atractiva.

On també van sorgir discrepàncies va estar en el tractament dels simpatitzants del colp. De la depuració i la separació dels càrrecs importants es passaria a la supressió física. Pels simpatitzants de l'aixecament, la por a perdre possessions va estar reemplaçada per la inquietud per la pròpia vida. De tota manera, no tots s'atemoriren. Les persones il·lustrades eren necessàries: sabien llegir, escriure i fer comptes, com podien ser eliminades? Mai no podrien estar substituïdes. De tota manera, començà una furibunda repressió, encara que els nostres entrevistats constaten que la llista a l'església dels *caídos por Dios y por España* no eren més que divuit, però en total van estar assassinades quaranta-set persones.⁸⁶

86 GABARDA CEBELLÁN, Vicent, *El cost humà de la repressió al País Valencià (1936-1956)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2020, p. 367-368. Trenta-tres homes i catorze dones, de les quals nou eren monges. La raó de la incorrecció de la llista va estar la pressa per col·locar-la.

Enric Chulio opinava que l'objectiu primordial era espantar els possibles enemics. *Al principi es detingueren a més de 20 persones, però no els varen fer res. De seguida les amollaren. Però, quan començaren a arribar notícies de l'altra zona, el que feien a l'entrar als pobles i les ciutats, la repressió es va deslligar. "Tombem alguns a veure si així paren".*⁸⁷ Seràpi Martí recolza aquesta opinió: *Quan arribaren notícies de l'altra zona es deslligà la còlera i començà la revenja. El grup més dur va estar la CNT. El PSOE i la UGT en molta menor mesura. Va ser la resposta a la indignació.*⁸⁸ Però no sempre les víctimes satisfieien tothom. Per exemple, Borràs comenta que *al metge Narbona anaven a afusellar-lo a València i Sieres, el secretari de la CNT en Cullera, va fer que l'emportaren de volta. Encara així, la repressió va ser duta a consciència.*⁸⁹

Mentre, a Cullera, el Comitè, mal que bé, anava organitzant la ciutat. Lluità contra els especuladors i passà pel·lícules d'alt contingut polític com *Los marinos de Cronstadt* a benefici dels ferits i refugiats de la localitat⁹⁰ i és que la marxa de la guerra va fer arribar molta gent que fugia de l'avenç dels nacionalistes. Així, el 7 de novembre, l'hospital va tenir 150 ingressos. Després va passar a dependre de l'Hospital Militar, on van estar atesos presoners de guerra i polítics, que formaren amb tots 314 ingressos. També van estar registrats 13 presoners estrangers, que foren bescanviats per la Cruz Roja posteriorment.⁹¹

87 Socialista. Entrevistat el 2 de novembre de 1981. Va estar el primer alcalde del present període democràtic.

88 Comunista. Entrevistat el 27 de novembre de 1981.

89 Seràpi recorda que *per la nit se sentien els cotxes passar i ja sabies on anaven. És clar que això no va ser molt seguit. Al contrari, poc temps i poques vegades.* De totes maneres, declaracions com la següent de Salvador Borràs no deixen de sorprendre'ns: *A un rector no el van tocar. Era una bona persona.*

90 LRSO. Llibre 911. ss n/p. AHMC

91 Es tractaven de Wespa Westriva Pamilo, Alfred Gaschinki, Manuelo Balloglio, Mohamed Oslan, Luis Amadeo, Luis Conti, Parsino Tintano, Moneli Franchesco, Greco Gabriela, Jacomeni Romano,

Per aquells moments, de manera autònoma, la CNT va confeccionar la seua col·lectivització, qüestió que preparava des de setembre i que provocà malentesos amb la UGT que quedaren tancats amb un acord el 9 de desembre,⁹² sorgint dues col·lectivitats: una per cada sindical.

A les col·lectivitats treballaven 800 famílies, que representaven 1.200 col·lectivistes i tenien al seu càrrec 50 ancians. A més disposaven de dues cooperatives, una col·lectiva i una altra individual. A aquestes darreres se les respectava, convençuts de què, amb el temps, s'adonarien del seu error i passarien a treballar de manera col·lectiva.⁹³ Disposaven d'un servei sanitari, farmacèutic i de medicaments. La productivitat abastia 8.500 persones i els jornals variaven segons l'edat i el sexe. Així, els homes entre 14 i 16 anys cobraven 3 pessetes diàries; els majors de 16 anys fadrins, 5 pessetes i els caps de família, 7. La col·lectivitat facilitava les llavors i els adobs.⁹⁴ Estaven regulades per un Consell d'Economia i en la de la CNT els diners varen estar substituïts per bons. El llum, l'aigua, l'habitatge, el metge, l'escola, etc. eren gratuïts.⁹⁵

El president de la Delegació d'Agricultura de la col·lectivitat de Cullera en octubre de 1937 era Francesc López.⁹⁶ Les terres a treballar eren dividides per seccions: cavallistes, segadors, etc. Estaven ordenades per les feines que es podien fer més apropiadament en el moment d'arrambar-les. La principal producció radicava en l'arròs, ja que, com hem

Gualteri Goban, Armando Simela i Ernesto Sondanico. Llibre 1770. ss n/p. AHMC

92 Els punts acordats es troben a *Nosotros*, 11 de febrer de 1937. També a "Una Colectividad ejemplar: Cullera", *Fragua Social*, 28 d'agost de 1937.

93 Testimoniatge de Josep Pastor.

94 "La importancia de la retaguardia". A *Fragua Social*, 28 d'agost de 1937. També LRSO, llibre 911 ss n/p. 5 de febrer de 1937. AHMC

95 BOSCH, Aurora, "Las colectivizaciones agrícolas en el País Valenciano. Problemas y características", *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*. València, 1978.

96 Arxiu Històric Nacional Secció Guerra Civil. s/a.. També a la *Caua General*, peça separada.

vist, la taronja va perdre de seguida protagonisme per no poder ser exportada. Tant era aquest desordre a la taronja que s'arrancaren els arbres per poder plantar blat. Era més necessari i va donar bon resultat.⁹⁷

Ara bé, a mida que avançava la guerra i aquesta donava resultats negatius, l'economia de la rereguarda minvava acusadament. Així, la reestructuració de l'Estat comportà la militarització de les milícies, la reorganització de l'economia i l'impacte de l'arribada de refugiats incidí en les col·lectivitats. I en aquest context, les tibantors no varen fer-se d'esperar. El nou model de rereguarda no agradava als anarquistes, que veien liquidada la revolució. Així, les columnes *Tierra y Libertad*, *Durruti*, *Andalucía y Extremadura*, *Sector Valdepeñas-Jaén y Sector Manzanares*; *Francisco Ascaso*, *Iberia y Hierro*, *Milicias Confederales del Centro*, *Columna Ortiz*, *Temple y Rebeldía* y *CNT 13* es reuniren en València del 5 al 7 de febrer de 1937 acceptant la militarització –que ja era un fet– però amb l'exigència de mantenir el control de les seues forces.⁹⁸

La rereguarda ja no era controlada per veritables comitès revolucionaris i els milicians eren al front. Quan aquests tornaven de descans comprovaren que l'obra de l'estiu de 1936 ja no existia i intentaren reprendre el rumb de la mateixa, especialment la *Columna de Ferro*.⁹⁹ Però va estar a Cullera on es donaren els fets més significatius. El dos de febrer de 1937, UGT i CNT discutiren sobre la manera de procedir contra la cinquena columna local sense arribar a un acord. Cadascú

⁹⁷ Chulio deia que en cap moment va passar-se fam a Cullera durant la guerra. Afirmava que la fam va vindre quan aquesta va acabar.

⁹⁸ *Acta del Pleno de Columnas Confederales y Anarquistas celebrado en Valencia el 5 de febrero de 1937.*

⁹⁹ Produí enfrontaments en Sueca, Alcàsser, Torrent, Vinalesa, Xest, Benaguasil, Catarroja i Utiel, en març de 1937.

optà per procedir autònomament, i els anarquistes decidiren detenir a Juan José Rico a *Macoc*, el més destacat de tots, però la casualitat va fer que en obrir la porta de sa casa, la seua filla, Carmen, va rebre una escopetada resultant morta.¹⁰⁰ El poble bullí i membres de la *Columna de Ferro*, de descans a Tavernes, intentaren prendre el poble militarment establint-se un intens combat però sense greus conseqüències.¹⁰¹ L'arribada de la Guàrdia d'Assalt els va fer fugir i en la seua retirada els de la columna afusellaren als ugetistes Bernardino Roda i *Poyo*.¹⁰²

A resultes de tot això, l'anarquisme cullerenc va anar perdent la seua importància al poble i a més va patir pressions de tota mena; però això no va impedir que, acabada la guerra, patira una furibunda repressió.

ANARQUISTES CULLERENCS AFUSELLATS			
NOM	EDAT	LLOC D'EXECUCIÓ	DATA
Pablo Castelló Sabater	37	Partida de Campanar (Sueca)	20-VII-1939
Rosa Font Beltrán	29	Paterna	4-XI-1939
José Alapont Palomares	35	Paterna	9-XI-1939
Agustín Beltrán Aragón	40	Paterna	30-XI-1939
Lucio Cano Alarcón	52	Paterna	30-XI-1939
Joaquín Iznardo Guillem	33	Paterna	30-XI-1939
Francisco Ruano Costa	28	Paterna	30-XI-1939
Vicente Salom de las Nieves	39	Paterna	30-XI-1939

¹⁰⁰ Segons Esteve va estar *Tarin* o *El Merder*, un d'ells el responsable. Desconeguem els vertaders noms d'aquestes dos persones.

¹⁰¹ Aquests fets són coneguts a Cullera com *L'Americanà* per l'acusat humor negre dels cullerencs. *Es van tirar molts trets i sols va haver un ferit* (un tal Melià, de la UGT). *Com a les pel·lícules de l'Oest*. Testimoniatge de Salvador Borràs.

¹⁰² Un estudi a TORES FABRA, Ricard Camil, "Apunts per a una caracterització de la guerra a la Ribera: El cas de 'l'Americanà' com a crisi de la rereguarda", *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol 10, n. 20, 1995, p. 103-115. Desconeguem la veritable identitat de *Poyo*.

Miguel Sieres Colom a <i>Cadiret</i> ¹⁰³	33	Paterna	30-XI-1939
Dionisio Vargas Expósito	43	Paterna	30-XI-1939
José Crespo Solanes	60	Paterna	8-III-1940
Benjamín Renard Nicolás	39	Paterna	6-IV-1940
Manuel Beltrán Escibá	41	Paterna	1-V-1940
Natalio Serra Catalá	34	Paterna	1-V-1940
Pedro Adam Pérez	50	Paterna	20-V-1940
José Costa Bayona	37	Paterna	20-V-1940
Emilio Crespo Grau	41	Paterna	20-V-1940
Ricardo Pello Pérez	35	Paterna	20-V-1940
Juan Lli Gallent	25	Paterna	20-V-1940
Juan Mas Colubi	36	Paterna	25-V-1940
Francisco Sanfèlix Gisbert	39	Paterna	13-VII-1940
Francisco Tello Almiñana	31	Paterna	13-VII-1940
Alfredo Mas Colubi	33	Paterna	31-X-1940
Julio Urban Sapiña	28	Paterna	28-III-1941
Teodoro Ronda Font	63	San Miquel dels Reis	13-VI-1941
Juan Canet Bou	24	Paterna	13-X-1941
Juan Bautista Arlandis Bou	30	Paterna	3-X-1942
Agustín Fullerat Gimeno	47	Paterna	23-II-1943
José Torregrosa Tormo	38	Paterna	11-X-1944

Font: GABARDA CEBELLÁN, Vicent, *El cost humà...*, p. 368-370.

Tanquem

El sindicalisme anarquista cullerenc va tenir un alt grau de pragmatisme entre els seus inicis i els successos de 1911, moment al qual va demostrar la seua solidesa, que va mantenir malgrat la repressió que va patir, fins ben entrat 1937 sense comptar amb la dictadura de Pri-

¹⁰³ President local CNT-FAI.

mo, però mantenint-se de nou pragmàticament. En acabar la guerra, el franquisme se encarregà a base de sang i foc de liquidar-lo –com tot– i no retornaria fins la restauració monàrquica que vivim, però ja eren altres temps.

LA JUVENTUD, SILLAR MAESTRO DE LA VICTORIA

La juventud es el espíritu más vigoroso de una nación. En esta, su poderío es extraordinario y la vida juvenil es el motor de la historia. Desde el momento en que se inicia la vida, el individuo se prepara para la guerra, para la lucha, para la victoria. La vida es una preparación constante para la guerra, para la lucha, para la victoria. La vida es una preparación constante para la guerra, para la lucha, para la victoria. La vida es una preparación constante para la guerra, para la lucha, para la victoria.

La juventud es el espíritu más vigoroso de una nación. En esta, su poderío es extraordinario y la vida juvenil es el motor de la historia. Desde el momento en que se inicia la vida, el individuo se prepara para la guerra, para la lucha, para la victoria. La vida es una preparación constante para la guerra, para la lucha, para la victoria. La vida es una preparación constante para la guerra, para la lucha, para la victoria.

FRONTES DE GUERRA

La Casa de los Conejos

La casa de los conejos es un lugar de refugio y de esperanza. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor.

Glosa antifascista

EL ÚLTIMO NOMBRE Y LA ÚLTIMA PESETA

El último nombre y la última peseta son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos.

FRONTES DE GUERRA

La Casa de los Conejos

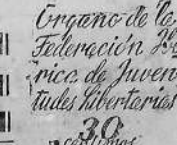
La casa de los conejos es un lugar de refugio y de esperanza. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor.

La casa de los conejos es un lugar de refugio y de esperanza. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor.

Glosa antifascista

EL ÚLTIMO NOMBRE Y LA ÚLTIMA PESETA

El último nombre y la última peseta son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos.

FRONTES DE GUERRA

La Casa de los Conejos

La casa de los conejos es un lugar de refugio y de esperanza. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor.

La casa de los conejos es un lugar de refugio y de esperanza. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor.

Glosa antifascista

EL ÚLTIMO NOMBRE Y LA ÚLTIMA PESETA

El último nombre y la última peseta son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos.

FRONTES DE GUERRA

La Casa de los Conejos

La casa de los conejos es un lugar de refugio y de esperanza. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor.

La casa de los conejos es un lugar de refugio y de esperanza. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor. Allí se encuentran los que buscan un futuro mejor.

Glosa antifascista

EL ÚLTIMO NOMBRE Y LA ÚLTIMA PESETA

El último nombre y la última peseta son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos. Son palabras que resuenan en el corazón de muchos.

2. AMÈLIA I LES JOVENTUTS LLIBERTÀRIES

Amèlia es va integrar des de molt jove en l'agrupació de Joventuts Llibertàries (JLL) de Cullera. Allí es va iniciar en les idees àcrates, va forjar el seu caràcter inconformista i va gaudir de la companyonia i del suport mutu. Quan es va traslladar a València va continuar militant i va aconseguir càrrecs de responsabilitat en l'organització, però quan els seus companys i companyes van veure en ella a una persona que tanta importància va tindre per al desenvolupament de la Revolució i que tant va influir en l'evolució personal d'Amèlia.

Joves Llibertaris, és a dir, joves amants de la llibertat, de tots dos sexes de València, Barcelona, Granada i Madrid van fundar les JLL, que van constituir la Federació Ibèrica de Joventuts llibertàries (FIJL) en el congrés celebrat a Madrid el 23 de juny de 1932. Amb rapidesa es va estendre l'organització per tota Espanya arribant a convertir-se en la tercera branca del Moviment Llibertari juntament amb CNT i la FAI. En el seu si es van dibuixar dues tendències; els que entenien les JLL com la branca juvenil de la FAI i els dels que preconitzaven la seva independència com a organització. Els Joventuts Llibertàries van tindre un destacat paper en l'extensió de la revolució de 1936. Però quan els seus lemes era: "La FIJL es la organització revolucionària de la nostra generació, que té el seu objectiu en la revolució social i política".

Tenien una organització molt ben estructurada en Agrupacions, Federacions Locals, Comarcals, Comités provincials, Comitè Nacional i fins i tot en 1938 un Comitè Peninsular en el carrer Granador Esteve 4, amb secretaria Femenina. La Federació local de València de les JLL mantenia

reunions setmanals, tots els dimarts, en el local de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI), carrer de la Pau 29, després es van instal·lar en la plaça Emilio Castelar 3, i tenia estructura en tots els barris de la ciutat (Comitès districtuals): Barriada de Misericòrdia, Russafa, Hospital, Universitat, Museu, Germinal, Eixample, Natzaret, Vega Alta, Vega Baixa, Grau, Audiència, Orriols, Natzaret, La Punta, Campanar, Benicalap, Mislata, Fonteta, Centre, Zafranar, Llibertat, Patraix al carrer Indústria Vidriera. La Federació Local estava composta de les següents secretaries: Cultura, Militar, Propaganda, Sindical, Administrativa, Llibreria i Publicacions, Organització. I també tenia secretaria Femenina. A continuació descrivim la seua filosofia:

Considerando que la mujer tiene sus problemas propios debidos en parte a los prejuicios que la sociedad burguesa nos ha legado. Y considerando que somos un organismo captador de la juventud para educarla con el fin de llevarla por los senderos anarquistas y revolucionarios. Entendemos, que los secretariados femeninos tendrán el deber de atender a las muchachas en cada localidad, procurando solucionar sus problemas morales, revolucionarios y económicos.¹

El Comité regional de JJLL de Llevant, tenia estructura en totes les comarques de les províncies d'Alacant, Castelló, València, Múrcia i Albacete. La seua seu estava en l'avinguda Blasco Ibáñez 4 principal, de València. També tenia un Servei de Llibreria i publicacions, al carrer de la Pau 40, "donde los amantes de la cultura podrán encontrar los libros que deseen".² La secció de Llibreria i publicacions inseria anuncis en la premsa llibertària, com aquest, avisant als companys combatents: "con el fin

¹ *Senderos. Boletín orgánico del Comité Regional de Levante de la FIJL*, n. 6, 5 de germinal de 1938, p. 6.

² *Nosotros. Federación Anarquista Ibérica*, n. 137, 31 d'agost de 1937, p.2.

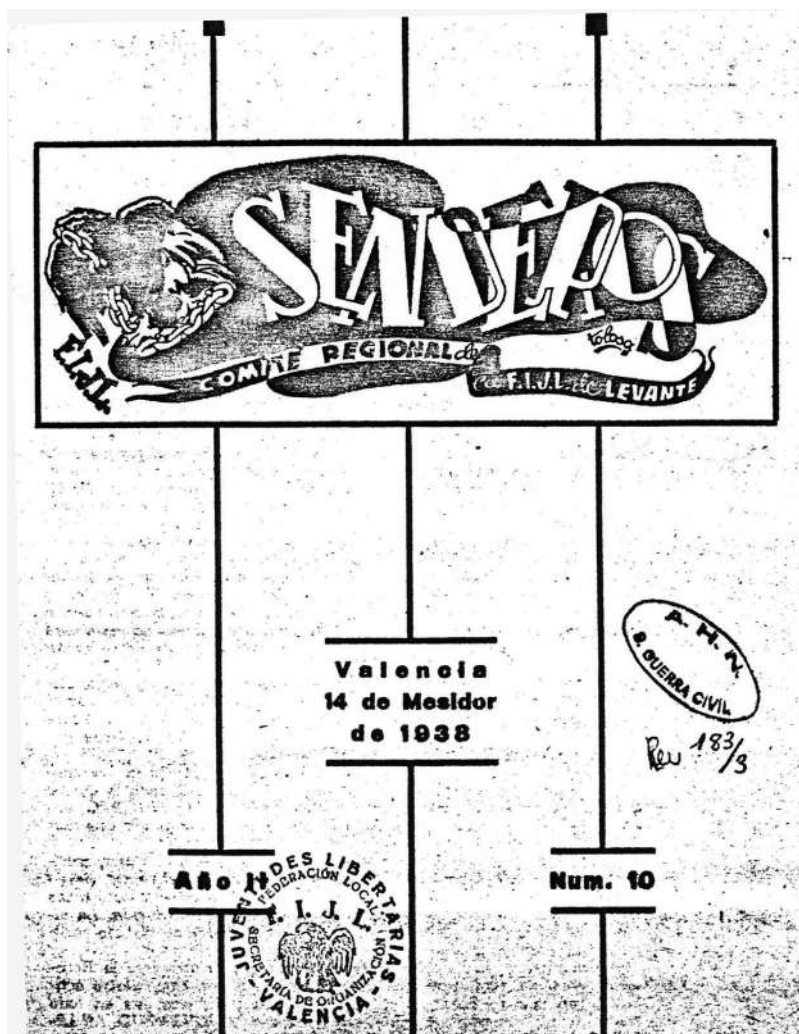
de poder servir adecuadamente los pedidos de libros que se hacen a este Comité Regional de JJLL de Levante, por parte de los compañeros combatientes, rogamos nos envíen la dirección de algún compañero que habite en el pueblo más próximo al frente en que se opera, con el fin de enviarle a él los pedidos para que a su vez los haga llegar a los interesados".³ Les JJLL també tenien un grup excursionista, anomenat Eliseo Reclús per a fer eixides tots els diumenges, la seua seu era al carrer Palomar 2. "Se pone en conocimiento de todos los jóvenes libertarios que mañana domingo, 3 de abril de 1938, se hará una excursión al lugar denominado Perelló. La salida será a las seis de la mañana...".⁴ L'Oficina de Propaganda del Comité Regional de JJLL de Llevant va posar a la disposició de les JJLL de la regió "clichés para la proyección en las pantallas de los cines, con alegorías de nuestra juventud".⁵

La Federació Ibèrica de Joventuts Llibertàries (FIJL) de Llevant editava el periòdic *Senderos. Boletín orgánico del Comité Regional de Levante de la FIJL*. També tenien un periòdic mural *Nervio*. Se anunciava de la següent manera:

³ *Nosotros*, n. 191, 4 de novembre de 1937, p.7.

⁴ *Fragua Social. Órgano de la Confederación Regional del Trabajo de Levante. Portavoz de la Confederación Nacional del Trabajo de España*, n. 502, 2 d'abril de 1938, p. 2.

⁵ *Fragua Social*, n. 303, 12 d'agost de 1937, p. 2.

Existe la necesidad de que en cada centro de producción se coloque una cartelera con el correspondiente periódico, encargándose de esta labor las Juventudes constituidas por industrias, procurando que en cada fábrica, taller, mina o tajo y demás centros de

producción esté colgando nuestra cartelera con el periódico de la Juventud Revolucionaria "NERVIO".⁶

El Comité Nacional de la FIJL tenía la suya en el carrer de la Pau 29-3r. El seu òrgan d'expressió era el setmanari *Juventud Libre* que prompte va passar a eixir tots els dies. I tenien un servei de publicacions, "Ediciones FIJL", que va començar editant quatre llibres: *Aventura*, del Dr. Félix Martí Ibáñez; *Mi comunismo*, de Sebastián Faure; *El apoyo mutuo*, de Pedro Kropotkin; *La ciencia social*, d'Herbert Spencer i el fullet *Mensajes a la juventud revolucionaria*, elaborat por Martí Ibáñez, amb una edició de 20.000 exemplars.

Es van crear agrupacions de Joventuts Llibertàries en els sindicats de la CNT: hi havia JJLL d'Higiene i Neteja, que tenien la seu en l'avinguda 14 d'abril 15, pis 3r. JJLL del Sindicat Únic Mercantil, carrer Pascual i Genís 15. JJLL del Grup de l'Alimentació, plaça músic Gomis 6. JJLL de Neteja, carrer del Temple 1. Grup Arts Gràfiques, carrer Serrano 23. JJLL del Sindicat de la Indústria Gràfica, plaça Poeta Liern 4. JJLL de Sanitat, carrer Mar 23. JJLL del Sindicat de la Fusta, plaça de la Fusta 3. JJLL del Sindicat de Gastronomia, carrer Pau 4. JJLL d'Auto-Tramvies, Trinquet de Cavallers 12. Grup Art en Pedra, carrer Mar 50. JJLL del Sindicat d'Indústries Químiques, avinguda Lenin 262. I Joventuts Llibertàries de Metal·lúrgia, Ferroviàries, del Sindicat Únic de la Pell, del Sindicat de Venedors Ambulants, dels Sindicats del ram Fabril, Tèxtil i Vestir, etc.

Al commemorar l'any de l'inici de la Revolució afirmaven: "Las Juventudes Libertarias somos la fuerza decisiva del hecho revolucionario

⁶ *Senderos*. n. 6, 5 de germinal de 1938, p. 7.

español. Ni toleraremos traiciones, ni ampararemos especulaciones, ni consentiremos que se pretenda retrotraernos a una época que sepultó para siempre el glorioso 19 de julio.”⁷

Les JJLL eren implacables amb els joves que tenien un comportament indesitjable. Mostrarem alguns exemples: Les JJLL de les barriades Audiència i Museu publicaven aquest comunicat: “Han sido dados de baja en estas barriadas los compañeros Miguel Benítez y Ramón Iturriaga, por inmoralidad y defraudar a las Juventudes Libertarias. Lo que se pone en vuestro conocimiento para que obréis en consecuencia con los mismos.”⁸ El Comité Regional de Llevant de la FIJL va publicar el comunicat següent:

Encarecemos a todas las JJLL de la región, que deseando conocer los nombres y apellidos de todos los individuos EXPULSADOS de nuestra organización, por actos diversos, nos lo comuniquen a la mayor urgencia posible a fin de estar prevenidos y no venos defraudados en cualquier momento.⁹

O aquest altre del Comité Nacional de la FIJL, que va emetre un comunicat “A todo el movimiento anarquista”, que començava així:

Por la presente nota ponemos en conocimiento de la Organización Confederal, Específica y Juvenil, que Manuel Pempera ha sido dado de baja de nuestra Organización por su turbia conducta en el seno de la misma. Advertimos a todos que el

⁷ *Nosotros*. n. 128, 9 d'agost de 1937, p. 2.

⁸ *Fragua Social*, n. 267, 1 de juliol de 1937, p. 2.

⁹ *Fragua Social*, n. 271, 6 de juliol de 1937, p. 2.

mencionado ciudadano posee un aval de este Comité Nacional, que declaramos anulado”¹⁰

Però també eren capaços de rectificar, per a restaurar l'honorabilitat d'algun company, si era necessari:

Nota aclaratoria de la Federación Local de JJLL. El caso de Marcelino García Gómez.

Esta F. L. tiene necesidad de comunicar a todas nuestras organizaciones del Movimiento Juvenil Libertario y en general a toda la opinión antifascista que, previas las investigaciones oportunas, es de justicia rectificar la nota publicada en este mismo periódico por un compañero de la barriada Misericordia, que era producto de un antagonismo personal entre los dos compañeros, quedando la personalidad del militante Marcelino García Gómez completamente intacta y mereciendo por tanto la consideración general de nuestras organizaciones.¹¹

El mes d'agost de 1937 es va constituir l'Aliança Juvenil Antifeixista (AJA), un front de la joventut revolucionària, com a garantia del triomf de la guerra i de la Revolució, formada per la FIJL, Juventudes de Unión Republicana, Juventudes Sindicalistas, Unión Federal de Estudiantes Hispanos, Juventudes Socialistas Unificadas, Juventudes de Izquierda Republicana i Juventudes Socialistas. Per a expressar la gran labor que estava realitzant la joventut, es va organitzar el mes d'agost de 1937 a València, una “monumental exposició en la que

¹⁰ *Nosotros*. n. 194, 8 de novembre de 1937, p.3.

¹¹ *Fragua Social*, n. 496, 26 de març de 1938, p. 2.

se expondrán todas las actividades desarrolladas por la juventud española en un año de lucha por la independencia nacional!”¹²

De la bona relació de les JJLL amb l'organització confederal dona fe aquesta notícia publicada en *Fragua Social*, portaveu de la CNT:

Federación Regional de Juventudes Libertarias de Levante.
Cunda el ejemplo.

¡Cenetistas, faistas, simpatizantes del movimiento juvenil libertario!

Este comité regional, en nombre de toda la muchachada anarquista levantina, se siente profundamente agradecida a la Federación Local de Sindicatos de la CNT de Valencia, por su donativo de 11.000 pesetas en pro de nuestra propaganda de redención humana que desde su creación está llevando a cabo la Federación Ibérica de Juventudes Libertarias.¹³

Comicis

Amèlia Jover com a militant juvenil va assistir a diverses reunions orgàniques de les JJLL, aquestes són algunes d'elles, recollides de la premsa de l'època: El Ple Nacional de Regionals de la FIJL celebrat a València el 1r de gener de 1937, entre altres coses va acordar anar a la celebració d'un Congrés Internacional Juvenil Anarquista, encomanant-se al Co-

¹² *Nosotros*, n. 117, 6 d'agost de 1937, p.4.

¹³ *Fragua Social*, n. 296, 4 d'agost de 1937, p. 2.

Des aspectos de la sala del teatro Principal, de Valencia, durante el acto celebrado por la F. I. J. L., y al que asistieron más de 10.000 personas.

mité Regional de Catalunya la seua preparació.¹⁴ De la importància de Cullera per a l'organització juvenil, dóna fe aquesta important trobada celebrada en la població de profunda tradició llibertària:

La Federación Regional de JJLL de Levante celebrará un Pleno de comarcales de militantes en Cullera, el sábado 14 de octubre de 1937 a las cuatro de la tarde en el local de la CNT, calle Agustín Costa 30. Los jóvenes libertarios de Sueca, Tavernes de

¹⁴ *Fragua Social*, n. 136, 28 de gener de 1937, p. 14.

Valldigna, Sollana, Cullera, Corbera, Simat de Valldigna, Benifai-ró, Favareta, Llaurí y Poliña del Júcar, en vista de la gravedad de los momentos por que atraviesa España, de una forma muy justa y humana, aunarán sus criterios y esfuerzos en beneficio del pronto triunfo de la guerra que contra el fascismo estamos sosteniendo. Y de acuerdo con este llamamiento, tenemos la seguridad de que la muchachada de la comarca cullerense no faltará. Un grandioso mitin de afirmación juvenil libertaria, como clausura del Pleno comarcal se celebrará el domingo día 17, a las diez de la mañana, en el teatro Cervantes.¹⁵

El diumenge 22 d'agost de 1937, al matí, i en el teatre de la Metal-lúrgia, es va celebrar "una magna assemblea de los jóvenes liberta-rios para marcar la posición de la FIJL con relación a su incorpora-ción en la política nacional". Els dies 28 i 29 d'agost de 1937, en el local de la FAI, carrer de la Pau 29 va tindre lloc el Ple regional de Federacions locals i comarcals de la FIJL de Llevant, amb l'assistèn-cia dels Comitès provincials d'Alacant, Albacete, Castelló i Múrcia. "Entre todos fijaron la posición siempre revolucionaria de la FIJL en Levante".¹⁶

Tant el diari *Nosotros* com *Juventud Libre*, es van fer ressò de l'II Congrés Nacional de la Federació Ibèrica de Joventuts Llibertàries, ce-lebrat en el Teatre Lírico de València del 6 al 13 de febrer de 1938, representant a més de 300.000 joves que "en todo momento han sabido responder a las exigencias del momento actual y que tienen de la Revolución una opinión perfectamente definida": El II Congrés

¹⁵ *Nosotros*. n. 173, 13 d'octubre de 1937, p. 2.

¹⁶ *Nosotros*. n. 131, 23 d'agost de 1937, p. 2.

de la FIJL "viene a señalar una época revolucionaria en la historia de la juventud rebelde de Iberia".¹⁷

El Ple Nacional de Regionals, celebrat a València els dies 30 i 31 de maig i 1 i 2 de juny de 1938, va establir a València una Delegació del Comitè Peninsular de la FIJL que estava a Barcelona. I, entre altres acords, va aprovar la creació de l'Organització Cultural Esportiva Es-panyola (OCDE), amb la finalitat d'eleva el nivell cultural i esportiu de la joventut antifeixista, practicant entre tots els seus afiliats la solida-ritat i ajuda mútua.¹⁸

Cultura

Les Joventuts Llibertàries tenien un compromís ferm per l'extensió de la cultura entre la joventut. Afirmaven: "Los jóvenes amantes de la cul-tura son los que más han contribuido con su propaganda a influenciar las masas juveniles para atraerlas a las filas de los que hoy piensan, tra-bajan y luchan por una humanidad mejor". Les JJLL impartien classes d'ensenyament general, organitzaven festivals artístics, conferències i celebraven vetlades de la Joventut des de l'emissora Unió Radio Va-lència. Fins i tot tenien una Escola de Militants.¹⁹ La Secretaria de Cul-tura del Comitè Regional de la FIJL va distribuir un qüestionari, entre l'afiliació a les JJLL per a conèixer la seua opinió sobre:

Primero, Escuela de militantes; Segundo, Bibliotecas; Tercero, Organización de ventas de libros; Cuarto, Prensa editada por

¹⁷ *Nosotros*. n. 268, 11 de febrer de 1938, p.1, i *Juventud Libre*. Órgano nacional de la FIJL, 11 de febrer de 1938.

¹⁸ *Senderos*. n. 10, 14 de messidor de 1938, p. 11-13.

¹⁹ *Fragua Social*, n. 278, 14 de juliol de 1937, p. 2.

organizaciones libertarias; Quinto, Centros de enseñanza existentes antes del 19 de julio o creados después de esta fecha afines a nuestro movimiento (primaria, secundaria, ateneos libertarios de enseñanza técnica de Bellas Artes); Sexto, Instituciones de carácter artístico y literario; Séptimo, Instituciones de cultura física y deporte; Octavo, Sobre cualquier otro aspecto de la cultura no consignado en los puntos anteriores.²⁰

La Secretaria de Cultura i Esports de les JJLL de Russafa van llançar un avís "A todos los amantes de la cultura", amb l'anunci de l'inici de classes de "Enseñanza general pedagógica", amb les següents assignatures: Gramàtica, Comptabilitat, Geografia, Francés i altres. Perquè: "La guerra y la Revolución son dos cosas que no se pueden apartar, y nosotros entendemos que mal se puede hacer la Revolución sin antes capacitar a todos los hombres que han de hacerla".²¹

El secretariat de Premsa i Propaganda de la Federació Local de JJLL en col·laboració amb el Grup artístic de Vega Baixa, va celebrar un gran festival pro moviment juvenil, el diumenge dia 28 de novembre a les quatre de la vesprada, amb el següent programa:

1º. Un juguete cómico en valenciano de Arturo Casinos titulado "La avespeta"

2º. Grandioso drama en un acto y en verso, original de Luis López, que lleva por título "Justicia humana"

²⁰ *Nosotros*. n. 194, 8 de novembre de 1937, p.3.

²¹ *Nosotros*. n. 268, 11 de febrer de 1938, p.6.

F. I. J. L. **Juventudes Libertarias de Levante**
Los TOROS
es un deporte que avergüenza
a toda persona culta y honrada.
¡Hombres conscientes! ¡Juventudes todas!
¡Ayudadnos a suprimir estos ESPECTACULOS!!
(Secretariado de Prensa y Propaganda)

3º. Gracioso entremés cómico titulado "Una conferencia"

4º. Dos compañeros con guitarra y bandurria, interpretarán varias piezas²²

També les JJLL de la barriada de Russafa, que tenia la seua seu al carrer Dénia 49, va organitzar el dia 13 de febrer de 1938, a les quatre de la vesprada, un "grandioso festival" en el teatre de la Indústria Ferroviària, carrer Landerer 5. El programa era el següent:

1º. Sinfonía

2º. Exhibición de esgrima, por la barriada de Nazaret

²² *Nosotros*. n. 210, 27 de novembre de 1937, p.7.

3º. El grandioso drama “Juan José” bajo la dirección de Juan Caireis

En los entreactos se recitarán poesías por un compañero de las Juventudes. Entrada, 1 peseta, y niños, 0,60. El beneficio está destinado a la creación de escuelas en el distrito.²³

Les JJLL de la barriada Museu, seu carrer Serrans, 23 principal, van organitzar una conferència el divendres 5 de novembre de 1937, a les set i mitja de la vesprada, a càrrec del company Manuel Crestar sobre el tema “Materia y espíritu”.²⁴ En el diari *Nosotros* es va anunciar que a primer d'any es posaria a la venda un “elegante y bonito almanaque que con un hermoso colorido, representa a un joven empuñando en una mano un fusil y en la otra el libro y, sobre la cabeza del joven vuela el aguilucho de la FAI rompiendo las cadenas, figurando simétricamente dividida, la inscripción: He ahí nuestro lema ¡Libertad!”.²⁵

A més, les JJLL utilitzaven la ràdio com un mitjà de propaganda i difusió dels seus missatges a la joventut: “En cada pueblo debe montarse un *Altavoz Radio FIJL* haciendo emisiones diarias a base de lectura y comentarios de prensa, noticias y breves alocuciones, a cargo de compañeros del movimiento anarquista”.²⁶

Dones

També hi havia una gran activitat cultural desenvolupada per les jo-

²³ *Nosotros*. n. 267, 10 de febrer de 1938, p.2.

²⁴ *Nosotros*. n. 191, 4 de novembre de 1937, p.7.

²⁵ *Nosotros*. n. 221, 10 de novembre de 1937, p.7.

²⁶ *Senders*. n. 8, 30 de germinal de 1938, p. 8.

ves llibertàries, que Amèlia Jover va encoratjar i on va destacar. Com a exemple, aquests dos anuncis:

Las compañeras de las JJLL (sección femenina) de la barriada de Vega Baja, invitan a unas conferencias, en la sede de la avenida de Lenin 48. María Eguinoa, militante de las JJLL, disertará sobre “La mujer en la lucha social”, y Pura Pérez, de las JJLL y secretaria general de la Agrupación de MMLL, sobre “La cultura en la mujer”.²⁷

Federación local de JJLL de Valencia: Gran asamblea juvenil femenina

Por la presenta se convoca a todas las muchachas libertarias pertenecientes a estas juventudes a la gran asamblea femenina que se celebrará hoy día 13 de julio de 1938, a la siete de la tarde, en nuestro local social (plaza de Emilio Castelar, número 3, principal).

Muchachas libertarias: Los momentos epopéyicos que vive nuestro Levante exige de nosotras un ritmo más acelerado en nuestra marcha. Esperamos que por la importancia que tiene esta magna asamblea para todas las muchachas libertarias no faltéis.²⁸

La Secretaria femenina de la Federació Local de les JJLL va retre un homenatge a “Los combatientes y héroes de la libertad”, en nom de

²⁷ *Nosotros*. n. 158, 17 de desembre de 1938, p.2.

²⁸ *Nosotros*. n. 28, 13 de juliol de 1938, p.2.

les secretaries femenines de les JJLL, publicant un manifest en les pàgines de *Nosotros*, que entre altres coses deia:

Luchad y resistid, héroes anónimos del pueblo. Resistid y venceréis, bravos luchadores de la independencia, que mientras vosotros ofrecéis vidas en holocausto de la felicidad de la humanidad, nosotras las muchachas de la Juventudes Libertarias, combatimos también en las trincheras de la producción, ocupando vuestros puestos de la fábrica, del taller y del campo.²⁹

Les JJLL del Sindicat de la Indústria Gràfica van organitzar una xarxada de la companya María Asunción Genovart, sobre "Libertad sexual de la mujer".³⁰

Les més joves de les JJLL

Tampoc els xiquets i xiquetes es quedaven arrere:

Las JJLL de la barriada de Orriols organizaron un festival el domingo 29 de agosto de 1937 a cargo del Cuadro artístico infantil "Libertad", integrado por "un manojito de niños, que contribuyó al solaz entretenimiento de la familia libertaria, que bien necesita de actos artísticos que eleven la moral ramplona de una sociedad corrompida por todos los vicios".³¹

Del Grup Infantil Buenaventura Durruti de la FIJL, dona notícies el

²⁹ *Nosotros*. n. 43, 29 de juliol de 1938, p.2.

³⁰ *Fragua Social*, n. 267, 1 de juliol de 1937, p. 2.

³¹ *Nosotros*. n. 137, 31 d'agost de 1937, p.2.

diari *Fragua Social* publicant el següent: "El Grupo Infantil Buenaventura Durruti de la FIJL convoca a todos sus afiliados para la reunión plenaria que se celebrará hoy sábado, a las cinco de la tarde, en el local social doctor Zamenhof 122, primero."³²

Precisament, de la labor del Grup Infantil Buenaventura Durruti, ens parla aquest article titulat "Niños que se emancipan. A los niños, a los padres":

Compañeros: Otras juventudes ofrecen a los niños uniformes, espadas e ir formando filas. Sin embargo, nosotros los anarquistas no os podemos ofrecer esto porque nos causa vergüenza.

Compañeros, niños todos: ¿Creéis vosotros que es tener fraternidad uniformándoos y creando enemigos? Una vez más os digo que de esta manera no se consigue la paz. Nosotros, los de la FAI y JJLL, no os podemos dar uniformes ni esa disciplina que para nada ha de servirnos. Nosotros los anarquistas, lo que podemos ofrecerlos son libros y charlas, que es más interesante en estos momentos.

El Grupo Infantil Buenaventura Durruti, está tratando de formar una escuela racionalista, más para eso necesita mucha unión. Espero que les salga bien, pues luchan los niños con mucho tesón...

³² *Fragua Social*. n. 115, 2 de gener de 1937, p. 3.

Padres: Borrada de la memoria de vuestros hijos las armas y uniformes. ¿Qué mejor defensa para el niño que la cultura? No debemos de crear enemigos. Debemos estar todos unidos para crear un futuro bueno y sano que hasta ahora no ha existido. V. Pérez Valls³³

La FIJL juntament amb la FAI van donar suport a la iniciativa de l'Ateneu Llibertari de la Vega Baixa de crear una escola racionalista:

Este Ateneo abrirá su Escuela Racionalista mañana lunes, día 4. Como apertura, organiza para hoy domingo una conferencia a cargo del compañero Progreso Fernández, en el local de la Escuela, avenida del Puerto, 48, a las cuatro y media de la tarde. ¡Padres, acudid todos a conocer las aspiraciones que llenan el ideal de esta Escuela y que han de ser las que harán de vuestros hijos los hombres libres del mañana!³⁴

Els companys d'Amèlia

Hem de ressaltar la labor incansable del militant de la JJLL de València, Germen J. Esteve, company i gran amic d'Amèlia. Escrivim a continuació una breu semblança d'ell: Eduardo José Esteve, conegut com a Germen, va nèixer el 8 de maig de 1916 a Casinos (València) i va morir el 29 de desembre de 1996 a Barcelona. De família obrera i orfe de mare a nou anys, va deixar l'escola quan tenia 11. El març de 1931 es trasllada a València. Després de la lectura de Malatesta i de Kropotkin es va declarar anarquista i va ingressar en el Sindicat de la

³³ *Fragua Social*. n. 127, 17 de gener de 1937, p. 3.

³⁴ *Fragua Social*. n. 116, 3 de gener de 1937, p. 2.

Construcció de la CNT. Atret pel naturisme, participarà també en el grup esperantista "Libera Vivo". Membre del grup juvenil anarquista de Vega Alta, va ser nomenat secretari general de la Federació Local de les JJLL. Va conèixer a Amèlia Jover i va compartir militància amb ella. El 19 de juliol de 1936 va intervenir en l'assalt de les casernes de l'Albereda, dies després, va ser elegit secretari de la FIJL de València, càrrec que mantindrà durant tota la guerra excepte el temps que va estar en la 82 Brigada en el front de Terol. En acabar la guerra, va ser reclòs en el camp d'Albatera, fins que gràcies al Comité Nacional de Pallarols, va aconseguir arribar a Barcelona i passar la frontera a França, on va ser confinat en el camp d'Argelers. Es va unir a la Xarxa Ponzán en 1941. Va entrar a Espanya a la fi de 1942 i es va quedar a Barcelona. En 1945 va ser membre del Comité Local de la CNT de Barcelona, més tard va incorporar-se al Comité Regional de Catalunya de la CNT. Però en 1947 és detingut i empresonat durant dos anys en la presó Model de Barcelona. En llibertat condicional a partir de 1949, es va afiliar al Sindicat d'Espectacles de la CNT, del qual arribarà a ser secretari en 1952. Durant la dècada dels 60 va participar en la reconstrucció de la CNT. En 1976 va retornar a la lluita i va ser triat per a representar el Sindicat d'Espectacles de Barcelona en el V Congrés de la CNT. Durant els seus últims anys va col·laborar en la revista *Polèmica*.

Aquestes són algunes de les col·laboracions de Germen en la premsa confederal: "El joven libertario Germen J. Esteve escribe desde el frente de Teruel":

A mis compañeros de la retaguardia: [...] desde que me hallo apartado de la actividad de las JJLL, esa ha sido mi preocupación: mis Juventudes. He podido vencer el sentimentalismo

familiar. El tener que separarme de los míos. Pero de mi Organización Juvenil es algo que llevo dentro de mí mismo como sangre propia. A ella he consagrado mi juventud y mis mayores sacrificios. [...] Es a vosotros compañeros y compañeras a quien dirijo esta carta desde el frente de batalla. Es a vosotros mismos a quien os digo que multipliquéis los esfuerzos, que no miréis los días, domingos o lunes; que trabajéis sin cesar. Que veléis para que nuestra querida FIJL pueda clavar su bandera rojinegra en la alta cúspide de la victoria revolucionaria. [...] La Juventud es nervio de la Revolución y de la guerra. Un pueblo sin Juventud es un pueblo muerto. ¡Adelante, Juventud rebelde! ¡Salud, compañeros de la retaguardia!³⁵

Germen J. Esteve reflexiona en les pàgines de *Nosotros*, sobre "La verdad y la mentira en torno a la unidad". Està molt fart que la paraula unitat estiga en boca de tots:

El 19 de julio, cuando nadie hablaba de unidad, la unidad existía. [...] Solamente puede haber unidad cuando el objetivo es común para todos. Unidad CNT-UGT para administrar la industria, para el trabajo en conjunto en la fábrica, en el taller, en la mina y el campo, puede haberla. Es común para todos, todos son obreros, todos tienen las mismas necesidades, todos anhelan un mañana mejor. No puede haber unidad cuando se acometen unos a otros. [...] Para nada sirve una alianza con desunión de criterios. [...] Si no hay sinceridad, si no hay respeto, no puede haber unidad. [...] Más que unidad lo que

³⁵ *Nosotros*. n. 206, 22 de novembre de 1937, p.3.

hace falta es sinceridad en los hechos de cada organización y respeto hacia los demás organismos"³⁶

Amèlia en la premsa

Per a acabar aquest capítol sobre el protagonisme d'Amèlia en les JJLL ressaltarem les notícies de la premsa llibertària on se la nomena, aparegudes en el diari *Fragua Social* i en el quinzenal *Senderos*.

Títol: *Fragua Social*. Subtítol: *Diario de información, orientación y combate. Órgano de la Confederación Regional del Trabajo de Levante. Portavoz de la Confederación Nacional del Trabajo de España*. A partir del n. 4 (25 agost 1936), s'afegeix, CNT-FAI

Lloc: València

Duració: Any I, n. 1 (21 agost 1936) / Any III, n. 814 (28 març 1939)

Freqüència: Diària (no eixia els dimarts)

Administració: Mar, 29. Redacció: Av. Mariano Aser 17. A partir del n. 6 (27 agost 1936), Redacció: Barques 5, 1º. A partir del n. 59 (29 octubre 1936): Redacció i administració: Luis de Sirval 5, 1º

Direcció: Manuel Villar

³⁶ *Nosotros*. n. 131, 23 d'agost de 1937, p.2.

Impremta: Tallers, av. Mariano Aser, 17

Tendència: Anarcosindicalista

Preu: Número solt, 15 cèntims. Subscripció, València, Grao i Cabanal, un mes, 3 ptes.; trimestre, 9. Resta d'Espanya, trimestre, 10,50 ptes. Estranger, 6 ptes., mes; 18, trimestre i 72, any

Pàgines: 8. Generalment els dijous i diumenges eixia amb 16. A partir del n. 28 (22 setembre 1936): 12. Alguns números especials tenien fins a 20 pàgines. A partir de novembre de 1936, variaven amb molta freqüència entre 8 i 16

Format: 30,5 x 46 cm

Columnes: 5

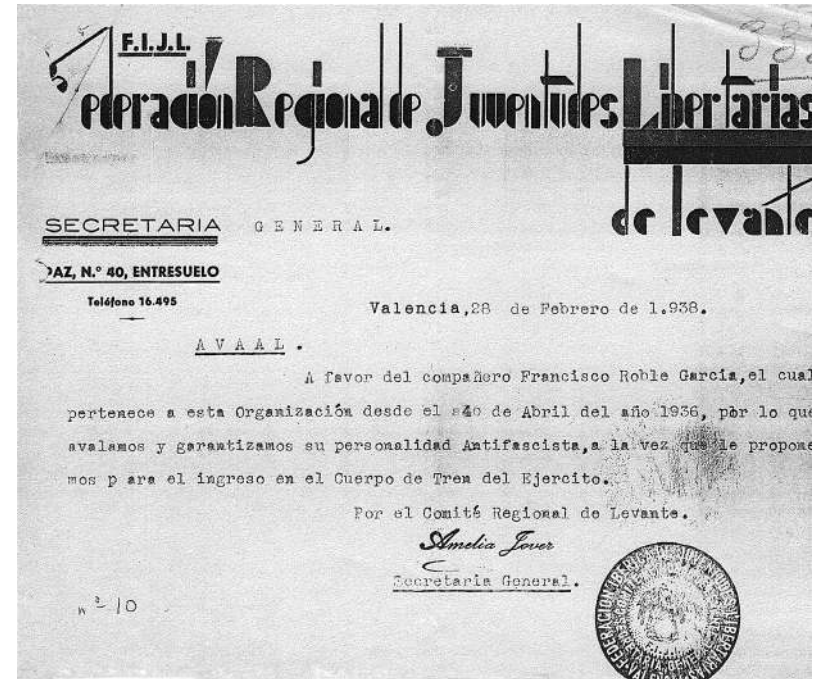
Hemeroteca: Biblioteca Valenciana

Observacions: Amb la confiscació de *Las Provincias* per part de la CNT, el periòdic òrgan de la mateixa va començar a imprimir-se en els seus tallers

Composició del Comitè Regional de la FIJL de Llevant al juny de 1937. Anunci:

Secretaria General y Secretaria Sindical: Antonio Alorda

Vicesecretario y Contaduría: Emilio Calvo

Secretario de Prensa y Cultura y Redacción "Actividad Juvenil" y "Nervio": Pedro del Río

Oficina de Propaganda: Ángel Navarrete

Secretario de Coordinación: Santiago Corquera

Delegado al Comité Peninsular de la FIJL: Serafín Aliaga

Delegado al Comité Regional de la FAI y Servicio de Librería: Geo Guardiola

Delegación al Comité Regional de la CNT: Sebastián Ballesta

Delegada a la Sección Político-Social del Comité Regional de la CNT: **Amèlia Jover**

Delegado a la Comisión Regional Unificada de Información y Coordinación: Leoncio Calderón.³⁷

El diari *Fragua Social* publica la reunió del Comité Regional de Joventuts Llibertàries de Llevant, on es relata que: "la secretaria general del Comité Regional compañera Amèlia Jover, informa de los asuntos de trámite y del manifiesto lanzado a la publicidad el día 15 del actual".³⁸ Es refereix al manifest del Comité Regional de Joventuts Llibertàries titulat "Los jóvenes libertarios que luchan en los frentes, en los campos y en las fábricas, han de estimular sin cesar las fuerzas creadoras del pueblo".³⁹

Amèlia Jover va intervenir en diversos mítings com a oradora. Ací ressenyem alguns d'ells: Va participar en les Jornades d'Agitació Revolucionària, organitzada per la Federació Local de JJLL de València, durant el mes de juny de 1937: "¡Atención Juventud Revolucionaria! Las Juventudes Libertarias de Valencia han organizado 37 grandes mítines de afirmación revolucionaria, que por su extraordinaria magnitud deben oír todos los antifascistas valencianos". Amèlia va participar el dia 14 de juny en el Sindicat de P. Químics, al costat de Mariano Cantero. El dia 18 en el Sindicat Mercantil, al costat de Daniel

³⁷ *Fragua Social*. n. 257, 19 de juny de 1937, p. 2.

³⁸ *Fragua Social*. n. 494, 24 de març de 1938, p. 2.

³⁹ *Fragua Social*. n. 488, 17 de març de 1938, p. 2.

Berbegal i Rafael Monteagudo. El dia 19 en el Sindicat de la Fusta, al costat de Geo Guardiola i Enrique Marco i el dia 25 en el Sindicat de la Construcció, al costat de José Requena.⁴⁰

Organizado por las JJLL del Vestir se celebrará un MITIN DE AFIRMACIÓN JUVENIL ANARQUISTA el viernes día 18 de junio, en el Teatro de la Metalurgia, calle de la Metalurgia, 27 y 29. Hablarán Amèlia Jover, Ángel Navarrete, Enrique Marco y Antonio Elorda.⁴¹

Títol: *Senderos, Boletín Orgánico del Comité Regional de la FIJL de Levante*. Ací és on Amèlia Jover escriu com a Secretària General del Comité Regional de Llevant de la FIJL.

Lloc: València

Duració: Any I, n.1 (5 de Nivoso de 1938) /Año II, n.10 (14 de mesidor de 1938)

Periodicitat: Quinzenal

Impremta: En el n.10 (14 de mesidor de 1938), apareix: Gráficas Cultura y Libertad, València.

Tendència: Anarquista. "Glosaremos los acuerdos que por la organización, tanto en su plano Nacional como Regional, sean tomados en sus comicios. Orientaremos a las Juventudes y a

⁴⁰ *Fragua Social*, n. 249, 10 de juny de 1937, p. 2.

⁴¹ *Fragua Social*, n. 254, 16 de juny de 1937, p. 2.

los Militantes y bajo esa orientación, precisamente se deberá actuar”, *Senderos*, n.1 (5 de nivoso de 1938), p. 1.

Pàgines: 8. El n.7 (13 de germinal de 1938) 4 p. El n.10 (14 de mesidor de 1938) 20 p.

Format: 17 x 24 cm

Columnes: 2

Hemeroteca: Centro Documental de la Memoria Histórica (Salamanca)

Observacions.: “Boletín orgánico”. Notícias de carácter oficial. El n.7 (15 de germinal de 1938), apareix com a “Boletín extraordinario”.

Hem pogut consultar nou dels deu números que es van publicar i Amèlia apareix en els números 1, 4, 5, 6 i 10.

- Any I, n. 1, València, 5 de nivós (desembre) de 1937
- Any I, n. 2, València, 20 de nivós (desembre) de 1937
- Any II, n. 3, València, 1 de pluviós (gener) de 1938
- Any II, n. 4, València, 5 de ventós (febrer) de 1938
- Any II, n. 5, València, 20 de ventós (febrer) de 1938

- Any II, n. 6, València, 5 de germinal (març) de 1938

- Any II, n. 7, València, 15 de germinal (març) de 1938 (Butlletí extraordinari)

- Any II, n. 8, València, 30 de germinal (març) de 1938

- Any II, n. 10, València, 14 de messidor (juny) de 1938

La composició del secretariat del Comité Regional de Llevant de la FIJL, apareix publicat en el número 4 i era la següent. Anunci:

Secretaria General y Delegación al Comité de la CNT en representación de la JJLL: **Amèlia Jover**

Secretaría de Organización y Secretaría Sindical: Eugenio C. Payá

Secretaría de Propaganda y Secretaría militar: Germen J. Esteve

Secretaría Servicio de Librería y Publicaciones: Geo Guardiola

Secretaría Femenina: Sin designar

Secretaría Administrativa: Germinal Pablo

Delegados al Consejo Provincial de la AJA: Lucas Agustín y Rafael Yagüe

Delegados a la Sección Político-Social del Comité Regional de la CNT: Emiliano Calvo

Delegados a la Sección de Defensa de los tres Comités Regionales CNT, FIJL, FAI: Génesis López y L. Calderón.⁴²

Aquests són els articles signats per Amèlia, apareguts en *Senderos*. *Boletín orgánico del Comité Regional de la FIJL de Levante*:

1. Para vuestro conocimiento y satisfacción nuestra transcribimos la carta que con fecha 28 del pasado mes, enviamos a la Comisión Provincial Pro-Campaña de Invierno. Valencia, 28 de diciembre de 1937. Patronato Provincial de Ayuda. Estimados compañeros: Hemos recibido con fecha 27 del presente una carta en la que se nos indica la necesidad de que nuestro delegado, imaginario por cierto, puesto que nosotros no lo hemos nombrado, acudiera a este Patronato, con el fin de hacerse cargo de sus funciones. Como el contenido de vuestra carta no se sujeta al que la nuestra, fecha 20 del corriente, hacíamos constar, y por lo que nos extrañamos en gran manera, y con el fin de dejar sentadas las cosas en su lugar, este Comité Regional, en reunión celebrada al efecto, ha decidido volveros a contestar, ratificándose en el anterior acuerdo y para ello nada mejor que transcribiros íntegramente el texto de la carta que, con la mencionada fecha 20 de los corrientes, enviamos.
2. Decía así nuestra carta: Patronato Provincial de Ayuda. Estima-

⁴² *Senderos*. n. 4, 5 de ventós de 1938, p. 6-7.

dos camaradas: Obra en nuestro poder vuestros atentos comunicados fechas 16 y 17 del corriente, respectivamente, a los que acompaña copia del acta de la primera reunión por vosotros celebrada. Como manifestamos a la Comisión que nos visitó, no contestamos con anterioridad a dichos comunicados, ya que esta Secretaría general necesitaba contar con la aquiescencia del resto del Comité, en reunión celebrada al efecto. Estudiada que ha sido vuestra indicación, así como también la idea que os anima en vuestra campaña, este Comité Regional, como organismo responsable, ha decidido sencilla y llanamente no ser parte integrante de ese Patronato Provincial. Nuestras satisfacciones, por creer que son puras realidades, no pueden ni deben ser tomadas como evasivas diplomáticas. Nuestra negativa, la fundamentamos en varias razones que creemos lógicas. En primer lugar, entendemos que, si en el territorio nacional hay existencias de materias primas, no tiene por qué permanecer ni un segundo más sin ser usadas y, por consiguiente, no esperar a adquirirlas mediante el dinero recaudado entre la "caridad pública". Opinamos que el problema que nos ocupa no es problema de dinero, pues si así fuera, fácilmente podría resolverlo el Gobierno, como organismo responsable de la marcha de la guerra, con una sencilla operación, tal como es la de admitir cuanto papel moneda tuviera por conveniente. Así es, que si tenemos materias primas con las que confeccionar prendas de abrigo para nuestro bravo Ejército, ¿a qué espera? Fábricas y brazos no nos faltan. En segundo lugar, y ante la seguridad de que en nuestra parte de España se carezca de las susodichas materias, opinamos también que es un infantilismo dedicarse a recaudar dinero

con el que adquirir en el exterior dichas materias, ya que es el Gobierno, como organismo controlador de nuestro comercio exterior, el único que puede hacer las necesarias operaciones comerciales en el extranjero, mediante el valor divisa, adquirido con la importación de nuestros productos nacionales, y no con nuestro valor moneda, que colocado en los Bancos exteriores quedaría reducido a la nada. He aquí expuestas, sencilla y noblemente, dos facetas del problema, las que nos proporcionan la fuerza material y moral para haber tomado nuestra resolución. Y si se nos alega de que en los comercios y almacenes de España hay suficientes prendas de abrigo con que abrigar a nuestros soldados y las que podemos adquirir con el dinero recaudado, replicamos enérgicamente que todo cuanto haya en nuestra retaguardia, si es que hay algo, debe ser enviado a nuestras trincheras para que nuestros soldados de la libertad se sirvan de ello antes que nadie. Consideramos que es una vergüenza sin límites y que nada dice en bien del antifascismo, que mientras en el frente se padece de frío, en nuestros escaparates se expongan formidables gabanes y demás prendas de abrigo que, si se enviaran al frente, como deben ser enviadas, no serían mal recibidas. Expuesto lo que antecede, y para que nada falte a nuestro estudio de nuestra indicación, advertimos concretamente que nosotros, ni ahora ni nunca, nos dedicaremos a recoger "trapos viejos" para aquellos que todo se lo merecen, merecimiento que nadie debe canalizar hacia el campo de sus apreciaciones. Hasta aquí hemos pretendido analizar el problema en su aspecto material. ¿Lo hemos hecho bien? Nosotros tenemos la convicción de que no hemos errado. Pero ahora analicemos el aspecto moral

del mismo problema y vayamos a ver si estamos en lo cierto o no. Nuestra apreciación moral se va a reducir concretamente a transcribir aquí las palabras de un hombre –Durruti–, que supo morir limpio de toda clase de miserias humanas. "Si es verdad que se lucha por algo superior, os lo demostrarán los milicianos, que se sonrojan cuando ven esos pasquines pidiendo socorro para ellos. Se sonrojan porque cuando vuelan los aviones fascistas les lanzan periódicos facciosos en los que se leen suscripciones y Consejos idénticos". Esta era la opinión de aquel modesto miliciano y ésta es la que, estamos seguros, tienen hoy nuestros no menos modestos soldados. Por lo tanto, deducimos que nuestra manera de ver y apreciar el problema está respaldada por miles y miles de combatientes den su opinión que es la opinión de los mejores. Con saludos antifascistas, quedan vuestros y de la causa. Federación Ibérica de Juventudes Libertarias. Por el Comité Regional de Levante. Firmado. Amèlia Jover. - Rubricado. Secretaria General

Esta es la copia literal de nuestra anterior carta, a la que no queremos añadir una palabra más. Solamente advertimos que apenas sea ésta de vuestro conocimiento, os serviréis, "ipso facto", retirar nuestro nombre de aquellos lugares donde lo hayáis incluido, así como también tendréis en cuenta de no publicar ninguna nota en la que aparezca nuestro nombre como firmantes.

Esperando tendréis en cuenta nuestras correctas observaciones, queda vuestro y de la causa antifascista.

Federación Ibérica de Juventudes Libertarias. Por el Comité Regional de Levante. Amèlia Jover. Secretaria General.⁴³

3. Federación Ibérica de Juventudes Libertarias. Comité Regional de Levante

Secretaría General. Circular núm. 2

A todas las Juventudes Libertarias de la Región. Estimados compañeros:

El Partido Comunista, genuina representación en España de la Contrarrevolución organizada, ha lanzado otra consigna sobre el Frente Popular y el Frente Antifascista. Su intención es explotar ante el pueblo la pérdida de Teruel, haciéndose pasar como campeones de la Unidad, nosotros por nuestra parte, ni podemos, ni debemos llegar a tan bajo nivel, ya que nosotros efectivamente, sin recurrir a los bombos y a los platillos, queremos la Unidad de todos los Antifascistas, porque sabemos que la misma es el puntal más fuerte de nuestra futura victoria. Por este hecho, nos dirigimos a vosotros con la intención de poner los puntos sobre las ies, para que no os dejéis arrastrar por falsos derroteros, los cuales no son los de la unidad y sí los de la confusión. Se pretende ir a la creación de los Comités de Distrito del mencionado Frente Popular Antifascista en unos sitios, en otros, el Frente Popular; a tal intención, nosotros nos debemos de oponer, ya que sobran Comités, por lo cual no hay

que complicar tanto la marcha de las Organizaciones. Estos organismos deben crearse en plano Local, Provincial, Regional o Nacional, por lo cual nuestras Juventudes de barriada o distrito, no deben caer en el anzuelo que les prepara el Partido de las Consignas. Para ilustrar a los compañeros, de la maniobra que se lleva por el Partido de marras sobre el particular, citaremos un caso concreto. Mientras en Valencia (capital) convoca a las barriadas para la creación del Frente Popular Antifascista, en los pueblos de la Provincia, se les convoca para la creación del Frente Popular, con todo esto, lo que se persigue, repetimos, es sólo crear la confusión para que la Unidad de la clase obrera no se realice. Por nuestra parte, debemos ser los más fuertes propulsores del Frente Popular Antifascista, pero ahora lo que debemos hacer es procurar que el mismo al realizarse sea de una manera efectiva, con bases verdaderamente Revolucionarias y que las mismas tengan que llevarse a la práctica. Para que nuestras Juventudes tengan una orientación y sepan en todo momento a qué atenerse, insertamos algunos de los puntos que creemos de imprescindible necesidad, para nosotros entrar a formar parte del mencionado organismo.

(1). Que el nombre sea de Frente Popular Antifascista.
(2). Que al crearse el Frente Popular Antifascista, da por disuelto el Frente Popular de las elecciones de Febrero de 1936.

(3). El Frente Popular Antifascista, se muestra partidario de que en la dirección de los destinos del país, estén representados todos los sectores políticos y sociales, en arreglo a su fuerza e influencia.

⁴³ *Senderos*, n. 1, 5 de nivós de 1937, p. 5-6.

(4). El Frente Popular Antifascista, reconoce la transformación política y social operada en nuestro país a raíz del levantamiento fascista, por lo que se propone a impulsar y consolidar la misma.

(5). Respetar y ayudar a las Colectividades Campesinas e Industriales, por ser éstas garantía de la Guerra y de la Revolución.

(6). Mostrarse partidarios de la creación del Frente Popular Antifascista, en carácter Nacional, para lo cual las Organizaciones formantes procurarán dirigirse a sus Comités superiores, con el fin de que los mismos, vayan a la creación del mencionado organismo, teniendo como bases las que se firmen el pueblo en que se constituya, entre las cuales serán de imprescindible necesidad, estén las aquí enumeradas. Pocas palabras nos restan a deciros, solamente de que trabajéis con entusiasmo por nuestros ideales y a la par que lo hacéis por la Unidad de todo el proletariado.

Vuestros y de la ANARQUÍA, queda por el Comité Regional de Levante, AMÈLIA JOVER. Secretaria General. Valencia, 4 de Ventoso de 1938.⁴⁴

4. A TODAS LAS JUVENTUDES LIBERTARIAS DE LA REGIÓN

Federación Ibérica de Juventudes Libertarias. Comité Regional de Levante

⁴⁴ *Senderos*, n. 4, 5 de ventós de 1938, p. 8-9.

Secretaría General. Circular núm. 1

A todas las Juventudes Libertarias de la Región

Estimados compañeros:

Hace algunos meses que un Pleno Regional de Locales y Comarcales dio un voto de confianza al Comité Regional para que el mismo buscara de la Región a compañeros con capacidad para ocupar cargos en el Comité Regional y donde hicieran falta y se les acoplara. Este acuerdo ha sido cumplido por parte de este Comité Regional ya que hemos acoplado al mismo, compañeros de Alicante, Alcoy y Castellón. Pero lo que no quiere el Comité Regional es hacer un abuso en lugar de uso del voto de confianza dado por la Región. Lo decimos eso porque el Comité Regional de hoy, en su inmensa mayoría, no es el Comité Regional de ayer, ya que gran parte de sus elementos están hoy ocupando cargos de responsabilidad en el Comité Peninsular, y otros en el frente a consecuencia de la movilización. No obstante, a pesar de eso, tenemos que hacer bien patente a la Organización que el Comité Regional que hoy existe está dispuesto a trabajar más y más en pro de nuestras Ideas, y que lo está cumpliendo. Parte de lo que hemos hecho al faltar compañeros ha sido refundir Secretarías, y así como antes por ejemplo se trabajaba ocho horas, trabajar ahora dieciséis, pero rindiendo el mismo trabajo que antes, cuando cada compañero ocupaba tan solamente una Secretaría. Por todo lo expuesto, nos vemos en la obligación de pasar a referéndum, por medio de esta circular, la estructu-

ra del Comité Regional y el nombramiento de los compañeros que componen el mismo. Esperamos que la región se tomará interés en contestar a esta circular antes del 20 del mes actual. Si alguna Juventud no puede realizar Asamblea General, por lo menos debe hacer reunión de militantes, y en caso de que tampoco se pudiera hacer, se debe celebrar de Administrativa o Comité y que sea ésta o éste en su defecto el que conteste. Lo fundamental, lo importante es saber, los compañeros que estamos al frente del Comité Regional, si contamos con el aval de la Organización para ocupar estos cargos, ya que así podremos actuar con más entusiasmo y responsabilidad. Secretaria General AMÈLIA JOVER⁴⁵

5. SECRETARÍA GENERAL

Actitud firme y clara. A continuación, y con el fin de que toda la Organización esté al corriente de la posición en que cada momento adopta este Comité Regional, esperando que la misma la rubrique o reproche, reproducimos dos cartas. La primera es de "Altavoz del Frente", el cual nos la dirige a nosotros y la segunda es nuestra, como contestación de este Comité Regional al citado organismo: Estimados camaradas: Este ALTAVOZ DEL FRENTE ha organizado para el día 6 de marzo próximo, en un cine de esta localidad, a las 11 de la mañana, un homenaje con carácter de Frente Popular, a los reclutas que se incorporarán ahora de los reemplazos 1929 y 1940, y desea tengáis a bien designar un militante de vuestro Partido, que en nombre

⁴⁵ *Senderos*, n. 4, 5 de ventós de 1938, p. 6-7.

del mismo tome parte en el acto y pronuncie unas palabras de aliento a estos defensores de la independencia de España. A este acto asistirán representaciones de todos los Partidos que forman el Frente Popular, así como las Sindicales U.G.T. – C.N.T.

Os agradeceremos que, a fines de propaganda del acto, nos indiquéis lo antes que os sea posible, el nombre del camarada que va a representarnos en este acto.

Os saludamos cordialmente. ALTAVOZ DEL FRENTE, El responsable general.

Contestación dada a la misma por este Comité Regional:

Estimados compañeros: Recibida la vuestra fecha 28 del pasado mes de Febrero, y enterados del contenido de la misma, pasamos a contestaros.

Entendemos que vosotros no sois quien para organizar un acto de carácter popular y si en todo caso, el mencionado frente y no una Organización determinada (en este caso concreto vosotros) con el fin de ganar laureles, especulando con el nombre de los bravos compañeros que se incorporan al Ejército Popular, dispuestos a dar la vida por la libertad de España. Un homenaje que se realizará para los reclutas de los reemplazos 29 y 40, debía realizarse por todo el Pueblo Antifascista, para que verdaderamente fuera de carácter Popular y no organizado por cualquiera Agrupación (que a veces no representa a nadie) colaborando las fuerzas verdaderamente antifascis-

tas, como poco menos que de comparsas. Después, otra cosa, queridos compañeros ¿nos podéis explicar por qué en vuestro comunicado nos decís que asistirán representaciones de la C.N.T. - U.G.T., cuando a la primera no le habéis comunicado sobre el particular nada? Nos parece compañeros que después de 19 meses de guerra, ya sería hora de que las maniobras se dejaran aparte, para verdaderamente dedicarnos de lleno a ganar la guerra. ¿No os parece lo mejor? Si así opináis, haréis bien en dejar este acto para que lo organice el Frente Popular Antifascista o la Alianza Juvenil Antifascista, y en caso de que vuestra sana intención sea sólo y exclusivamente el hacer este homenaje a los dignos compañeros, podéis sugerir a uno de ambos organismos para que lo realice. Sólo así nos entenderemos y cada vez podremos ir más unidos hacia el triunfo de la guerra. Nosotros que sin jactancia personal podemos decir que controlamos a la inmensa mayoría de los reclutas organizados, renunciamos a realizar un acto de despedida a los mismos, convocado por nosotros exclusivamente, para que lo realicemos entre todos los sectores Antifascistas. Esperamos que cunda el ejemplo. Nada más estimados compañeros.

Por el Comité Regional de Levante, Amèlia Jover, Secretaria General⁴⁶

6. A grandes rasgos os hemos informado de la situación política y militar. Procurar mantener relaciones estrechas con la CNT y la FAI para obrar siempre en conjunto el movimiento liberta-

rio. Los momentos difíciles que vivimos no deben amilanarnos. Todo joven libertario debe estar en su puesto de combate. Hoy más que nunca debemos tener fe en la victoria. Cada militante debe convertirse en un guardián de la Revolución. Con nuestro esfuerzo, con nuestro sacrificio, demostraremos al mundo de lo que es capaz un pueblo como el nuestro. De nuestra resistencia saldrá la chispa que provoque el incendio de la Revolución internacional, que es la única que salvará a España. Nada más. Por el Comité Regional de Levante. Amèlia Jover, Secretaria General.⁴⁷

FEDERACIÓN IBÉRICA DE JUVENTUDES LIBERTARIAS

Comité Regional de Levante. Secretaría general

7. Circular núm. 1

Motiva esta circular la necesidad existente en todas nuestras JUVENTUDES de recibir instrucciones y orientaciones, referente al Frente Popular Antifascista. Guía a la redacción de la misma el acuerdo recaído en el último Pleno Nacional de Regionales. A excepción de la C.N.T y la F.A.I. todas las organizaciones se muestran reacias a la incorporación de los organismos Juveniles al Frente Popular Antifascista, ya que entienden que los mismos se hallan representados por los Partidos Políticos y Organizaciones Sindicales. En algunos de nuestra Región la F.I.J.L. tiene representación en el mencionado Organismo y

⁴⁶ *Senderos*, n. 5, 20 de ventós de 1938, p. 5.

⁴⁷ *Senderos*, n. 7, 15 de germinal de 1938, p. 4.

obedeciendo instrucciones del Comité Nacional se nos está quitando la misma. Como botón de muestra citaremos los casos de Alicante y Albacete. Lo que está ocurriendo, ya fue prevenido por nuestro último Pleno Nacional de Regionales, por lo que se acordó que hiciera gestiones el Comité Peninsular encaminadas a la consecución de nuestra representación en el aspecto Nacional, ya que se sobreentiende que si tal cosa no conseguimos se nos quitará nuestra intervención en todos los Comités Locales y Provinciales, dejándonos al margen. No sabemos el resultado de las gestiones hechas por el Comité Peninsular, pero en arreglo a los informes que poseemos, creemos va a ser difícil que las mismas sean satisfactorias, pero por eso ni debemos ni podemos amilanarnos, aunque seamos por completo desplazados de los Frentes Populares Antifascistas, debemos continuar nuestra propaganda en el sentido de pedir nuestra representación, ya que no somos una organización insolvente y sí, por el contrario, una organización con capacidad, que ha dado los mejores combatientes de nuestro Ejército, que ha luchado desde el 19 de julio del 36 y mucho antes por la Unidad; por lo que no es nada lógico que al momento de realizarse se nos aparte de la misma en "recompensa" de las actividades nuestra en pro de ella. Estos y otros argumentos deben emplearse para defender nuestra estancia o incorporación en el F.P.A., procurando en todo momento remarcar, que aunque no se nos dé ingreso le prestaremos toda colaboración, como jóvenes anarquistas y amantes de la Unidad del pueblo. Si a pesar de tener y expresar este criterio, no conseguimos nuestra incorporación al mismo, sí conseguiremos ganarnos las simpatías del pueblo, por nues-

tra posición ecuaníme adoptada. Ahora lo que hay que evitar es que en el F.P.A. esté representada la A.J.A. ya que la misma no podrá estar dignamente representada por ninguna joven por no poderse condensar las aspiraciones ideológicas y políticas de las tres tendencias existentes en el seno de la A.J.A. y si esto fuese poco, que lo creemos suficiente, no debemos olvidar que es acuerdo de la Organización. Al cursar esta circular, esperamos que la misma sea como contestación a las cartas que recibimos a diario en demanda de informes y orientaciones referente a esta cuestión, que hoy se le ha presentado a nuestro movimiento, y de la cual saldremos airosos si en todo momento se sigue la orientación que dimana de este Comité Regional. Por hoy nada más os comunicamos, esperamos el informe del Comité Peninsular sobre el particular, que creemos nos cursará, y el cual podéis tener la seguridad que os será remitido. Vuestros y de ACRACIA.

Por el Comité Regional, AMÈLIA JOVER. Secretaria General⁴⁸

Per a finalitzar l'apartat d'Amèlia en la premsa, el farem amb la notícia apareguda en el diari *Cartagena Nueva*:

8. Valencia. –Bajo la presidencia de la compañera Amèlia Jover, se reunió el Comité Regional de Juventudes Libertarias. Secretaria General informó detenidamente de todos los trabajos realizados en los últimos días y dio lectura a un informe presentado por la Delegación General de los Grupos Culturales del

⁴⁸ *Senderos*, n. 10, 14 de mesidor de 1938, p. 17-18.

Ejército de Levante, el cual fue aprobado por todo el Comité Regional. El Secretario del Servicio de Librería y Publicaciones compañero Geo, informa de la marcha de este Departamento y a proposición del mismo se acuerda reeditar las obras completas del gran anarquista Ricardo Mella. El Secretario de Prensa y Propaganda compañero Payá, dio un amplio informe de las actividades desarrolladas los últimos días en este sentido, presentó un informe para la creación de la Escuela de capacitación de la muchachada levantina, se discutió ampliamente, siendo aprobado finalmente por todos los componentes del Comité Regional. Leída la invitación hecha a este Comité Regional para que asista al Primer Pleno Nacional de la Liga de Mutilados de Guerra, que tendrá lugar dentro de unos días en esta capital, y vista la importancia del mismo se nombra el compañero Lucas Agustí y a la compañera Nieves Soria para que lleven al mencionado comicio la voz de la Juventud Anarquista. Se acordó organizar los actos del homenaje a la 79 Brigada y a su jefe Miguel Arcas, en el cual se le hará entrega de una bandera a la vez que les hablarán a los heroicos combatientes, oradores del movimiento Juvenil Libertario. A este acto están invitadas todas las organizaciones antifascistas y revolucionarias; en representación del Comité Regional intervendrá el compañero Payá.⁴⁹

⁴⁹ Cartagena Nueva, 12 d'agost de 1938.

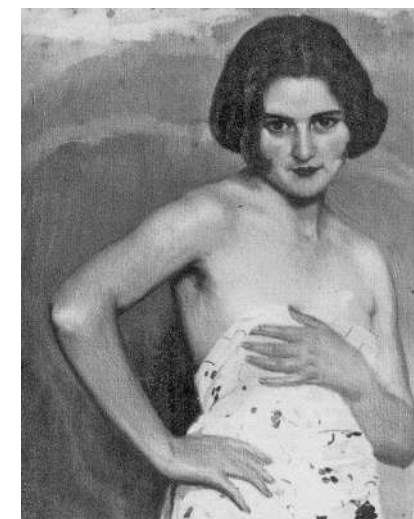
Amèlia Jover amb la seua filla Elòdia

3. AMÈLIA JOVER. UNA DONA LLIURE I REBEL'

L'Amèlia va nèixer a Cullera (la Ribera Baixa) el dia 10 de desembre de l'any 1910 i va morir a París el 12 de setembre de 1997. Filla de Julián Jover i de Manuela Velasco, de sa mare els vells encara recorden que era molt bella, cosa que hem pogut comprovar per les fotografies d'uns retrats pintats per l'artista fill de Cullera Ferrés Cabrera. Amèlia era la major de tres germanes, Elisa nascuda en 1912 i Manolita nascuda en 1917.

Manuela Velasco

Manolita Jover

Amèlia, que vivia al casc antic a la Vila, va tindre la sort d'anar a escola, cosa que no era habitual entre les xiquetes d'aleshores. Ben prompte,

¹ Una primera aproximació biogràfica la vaig publicar en "Recordant Amèlia Jover, companya solidària i rebel", en V Jornades d'Estudis de Cullera. 23, 24 i 25 de novembre de 2001, Cullera, Ajuntament, 2003, p. 11-24.

va prendre contacte amb els grups de joves anarquistes, que li proporcionaren les primeres lectures amb les quals es formà en la Idea. La mateixa Amèlia ens ho contava així:

He ido al colegio, donde he aprendido a leer y a escribir, después aprendí a escribir a máquina y la taquigrafía... Era una cosa muy rara en aquellos tiempos. Y con esto y mis ideas que han inculcado en mí, vi que había algo que hacer, algo que cambiar... entonces lo eché todo a rodar y me metí de lleno. Tengo la impresión que todas las mujeres de Cullera tenían una rebeldía muy grande. Empecé bastante joven debido a mis relaciones con compañeros de Cullera, esto que decimos revolucionarios. Me proporcionaban libros, revistas –*La Revista Blanca*– que eran cosas, en aquel entonces, no muy frecuentadas por las muchachas. Y claro, eso empezó a sembrar en mí las ideas..., que todo no era como se veía cotidianamente... Aprendí sola por el contacto que tuve con estos muchachos de Cullera. Y de ahí me puse un compromiso moral de continuar. Como me satisfacía y eso llenaba parte de mi pensamiento y de mi forma de ser, pues, así he continuado.²

A Amèlia, que li deien “la xiqueta”, li agradava molt nadar, tant és així, que s’escapolia els diumenges per arribar-hi nadant fins la Penyeta del Moro, sense dir res a sa mare per no preocupar-la. Amèlia sabia nadar, cosa poc freqüent en les dones de la seua època. Inclús va arribar a ser campiona de natació. També tocava el piano, era bona

² Entrevista realitzada el 31 de maig de 1994 per a “La Memòria Rebel”, programa de ràdio que tenia la Fundació Salvador Seguí en l'emissora Ràdio Klara, lliure i llibertària, de la ciutat de València, al 104.4 de la FM.

estudiant i li hauria agradat estudiar per a llevadora, però les circumstàncies de la guerra no ho van permetre.

La Penyeta del Moro, Cullera. A. C. La Penyeta de Cullera

Com tantes dones de l'època Amèlia va iniciar ben d'hora, la seua activitat laboral en diferents treballs. Es casa amb Joaquín Crespo Grau, veí de Cullera i militar de la República, amb qui té el 4 d'octubre de 1932 una filla, Rocío, i es trasllada a viure a València, prop de la presó model, al carrer Cronista Torres, carrer Àngel del Alcázar, durant el franquisme i actualment carrer dels Jurats, on ajudarà els companys detinguts arran de la participació en les vagues de 1932. Amèlia ho contava així:

Después, por cosas de la vida, ayudé a los compañeros que estaban en la cárcel Modelo de Valencia debido a una huelga muy importante. La gente de Cullera, como nosotros vivíamos

cerca de la cárcel, venían a dejarnos los capazos y enseres a mi casa para el día siguiente recogerlos para ir a llevarlos a la cárcel. Yo era la que me encargaba de ir a ver a los compañeros a la cárcel y conversar con ellos.³

Amèlia també va treballar com a mecanògrafa de l'Ajuntament de València i com a cuinera de l'establiment "Viena Automático", al costat del Teatre Eslava, en el passeig de Russafa. Després de tres anys de convivència, es divorcia en 1933⁴ i es va casar en Albuixech amb Antonio Zaragoza Requena, marí de la República, capità de corbeta.

Antonio Zaragoza

Dona rebel, combativa i valenta, formava part d'un grup naturista que anava al pantà de Torrent, s'afilia al sindicat de gastronomia de la CNT de València, i ajuda a crear, en poc temps, la secció femenina

³ *Ibid.*

⁴ Segons contava la família, "perquè era un mujeriego". Amèlia va seguir vivint a València amb sa mare (Manuela), sa germana (Manolita) i la seua filla (Rocío) de dos anys.

del sindicat, de la que va ser secretaria. Membre de les *Juventudes Libertarias* (JJLL) i d'un grup específic de la FAI, en esclatar la revolució és elegida secretària de la secció político-social de les JJLL, i és nomenada delegada representant de les *Juventudes* al Comité Regional de JJLL de Levante. Així mateix, participava com a oradora als mítings d'Afirmació Juvenil Anarquista, organitzats per la Federació Ibérica de Juventudes Libertarias (FIJL).⁵ Del seu dinamisme ens contà Antonio Quinto com els diumenges pel matí posaven una paradeta de llibres d'idees,⁶ enfront de l'estació del tren, entre ell, l'Amèlia i Angelita Ferriz, companya d'Antonio. Inclús algunes persones ens han contat que havia sigut miliciana de la Columna de Ferro, però no hem pogut documentar-ho. Del seu pas per aquestes organitzacions tenim diverses proves documentals: "Aval, de 28 de febrero de 1938, a favor del compañero Francisco Roble García, firmado por Amèlia Jover, Secretaria General de la Federación Regional de Juventudes Libertarias de Levante, con domicilio en la Calle de la Paz, nº 40, entresuelo, de Valencia".⁷ I una sèrie d'articles signats per Amèlia, apareguts en *Senderos. Boletín orgánico del Comité Regional de la FIJL de Levante*, que hem inclòs en el capítol dedicat a les Joventuts Llibertàries.

D'aquesta forma la recorda el company Ismael Roig, de Carcaixent:

Conocí a Amèlia en los primeros días de nuestra guerra civil, cuando la situación militar en Valencia era tan preocupante y la militancia valenciana estaba permanentemente reunida en el Sindicato de Agua, Gas y Electricidad. Allí, como muchos,

⁵ *Fragua Social*, 16 de juny de 1937, p. 2.

⁶ Entrevista realitzada a Antonio Quinto Seguí, en València, el dia 21 de juliol de 1997.

⁷ Còpia del document que es troba en l'Arxiu de la Guerra Civil, de Salamanca, facilitada per la companya Antonina Rodrigo.

estaba Amèlia pendiente de la decisión de los militares, contribuyendo con sus claras y agudas intervenciones tratando de ayudar a ver cómo debíamos afrontar aquellos momentos tan difíciles. Destacaba porque era la única compañera presente entre un centenar de militantes masculinos y, sobre todo, por sus intervenciones que demostraban que conocía la posición de la CNT y cuáles eran las resoluciones que debían adoptarse para salir de aquel atolladero. Era extraordinaria su viveza para asimilar los problemas que solía plantearles yo, y captaba con mucha más rapidez que otros compañeros las posibles soluciones que podían aplicarse. Vivaracha y lista como una ardilla, al mismo tiempo imprimía sensatez a sus intervenciones. Era valiente y que yo sepa, en cuatro ocasiones me acompañó para visitar el frente y conocer de primera mano lo que ocurría en las trincheras, acompañada de mí mismo y de otros compañeros. Ello contribuyó en mucho a que se nos prestara más atención de allí en adelante por parte de los que estaban obligados a hacerlo. Su actividad impulsaba a la acción a algunos que se habían relajado un poco en sus actividades. Era la admiración de cuantos la trataron y puede que ninguno del Comité Regional alcanzó tanto renombre, primero por ser la única mujer que formaba parte, pero sobre todo por su dinamismo, por su inteligencia y sencillez, acompañada de una simpatía y amabilidad en el trato con los demás.⁸

La mateixa Amèlia ens va parlar de la seua participació d'aleshores:

⁸ Carta mecanografiada d'Ismael Roig Soler, datada a Barcelona el 24 de setembre de 1997.

Durante la Guerra Civil yo estaba de Secretaria de las mujeres en el Sindicato de Gastronomía de la CNT y al venir esta historia nos pusimos todas a defendernos y a organizar... A mí los compañeros tuvieron mucha confianza conmigo y he tenido cargos importantes que no sé si valdrá la pena enumerarlos a fin de que no sea una cuestión que una se alaba, pero creo que en esos cargos lo he hecho bien ideológica y humanamente, aunque lo he pagado bastante... si empezara ahora, con la experiencia que tengo, no tendría tanta fuerza... pero lo haría mejor.⁹

Amb la fi de la guerra i el triomf dels feixistes és detinguda al Port d'Alacant, i la ciutat es va convertir en una ciutat presó:

¡Venga, pronto, arriba, hostias!... Las mujeres a la carretera y los hombres que continúen caminando... Desde el Puerto hasta aquella ladera donde la luna no llegaba, tan divertida estaba presenciando desde su balcón el atrayente espectáculo que ofrecía el trayecto... Los soldados vencedores se repartían el botín. Mientras caminábamos nos quitaban las maletas de las manos... Desde el puerto hasta allí habíamos caminado escoltados por unos y robados por otros. Un despojo en toda la línea. De prolongarse la conducción al llegar a destino lo haríamos en paños menores... Todo, libertad, afectos, ilusiones, recuerdos, familia había quedado en el Puerto media hora antes, quemado al sol de marzo. Una bruma espesa e impenetrable se levantaba entre nosotros y el incierto porvenir. Se había

⁹ Entrevista realizada el 31-5-1994 per a "La Memòria Rebel".

engrosado nuestro grupo. Amèlia se nos había incorporado al cruzar la carretera. Era una amiga de mi mujer que había desempeñado varios cargos en los organismos regionales durante los años de la guerra. Delgada, alta, muy libre, instruida, en una anatomía de efebo ocultaba un temperamento combativo y un carácter varonil.¹⁰

Encara que la presó de dones era l'Asil dels Vells, com prompte es va omplir, els cinemes s'utilitzaren per tancar les dones. Amèlia és internada en el cinema Ideal, que va ser convertit en centre de retenció de dones, ja que tots els edificis públics van ser habilitats per a rebre la multitud que va ser fidel a la República. Poc de temps després, va ser trasladada a la presó d'Alacant. D'aquesta manera Carlos Monreal conta aquests fets:

Comenzaron por dirigir a las mujeres hacia un cine alicantino. Allí, sentadas en las butacas, pasarían cuarenta y ocho horas inmóviles. Por todo alimento una taza de café que les ofrecerían, galantes, los soldados italianos. Rebosante hasta los topes aquella sala de espectáculos. A las cuatro horas rebosaban los retretes; a las ocho horas las deyecciones invadirían los pasillos; a las veinticuatro nadie se preocuparía por encontrar los WC. María, Rosa y Amèlia [que eren: Maria Bibí, brigadista italiana. Rosa Egea, la companya de Carlos Monreal i Amèlia Jover] con centenares de mujeres prisioneras habían ido a dar con sus huesos, después de las cuarenta y ocho horas de sesión

¹⁰ Ho conta Carlos Monreal, que escriu sota pseudònim ja que el seu nom vertader era Damià Català, fill del poble de Gandia, en el seu llibre *La hora del juicio final*, publicat en Toulouse per l'editorial España Libre, en 1957, p. 64.

de cinema, en una sala sucia de la Càrcel. En el suelo pasaron la primera noche, apretujándose unas contra otras, en un ambiente fétido que convirtió la sala en perfecto cubil. Cansada, María se arrebujaría en su manta de viaje. Le imitaría Amèlia, que se acostó al otro lado de Rosa.¹¹

Carlos Monreal descriu esgarrifosament la vida d'Amèlia a la presó d'Alacant:

Rosa sacaba fuerzas de flaqueza; María no decía esta boca es mía por temor a que los soldados italianos la reconocieran como compatriota, y Amèlia echaba pestes de todo... Lo que jamás se había visto en España comenzó a producirse aquellos días; el espectáculo era digno de la Revolución Liberadora. Las señoritas de Falange dedicadas a la meritoria labor de carceles. Eran momentos de euforia... las dulces señoritas de Falange parecían haberse "encontrado a sí mismas". Y tanto. En las cárceles de mujeres aseguraban al Caudillo el orden y la disciplina, metiendo la nariz en los bagajes de las prisioneras, montando un elemental servicio de información, insultando a las detenidas y propagando entre las mismas... las más aterradoras noticias que tuvieran relación con los detenidos políticos.

–Ayer fusilaron en el Castillo de Alicante a doscientos criminales rojos...

–La depuración ya ha comenzado. Desde hoy, cada

¹¹ MONREAL, Carlos, *La hora del juicio final...*, p. 68-69.

noche sacarán ciento o doscientos... Así acabaremos pronto. Franco no quiere las cárceles llenas... Esto dicho, con un magnífico aire de despego y de inocencia, comenzaban a rezar en voz alta el Santo Rosario...

–A vosotras, rojas, no os pasará nada. A la que no tenga las manos manchadas de sangre... La muletilla de rigor: Las manos manchadas de sangre.

En informe amontonamiento las detenidas, agotadas por las duras jornadas del puerto y por la excitación nerviosa producida por las repetidas visitas nocturnas de falangistas armados, que a cualquier hora de la noche les hacían levantarse para insultarlas soezmente, comenzaban a dar muestras de desarreglo. Pronto aquella masa femenina conocería un estado lindante con la histeria. Rosa, a cada hora apretaba más los puños y se encerraba en un mutismo más hermético. María se desesperaba... Amèlia se pasaba la mayor parte del día intentando asomarse a la ventana de la celda “para ver qué pasa abajo”. Pero no hablaba tampoco. La comida la servían en el patio: una escudilla de sopa para tres. Los soldados italianos se encargaban de repartir cada mañana el líquido pardo, que vertían en la misma escudilla para tres personas y que con elegante eufemismo denominaban café. Guardias civiles armados montaban la guardia en el interior de la cárcel. Las detenidas no tenían un momento de soledad. Siempre en presencia de las carceleras, de falangistas, de guardias o de soldados. En esas condiciones los más elementales cuidados higiénicos no podían realizarse. Crecía por momentos la tensión nerviosa.

Algunas detenidas daban muestras de desvarío mental. Las señoritas de Falange sonreían, intensificaban los cacheos y se incautaban de las joyas de las presas... Anillos de prometida, pendientes, plumas estilográficas, pulseras y monederos. Todo iba a parar a la manta.

–¡Como las habéis robado!...

Terminado el cacheo se rezaba como siempre, en voz alta, el Santo Rosario... La noche se hacía larga, interminable. Se oían los pasos de los milicianos falangistas y el chocar de los vasos. La noche tenía sin embargo su encanto. Los niños dormían, los niñitos prisioneros con sus madres. Por lo menos de noche no se oían los llantos ni los gritos de los niños que tenían hambre, ni las súplicas desgarradas de las madres reclamando a los cancerberos un poco de leche.¹²

Després de la consigna de Franco de concentrar tots els presoners prop de la seua població d'origen, reprenem el relat de Carlos Monreal que ens conta la fugida d'Amèlia:

Una curiosa medida fue tomada por las Autoridades militares: Campos y Cárceles en esos momentos deberían ser descongestionados. Los detenidos que no habían sido identificados todavía recibirían un salvoconducto, con la orden expresa, escrita en el lugar preeminente del documento, de presentarse a las autoridades locales. Como la Falange, la Policía, la Guardia

¹² *Ibid.*, p. 91-94.

Civil y el Ejército no tenían más misión en esa época que dar caza a los “rojos” la medida aparentemente generosa no era otra cosa que el modo más económico de trasladar al vencido de una cárcel a otra. El detenido era encauzado, encaminado hacia su pueblo de origen; los organismos represivos controlaban trenes, líneas de autobuses, encrucijadas, calles y caminos. Salirse de la red era imposible. Nadie les hubiera alojado, ni ningún hotel les hubiera admitido. El candidato a cadáver por sus propios medios se dirigía fatalmente hacia su último destino. Como nadie estaba autorizado a viajar si no iba provisto de un salvoconducto, aquel que se había desprendido del que le dieron al salir del Campo un día u otro era “recuperado” por uno de los innumerables agentes de control y conducido ipso facto a la cárcel más cercana. Sin dinero, agotados, vestidos incluso de manera distinta a como vestían los que vinieron de la zona de Franco, era fácil para los sabuesos del régimen –sabuesos profesionales y sabuesos amateurs, pues media España andaba a la caza de la otra media– echarles el lazo... Rosa, Amèlia y María fueron incluidas en una expedición que esa mañana había de salir hacia Valencia. A la “responsable” del grupo le dieron un salvoconducto colectivo y la orden formal, como a todos, de presentarse a las autoridades de la capital de provincia apenas se apeara del tren. María, por temor a los italianos, se había cambiado el nombre. Ahora se llamaba Martínez en vez del sonoro y aristocrático apellido italiano que heredara de sus padres. Rosa hablaría por las dos cada vez que la ocasión lo exigiera. Sin mayores dificultades, y después de atravesar la cancela, el nutrido grupo de prisioneras salió a la calle. Una pareja de la guardia civil las condujo

a la estación. Cuando hubieron subido al tren las dejó para volver a la cárcel y asegurar otro servicio parecido... Cuando estuvieron aposentadas en un vagón de tercera, lleno hasta los topes de soldados, de sacos, maletas y malos olores, las tres prisioneras concertaron el plan de campaña. Se apearán en una estación del trayecto desde donde podrían tomar el primer tren que conducía al pueblo de Rosa... El renqueante convoy invirtió 28 horas en cubrir doscientos kilómetros escasos. La tarde del siguiente día llegó a Carcagente. Las tres amigas hacía varias horas que se habían reunido en la plataforma del último vagón de cola, abandonando las maletas en el vagón que ocupaban. Cuando el tren, después de una interminable espera, arrancó de nuevo en dirección a Valencia, Amèlia saltó al andén, seguida de Rosa y de María. La “responsable” de la conducción desde la ventanilla de su vagón les hizo un gesto imperceptible de despedida. Ella tampoco llegaría a Valencia, claro. Podían estar esperando sentadas las autoridades... Deslizándose entre el gentío, las tres fugitivas se dirigieron hacia el pequeño andén inmediato a la estación principal de donde partía el trenecito de juguete que había de conducirles al pueblo... Cuando llegaron a G. era ya de noche. Afortunadamente para las tres amigas en la Estación aseguraba el servicio de control ese día el Ejército. Los soldados de Franco, en su mayoría gallegos, prestaban más atención a las caras bonitas que a los salvoconductos. Confundidas entre la multitud, las tres amigas atravesaron la puerta... En una calle inmediata tomaron un coche de caballos que les había de llevar hasta B. En la jardinera, cuando las tres se auparon, se hallaba ya instalado un cura. Rosa le reconoció. Era un sacerdote que durante la

guerra había residido en su pueblo y que, bajo la presión de ciertos elementos, había contraído nupcias con su ama. Ahora regresaba vencedor y la euforia de la revancha le hinchaba apopléticamente la sotabarba... Cuando a la entrada del pueblo, el control militar hizo detener al vehículo y un soldado se encaramó al estribo de la jardinera para inspeccionar el interior, a Rosa el corazón le latía locamente. Lo mismo debería estar ocurriéndoles a sus dos compañeras. Pero el soldado al ver un sacerdote entre los pasajeros se deshizo en excusas:

–Si van con usted, señor cura, no hay peligro de que sean rojos...

Rió a gusto el halago el buen sacerdote. –¿Rojos?... ¡Están todos en la cárcel...! Y los que meteremos. No tenga miedo, amigo, yo respondo por mis compañeros; añadió galantemente haciendo una reverencia a las tres muchachas.¹³

**Convent de Santa Clara,
València**

¹³ *Ibid.*, p. 107-111.

Finalment la van agafar de nou i Amèlia va ser traslladada al Convent de Santa Clara de València, una altra presó per a dones republicanes. Com que estava embarassada i pendent de judici, és ingressada a l'Hospital Provincial de València (actual Biblioteca Pública del carrer Hospital) on continuà privada de llibertat i sota vigilància. El 17 de novembre de 1939, en nàixer la seua segona filla, Elòdia i quan ja es troba més fort, s'escapoleix de l'hospital gràcies a l'ajut dels companys llibertaris. La seua filla ens contà que al gener de 1940, el seu cunyat Vicente Rosalen¹⁴ organitzà la fugida de l'hospital. Quan la portaven al Jutjat amb la seua filla als braços, custodiada per la policia, va fugir dels seus guardians. Va estar uns dies amagada a casa d'un company.¹⁵

Podem llegir en el document conservat a l'Arxiu Històric Municipal de Cullera i facilitat per l'historiador Ricard Camil Torres. L'informe l'efectuà l'alcalde Juan Guardiola Murillo, membre de la Derecha Regional Valenciana de Cullera, i diu així:

Sumarísimo 5340V, en fecha 8 de mayo, evacuado informes sobre Amèlia JOVER. La referida individua hace mucho tiempo que no está por esta ciudad, motivo por el cual no pudo ser citada de comparecencia en este juzgado. Antecedentes pésimos, siendo hija de prostituta se dio la misma ruta. Durante la guerra de liberación se mostró muy activa y fue agente

¹⁴ Conegut per "Manolo" fou un actiu militant de la CNT, gran lluitador durant la clandestinitat. Quan es va amagar, com a "topo" sota el sostre d'una vivenda del poble de Campanar, després d'ajudar Amèlia a fugir, Elisa la seua dona va ser torturada per la policia (la ficaren dins d'un tonell ple d'aigua i no li deixaven donar-li de mamar a la seua filla que plorava sense parar ja que tenia molta fam) per tal que diguera on s'amagava el seu home.

¹⁵ Testimoniatge d'Elòdia Zaragoza Jover (Elòdia Turki, de casada) realitzat el 10 de novembre de 2001.

secreto del anarcomarxismo. TOTALMENTE INDESEABLE para nuestra causa.¹⁶

La seua fugida tingué moltes conseqüències per a la família, detingueren a sa mare, Manuela, i a la seua germana Manolita. Varen ser apallissades i com Manolita estava embarassada, quan va nàixer, el seu fill tingué molts problemes de salut.

Després de moltes penes i treballs arriba a França, on és conduïda al camp de Bram. Passats nou mesos en pèssimes condicions aconseguix partir, amb la seua filla, cap a Tunis, on s'havia exiliat el seu company.

Enrique Marco Nadal

D'aquesta manera Enrique Marco explica en les seues memòries la seua trobada, en Tunis, al gener de 1944, amb la companya Amèlia Jover:

¹⁶ El document es troba a la capsa 795 de l'Arxiu Històric Municipal de Cullera.

Para variar el gusto de la comida que, aunque variada, no dejaba de ser a base de conservas, los componentes de mi pieza decidieron practicar el trueque, con la población civil, a base de nuestras conservas por los productos frescos del campo que les facilitaran. No viendo mal alguno en ello les autoricé a que lo hicieran, pero como se diera el caso de que durante tres días regresaban a la pieza con grandes brazadas de verduras y los botes de conserva que se llevaban para el cambio, me respondieron que se debía a que en una de las casas de campo habían dado con una mujer que les daba de todo cuanto tenía sin admitirles nada a cambio. Entonces les dije que no volvieran más a pedir cambiar en esa casa puesto que ello era abusar de la generosidad de la mujer que la habitaba. Me respondieron que, de acuerdo, pero no antes de hacer una última visita acompañados por mí, ya que se trataba de una valenciana evacuada de guerra con su marido la que les había preguntado si no había algún valenciano entre ellos y, al decirle que lo era el jefe de la pieza, les había pedido que lo llevaran con ellos para saludarlo como paisanos. Estuve tentado de negarme a ello, pero accedí y al día siguiente marché con ellos. A nuestra llegada a la casa la puerta estaba cerrada, llamó uno de los sirvientes de la pieza y quedamos en semicírculo a la espera de que fuera abierta. A poco la abrió una mujer que a nuestra vista movió los labios como si fuera a preguntar. De pronto, lanzó un gran grito y se arrojó hacia mí colgándose de mi cuello empezando a besarme. Yo la abracé a mi vez besándola también. Ante el grito, del interior de la casa salieron precipitadamente un hombre y una nena de unos cuatro o cinco añitos, que quedaron parados mirando sorprendidos a la vista de tanto soldado y a la mujer colgada de mi cuello. Cuando se serenó Amèlia, me presentó al

hombre como a su compañero y a la nena como hija. Después de estrecharle la mano al hombre y besar a la nena nos invitaron a todos a entrar en la casa para tomar café en su compañía. Amèlia era una compañera y amiga mía de Valencia que había formado parte de la Sección de Defensa del Comité Regional de Levante en guerra y a la que no había visto desde que acabara la Guerra de España, desconociendo él y la otra la suerte que habíamos corrido hasta vernos allí, por lo que el contento que el encuentro nos produjo a ambos fue ilimitado".¹⁷

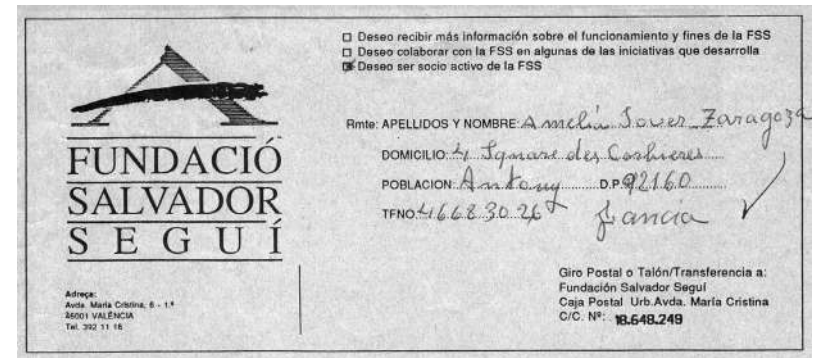
Montady, 1986. FSS

Després de més de vint anys d'exili en aquelles terres, retorna a França el 1962, s'instal·la a París, on pren contacte amb l'organització del moviment llibertari. La companya Amèlia sovintejava el *Centro de Estudios Sociales y Económicos* i formava part de l'*Agrupación Confederal*

17 MARCO NADAL, Enrique, *Memorias. Segunda parte: Así viví la Guerra Mundial*, Valencia, l'autor, 1985, p. 397-400. (Text mecanografiat i enquadrat)

de París. Assistint a les reunions anuals de les *Agrupaciones Confederales de Francia*, que es feien a la Plaine des Astres, a Montady, a l'estiu.

Amèlia viatjà en diverses ocasions a València. Als anys 1960, quan es va posar en contacte amb el comitè clandestí de la CNT.¹⁸ I als 1970 quan assistia a les reunions clandestines de la CNT, que es celebraven al local del passatge de la Sang, 2 damunt de la llibreria Dàvila¹⁹.

Butlleta per associar-se a la FSS, manuscrita per Amèlia

La vaig conèixer quan vingué a València i va assistir, el dia 24 de maig de 1994, a una reunió de vells militants a la Fundació Salvador Seguí, la trobada va ser molt cordial. Retrobar-se amb els companys de la joventut. Amèlia i jo compartíem una gran estima per l'amic i company Enrique Marco Nadal. Això ens va fer simpatitzar, després, mantinguérem una bona amistat i ens visitàrem en diverses ocasions tant a França (en Antony, la població dels voltants de París, on vivia, i també a Montady, l'estiu de 1995 i 1996), al igual que els seus viatges a Espanya (Madrid,

18 Testimoniatge de Federico Sanfèlix realitzat l'11 de novembre de 2001.

19 Testimoniatge de l'Isabel Mesa i Maruja Lara realitzat el 8 de setembre de 2001.

Barcelona i València, 1996). L'última vegada que coincidirem va ser viatjant a París, el 4 de desembre de 1996. Des d'aleshores, ja que a Amèlia no li agradava escriure, parlàvem sovint per telèfon. Amèlia Jover era una dona molt discreta, que no volia parlar de si mateixa. De fet, m'he assabentat de la rellevància que tingué, com a militant, al sí de la Confederació, després de la seua mort, ja que no donava importància a allò que havia fet, opinava que molts companys i companyes havien patit i actuat molt més que ella.

Carlos Villanueva recorda quan va coincidir amb ella: "Murió aquí un compañero que venía todas las semanas a vernos. Se llamaba José Martínez murió en marzo de 1995, lo incineraron. Estuve yo allí, y allí estaba Guardia y la compañera esta de Francia, Amèlia Jover".²⁰

²⁰ Testimoniatge de Carlos Villanueva Flor realitzat el 24 de maig de 1998. Publicat al llibre MAESTRE MARÍN, Rafael, *Voces libres. Historia Oral del movimiento libertario español*, Madrid, FSS, 2021, p. 388.

Als últims anys de la seua vida i sempre disposada a col·laborar amb els companys llibertaris va participar, representant al moviment àcrata exiliat, en l'"Homenatge a Enrique Marco Nadal", portant una salutació fraternal i un record emotiu en memòria dels companys que patiren la repressió feixista i criminal de Franco.

Presidía el acto el militante de la CNT Isidro Guardia Abella: Me complace presentaros ahora a una vieja militante. Cuando nos conocimos en el Sindicato de Gastronomía yo tendría 15 años. Amèlia viene en nombre del exterior y me permitiréis que os lea la carta que nos dirigen: a la CGT de las Agrupaciones Confederales de la CNT de España en Francia, Comisión Relacionadora, París, marzo de 1995. A la presidencia del acto de homenaje a la memoria del fallecido compañero Enrique Marco, en Valencia. Compañero presidente, la compañera Amèlia Jover representa a esta Comisión Relacionadora con la misión de dar a conocer el sentimiento de los militantes que integran esta agrupación confederal. Sentimiento que expresa el escrito de adhesión que acompaña a estas líneas. Independientemente, la compañera Amèlia que fue amiga del malogrado Enrique es libre de manifestar lo que crea conveniente. Con fraternales saludos a los asistentes y participantes en el acto, así como a la Fundación Salvador Seguí organizadora del acto junto a la CGT valenciana, os saludamos cordialmente. La compañera Amèlia tiene la palabra:

Compañeros y amigos. Con una grande emoción me presento antes vosotros para asistir a este acto tan merecido al compañero que nos ha dejado, el compañero Enrique Marco

Nadal. Aquí traigo yo un escrito de la Agrupación de París, que refleja todo nuestro sentimiento: la Comisión de Relaciones de las Agrupaciones Confederales de la CNT de España en Francia, en nombre de los militantes que representa, se adhiere al acto de homenaje a nuestro malogrado compañero Enrique Marco Nadal, organizado por la Fundación Salvador Seguí en colaboración con la CGT del País Valencià. Nuestro recuerdo a la figura de un militante íntegro que dedicó su vida a la lucha por la libertad y la justicia en las filas de la Confederación Nacional del Trabajo. Poco podemos añadir a los testimonios presentados en el boletín *El Noi*, de la Fundación Salvador Seguí, que retratan muy bien su persona. Resaltaremos, no obstante, lo que para nosotros fue el esencial mérito de su acción militante, que fue su total adhesión, por encima de las polémicas internas, a la acción del interior que culminó con su incorporación a la lucha clandestina en España. Abandonó una situación de exiliado, sin riegos tras la victoria sobre el fascismo internacional en la que participó con las armas en la mano, para afrontar los peligros que en España acechaban a los compañeros que combatían al régimen de Franco. El valor de este gesto es inestimable y aún más apreciado por los compañeros que en aquella época compartieron con Enrique la actividad militante y las responsabilidades orgánicas, que en su caso fueron las máximas al frente del Comité Nacional, lo que le valió una condena a pena de muerte y tras su conmutación, 17 años de cárcel. Salud compañero Enrique, tu recuerdo nos acompaña como ejemplo que ofrecemos a las generaciones presentes y futuras del movimiento libertario. Por la Comisión de Relaciones, el secretario. Personalmente, yo tengo poco que añadir,

Enrique fue un amigo personal. Y también quisiera aprovechar este acto para dar un saludo en la memoria de los compañeros que desaparecieron y mi gran respeto hacia ellos, por lo que Enrique continuó actuando a fin de que esto no ocurriera más en las generaciones futuras. Así que, compañeros, es todo cuanto voy a decir.²¹

El 14 d'abril de 1996 va ser invitada a participar en un "Homenaje a las republicanas". La Librería Mujeres, de Madrid, va organitzar un homenatge a les dones que van participar en la República i en la Guerra Civil. Allí es van reunir socialistes, comunistes, republicanes i anarquistes. En representació del moviment llibertari van estar Amèlia Jover, Suceso Portales y Vida Esgleas, la hija de Federica Montseny. L'acte es va celebrar en la Sala Galileo. El diari *El País*, es va fer ressò de l'acte i a més de la foto d'algunes assistents, entre les quals es trobava Amèlia, va ressaltar les paraules que va pronunciar:

"He encontrado amigas que hacía años que no veía", dice Amèlia Jover, que ahora vive en París. "Yo soy solo una mujer. Nada más. No me encumbra si va a escribir de mí. No soy nada. Soy una de tantas mujeres que lucharon por la libertad". Y lo que en otra boca sonaría enfático y hueco, en los labios de Amèlia, de la CNT-FAI, suena con absoluta naturalidad.²²

En l'acte hi hagué parlaments, les intervencions de la historiadora Fernanda Romeu, la locutora radiofònica Juana Ginzo, l'actriu Ana

21 Transcripció de la gravació de l'acte d'homenatge a Enrique Marco Nadal. Club diari Levante 9 de marzo de 1995.

22 *El País*, 15 d'abril de 1996.

Belén, la cantautora Elisa Serna, i els himnes cantats per totes les persones presents, "La Joven guardia", "La Internacional", "El himno de Riego", "Las Barricadas"... y sobretot hi hagué molta emoció.

També va participar en dos actes organitzats per la Confederació General del Trabajo (CGT): en l'"Homenatge a la dona durant la guerra civil i la revolució social: Llibertàries" (Madrid, abril 1996) i en la commemoració del "60 aniversari de la mort de Durruti" (Barcelona i València, novembre de 1996). Va ser molt emotiva la trobada a Barcelona, després de tants anys, amb els companys, especialment amb Germen Esteve, al qual no veia des de la Revolució de 1936 .

La nostra benvolguda Amèlia desaparegué un 12 de setembre de 1997, a París, i la seua incineració va ser el dia 18; les seues cendres varen ser portades a Espanya pel seu fill Saturno i dipositades, el diumenge dia 5 d'octubre, a la Mediterrània a la vora de la Penyeta del Moro de Cullera, aquell indret on tantes vegades va anar a nadar Amèlia. L'acomiadàrem una bona colla d'amics, familiars, companys i companyes. Aquestes varen ser les paraules que li dedicà la Fundació Salvador Seguí a la seua memòria:

In memoriam: Cuando una persona se va de nuestro entorno, siempre deja a los que la han querido el interrogante de si no se podría haber ahondado más en el afecto, en la charla cotidiana, en el estrechar lazos. Con Amèlia Jover no pasaba eso, pues su tremenda humanidad, su vitalidad y su carácter hacía que se la tuviera siempre presente, aunque se la viera de tarde en tarde. Amèlia, nuestra amiga y compañera, se ha ido. Y se ha ido con las palabras del poeta Machado: *Hacedme un duelo*

de labores y esperanzas... Vivid, la vida sigue, los muertos mueren y las sombras pasan; lleva quien deja y vive el que ha vivido. Pero es muy duro, aunque el ejemplo sea luminoso, perder a una amiga. Es un mazazo que nos ha dejado desorientados, anodados, con el sólo alivio de recordar lo mucho que nos ha dejado Amèlia. Que la tierra le sea leve. Fundación Salvador Seguí de Valencia.

Aquest va ser el poema que Sara Berenguer escrigué a la seua memòria: *Elegía. A nuestra querida Amèlia Jover.*

Entre el espacio y el tiempo
todo vive y todo muere;
más siempre flotan vapores
que el espíritu transfiere:
Fuiste una idealista
entregándote con afán
a la lid de tu ideal,
con la ilusión de que un día
la antorcha de la Libertad
en lo alto flotaría,
para al fin, ver liberado
a todo un pueblo oprimido.
Más vencidos en la contienda
fuiste encarcelada
con el fruto de tu entraña,
cuando su luz anhelabas:
Sufrimientos, persecución,
campos de concentración...

¡Cuántas flores perdieron brillo!
Desvaneciendo perfumes
por las tierras del exilio:
Más tú, mi querida Amèlia,
ni sufrimientos ni años,
separaron de tu mente
drechura y cordialidad,
impregnando tu ideal
de amor y solidaridad:
Hoy, en nuestro hondo pensar,
va en sueños, una estela
con capullos cincelada,
cuyas flores opalinas
integrarán tus cenizas
rodeadas por tu aura.
Mientras, la luz que legas
y toda tu afabilidad
nos ha penetrado el alma.²³

Això és el que ens va escriure el seu company Ismael Roig, quan es va assabentar de la seua mort:

Quien lo iba a suponer cuando junto a Germen J. Esteve, pasamos unos ratos de charlas tan agradables recordando nuestros recuerdos de los tres años de guerra, aquí en Barcelona en noviembre de 1996 con motivo del Centenario de Durruti. Habían pasado nada más que 57 años y fue muy emocionante

²³ Sara Guillén, Montady, 16 de setembre de 1997.

el reencuentro. Pese a sus 87 años, la encontré dentro de lo que cabía, con aquellos ojos vivarachos, el cerebro despejado y un habla fluida razonando como en sus mejores tiempos. Era la Amèlia de siempre que yo conocía y pensaba que viviría unos cuantos años más; tal era su buen aspecto. Me equivoqué. Al pergeñar estas líneas siento que mi corazón se oprime pensando en ella que fue una gran mujer. Solamente me queda decir: HASTA SIEMPRE. ESTIMADA Amèlia.²⁴

I, Antonina Rodrigo va escriure el següent:

Querido Rafael: Como sé lo que querías a Amèlia, siénteme cerca de tu sentimiento. Era persona que derrochaba su cariño. Te quedabas prendada de su gusto entrañable, que calaba hondo. La conocí tarde, pero entablamos una amistad afectuosa. Recibe un abrazo grande en el recuerdo de Amèlia y siempre.²⁵

Per a mi Amèlia Jover representà allò que va dir Camus,²⁶ perquè mantingué, fins al final de la seua vida, la força de les seues conviccions i l'esperança de poder realitzar la utopia que portava al cor.

²⁴ Carta mecanografiada d'Ismael Roig Soler, datada a Barcelona el 24 de setembre de 1997.

²⁵ Carta de Antonina Rodrigo, datada a Baza el 27 de setembre de 1997.

²⁶ "Hay seres que justifican el mundo, que ayudan a vivir con su sola presencia". CAMUS, Albert, *El primer hombre*, Barcelona, Tusquets, 1994, p. 39.

4. AMÈLIA EN LA MEMÒRIA

A Amèlia a Cullera se l'estima molt, de fet s'ha creat una associació feminista que porta el seu nom. I, l'Associació Cullera Laica la inclou en la ruta laica que fan tots els anys per la ciutat. I, l'any 2017 per a commemorar el 8 de març, Dia de la Dona, van publicar l'article "Era el ídolo de Cullera", referint-se a ella.

A València també se l'estima. Cristina Escrivà, Moscardó ha escrit el llibre "40 dones protagonistes de la València republicana" i Amèlia és una d'elles. També ha fet una exposició amb el mateix títol. La seva imatge, dibuixada per Román Sánchez, i una breu biografia han aparegut en el calendari de 2019 i en les agendes feministes 2020, 2021, 2022 i 2023, publicades per l'Associació Cultural Institut Obrer de València.

La nostra amiga, l'escriptora memorialista Antonina Rodrigo, va realitzar un calendari en 2005, per a la Generalitat de Catalunya, i Amèlia està el mes d'agost.¹

Per part meua, en el 2001 vaig present un treball que es va publicar: "Recordant Amèlia Jover, companya solidària i rebel", en V Jornades d'Estudis de Cullera. 23, 24 i 25 de novembre de 2001, Cullera, Ajuntament, 2003. I, en 2021, el Ministerio de la Presidencia del Gobierno de España em va publicar: "Sara Berenguer Laosa. La memoria de las mujeres del exilio libertario en Francia", on vaig redactar una semblança biogràfica d'Amèlia Jover.

¹ https://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/docs/publicacions_calendari2005.pdf

4.1 L'escriptora Antonina Rodrigo, que va conèixer a Amèlia i va poder entrevistar-la a París, va realitzar per encàrrec de l'Institut Català de la Dona de la Generalitat de Catalunya el calendari de l'any 2005, dedicat a les dones sindicalistes. Antonina va posar la biografia d'Amèlia el mes d'agost:

AMÈLIA JOVER VELASCO (Cullera, València, 1910 - París, 1997)

Encara que la llei prohibia l'activitat laboral dels xiquets, Amèlia va ser aprenent en diferents oficis. El seu trasllat a València, prop de la Presó Model la va posar en contacte amb el món de la lluita sindical, amb gents detingudes per la seua participació en les vagues de 1932. Un treball administratiu com a mecanògrafa la va portar a l'Ajuntament de València i en les seues hores lliures a un restaurant com a cuinera. S'afilia al Sindicat de Gastronomia de la CNT de València i crea i organitza la secció femenina d'aquesta branca. Membre de les Joventuts Llibertàries i d'un grup específic de la FAI, en 1936, amb la revolució en marxa, és nomenada secretària de la secció polític social de les JJ.LL. i, en 1938, és secretària general del Comité Regional de les JJ.LL. de Llevant. Les seues intervencions eren respectades pels companys, tan poc inclinats a reconèixer els mèrits de la dona. A Amèlia, dona bella, intel·ligent, combativa, entregada a la revolució, era difícil no seguir-la, en *Senderos*, escrivia: "De la nostra resistència eixirà l'espurna que provoque l'incendi de la Revolució Internacional, que és l'única que salvarà a Espanya". En 1939, va ser detinguda en el port d'Alacant, conduïda al Cinema Ideal, amb milers de dones i xiquets, en situació inenarrable i d'allí va eixir a la presó d'Alacant. En un itinerari dantesc va ser traslladada al convent de Santa Clara, a Va-

lència, habilitat com a presó. El seu embaràs la porta a l'Hospital Provincial de València, quan naix la seua primera filla. Ajudada per la seua Organització, prepara la seua fugida. Després d'un viatge ple de perills i sofriments amb la seua xiqueta de poques setmanes, aconsegueix arribar a França, on són conduïdes al camp de concentració d'Argelers després al de Bram. Després de penyalitats sense conte arriba a Tunísia, on es reuneix amb el seu company, on naixeran dos fills. Amèlia treballa en faenes del camp i ensenya a llegir als xiquets desescolaritzats. Després de vint anys d'exili, tornen a França en 1962. En la capital realitza el somni de la seua vida, després de la jornada laboral a la casa de Pierre Cardin, estudia en horari nocturn i forma part de l'Agrupació Confederal de París. Quan la vam conèixer vivia en la banlieu de París, era una barriada de gents mestisses. La "dama espanyola", com li deien, es va integrar prompte en aquella societat, on tenia el seu ceptre el regne de la droga i els seus derivats. Amèlia, gaudia de popularitat i afecte. Un dia a la setmana convidava als xiquets del barri a beure a la seua casa. Fins al final dels seus dies va mantenir la seua militància social i política en el partit universal dels drets humans indiscriminats.

Antonina Rodrigo

4.2 Des de Cullera s'ha redactat el text "recuperem la memòria de les nostres dones," com a tribut a la figura d'Amèlia, signat per l'Associació de dones que porta el seu nom:

Els orígens de la nostra associació es situen cap a finals del 2018 quan un grup de quatre dones actives i vinculades d'una ma-

nera o d'altra a la vida sociocultural de Cullera, fan l'anàlisi sobre la carència d'entitats que treballen per defensar els drets de les dones, la igualtat o la recuperació de la memòria d'aquelles dones valentes i claus pel municipi que ens havien precedit, en definida, que treballaren des de la besant feminista. Com associació de dones hi havia al poble l'associació de mestresses de casa Tyrius, però la seua història i els seus objectius res tenien a veure amb els nostres per poder-nos vincular.

Calia pensar en el nom que li posaven a l'associació i començar a moure tot el tema burocràtic. Coneixíem un nom d'una dona rellevant que havia tingut càrrecs de responsabilitat per una història familiar d'una de les membres de l'associació, però no coneixíem la seua vida i dedicació en profunditat. Aquesta dona es deia Amèlia Jover Velasco.

Decidírem posar aquest nom a la nostra associació com inici de recuperació del nom de dones oblidades de la història del nostre municipi. La veritat és que inicialment no érem conscients de quan important havia sigut Amèlia Jover, no només per la vida al seu propi municipi Cullera, sinó en general per la lluita contra el feixisme des del càrrec que ostentava a València com Secretària General de les Joventuts Llibertàries, tot això ho aniríem descobrint després.

Així doncs, el 28 de desembre de l'any 2018 formen part de l'assemblea constituent; Pilar Torres, Encarna Bosch, Ruth Palomero i Carmina Piris. Aviat es vinculen al projecte Cristina Muñoz, Aurora Ortiz, Ana Llopis, Yolanda Llopis, Empar García i Encarna Canet.

La configuració de la primera Junta de Govern queda constituïda amb els següents càrrecs: Presidenta Encarna Bosch, Secretària Pilar Torres, Tresorera Carmina Piris i de vocals Cristina Muñoz, Aurora Ortiz, Ana Llopis, Yolanda Llopis, Empar García i Encarna Canet.

En la redacció dels Estatuts de l'Associació, havíem de posar d'entre altres coses les activitats que es portarien a terme per aconseguir els nostres objectius. En aquell moment es va incloure la creació d'una batukada feminista.

Es fa una convocatòria oberta demanant qui volia formar part d'una batukada de dones i inicialment es van mostrar motivades a formar part unes 30 dones, de les quals finalment es quedaren per assentar un grup de batukada unes 15. El problema va sorgir molt aviat quan algunes mostraven motivació per tocar en una batukada però no volien estar vinculades a un projecte de caire feminista. En eixe moment es convoca una assemblea i es discuteix sobre la possibilitat de separar el projecte de batukada que neix dintre de l'Associació Amèlia Jover amb la formació d'altra entitat autònoma. El resultat va ser que a la majoria de dones no les importava formar part del projecte feminista, però hi havia un grup reduït que manifestaren la decisió d'abandonar la batukada si era així. Per tal de no perdre cap integrant i pel vincle que havíem creat, es va decidir crear una associació desvinculada del projecte feminista d'Amèlia Jover. Neix així altra associació de dones a Cullera que s'anomena Batukeres Cullera.

Des d'aleshores l'Associació de dones Amèlia Jover no hem deixat d'investigar sobre la seua vida. Cada pas un descobriment, cada pas més sorprenent. Ens preguntàvem com era possible que una dona amb aquesta vàlua i valentia, que havia acabat a l'exili lluitant contra el feixisme, amb una vida que donava per fer una pel·lícula, fos tan desconeguda fins i tot a Cullera, el seu poble natal? La resposta va sorgir ràpidament, era dona i llibertària.

Endinsar-nos en la vida d'Amèlia ens ha donat la possibilitat de conèixer persones meravelloses, com ara la seua filla Elòdia que es mostrarà encantada de que en el municipi hi hagués una associació que recuperara la memòria i el legat de la seua mare. El seu nét Khayam, amb el qual vam tindre l'oportunitat de contactar i va ser de gran ajuda al facilitar-nos fotos i informació que poguérem utilitzar per crear una exposició sobre la vida d'Amèlia i Elòdia.

A més hem tingut la possibilitat de vincular-nos a altres projectes que van en la línia del nostre com pot ser l'Institut Obrer de València, mitjançant Cristina Escrivà i Rafael Maestre, l'Agrupació per la memòria històrica d'Elòdia Zaragoza Turki, a través del filòsof Santiago Alba, el periodista Javier Marín, i el catedràtic Bernabé López. Tots de gran ajuda per continuar en la nostra tasca d'investigació sobre la vida d'Amèlia i Elòdia. Ens ha donat la possibilitat també de tindre vinculació amb el món associatiu del poble, sobre tot en entitats que tenen objectius compartits i són afins a nosaltres, com ara l'associació Cullera Laica, que a través de d'Emili Renart membre fundador que

malauradament ens va deixar l'any 2022 i des d'ací li volem fer un reconeixement i l'actual president Batiste Malonda hem pogut programar actes de forma compartida.

En l'actualitat l'Associació mica en mica es va arrelant més al municipi, i la figura d'Amèlia Jover cada cop és més coneguda i reconeguda. Ara mateix som unes vint sòcies creant xarxa al municipi, i també ens dediquem a organitzar esdeveniments i programar activitats totes elles amb els objectius inicials; recuperar la memòria de les dones oblidades del municipi i treballar pel feminisme, que en definitiva es per la igualtat entre homes i dones.

Encarna Bosch

Associació de Dones Amèlia Jover

Elòdia Zaragozá Jover

5. ELÒDIA ZARAGOZA JOVER, LA SEUA FILLA

Vaig conèixer a Elòdia quan va tindre lloc la incineració de la seua mare Amèlia, a París el dia 18 de setembre de 1997. Després ens hem visitat tant a París com a València i hem mantingut una relació telefònica i epistolar, sempre molt cordial.

La correspondència per correu electrònic amb Elòdia va començar en novembre de 2001, quan vaig demanar-li informació sobre alguns aspectes de la vida de la seua mare, perquè estava preparant una comunicació sobre Amèlia, per a presentar a les V Jornades d'Estudi de Cullera, d'aquell any. I això és el que em va dir:

Rafa, aquí lo tienes, puedes llamarme si tienes otras cosas que pedirme. Te agradezco mucho lo que estás haciendo. Mi mamá estaría muy orgullosa de ti. Buena suerte para todo. Estaremos contigo aunque no nos veas. Besitos. Elòdia.

Ja més endavant, quan em vaig assabentar de la publicació del llibre La Xiqueta, li vaig demanar algun exemplar i em contestà el 15 de maig de 2019:

Que sorpresa y que alegría! Claro que me acuerdo de ti y de tu venida a Cullera. Me alegra saber que estás bien. Estoy en Túnez hasta el 5 de junio. Te mandaré algunos libros de la Xiqueta apenas llegue. Me alegra mucho saber que la Asociación de dones Amèlia Jover tenga éxito. Es un honor para mí y mis hermanos.

Un abrazo para ti. Elòdia

El 20 de juny de 2019 ens deia sobre el seu llibre:

Querido Rafael, muchísimas gracias. Me alegro que te haya gustado. Cuando lo escribí era solo para acordarme de lo que me contaba el tío Manolo. Y una cosa trajo la otra. Es después de volver a París, cuando lo leí que me di cuenta que era mucho más que eso. ¡Esperé 10 años para publicarlo, pensando que no tendría interés para nadie, y... esta es mi tercera edición!

Besitos, Rafael. Si vengo a Valencia te llamaré para que nos veamos. Un abrazo para ti. Elòdia

La correspondència es va truncar amb la seua mort produïda el 30 de novembre de 2020. Aquesta és la necrologia que es va publicar en el periòdic mensual *Rojo y Negro*, editat en Madrid per la Confederación General del Trabajo:

La escritora, poeta y editora Elòdia Zaragoza o Elodi Turki (nombre de casada), de nacionalidad, espanyola, francesa y tunicina falleció el pasado mes de noviembre en Túnez a los 81 años. Hija de la militante anarquista Amèlia Jover, nació en 1939 en una cárcel valenciana. Su madre consiguió escapar con ella en brazos para huir primero a Francia y luego a Túnez. En ambos países desarrolló una prolífica carrera como escritora, poeta y editora. Tras de sí deja una vida de película, completamente ignorada en España y contada en su libro autobiográfico *La Xiqueta*, con el que llamaban a su madre Amèlia Jover.

IN MEMORIAM

Elòdia Zaragoza Jover (Valencia 1939- Sidi Bou Said, Túnez 30/11/2020) o Elòdia Turki por su nombre de casada.

Nos ha dejado a los 81 años de edad la compañera Elòdia, una mujer libre. Nos unía la admiración hacia su madre, la anarquista Amèlia Jover. Nos conocimos en el año 1997 cuando falleció su madre en el exilio en Francia. El año 2000 la visitamos en la librería editorial Racine que tenía en París. Volvimos a tener correspondencia en 2019, a raíz de escribir su libro autobiográfico "La xiqueta", donde saldaba cuentas con su pasado. Tenía una visita pendiente a Valencia, para encontrarnos, pero la pandemia lo impidió. Que la tierra le sea leve.

Qué mejor forma de recordarla, que leyendo el obituario publicado de Santiago Alba Rico.¹ También vale la pena leer su libro donde su madre es protagonista.

Rafa Maestre. Fundación Salvador Seguí.²

I aquesta és la ressenya que vaig fer del seu llibre:

Acabe de terminar de llegir *La Xiqueta*.³ Ho he fet d'una tirada, m'he sentit traslladat a Cullera, a València, a Tunísia, a París... Uf!... és un xicotet llibre però que dens. L'autora ha sigut molt valenta de fer aqueixa catarsi i contar el que ha contat. Hi ha molt de dolor i molt amor en les pàgines d'aquest relat autobiogràfic: Les dificultats en el naixement d'Elòdia pels cops que li havien donat a la seua mare; la duresa de l'exili, la desestructuració familiar...

Però qui és *La Xiqueta*? Es refereix a "l'ídol de Cullera", a la mare de l'autora, Amèlia Jover Velasco (Cullera, València 10/12/1910-París 12/09/1997). Naturista, de les Joventuts Llibertàries, de la Federació Anarquista Ibèrica, de la CNT, secretària general de la Federació Regional de les Joventuts Llibertàries de Llevant, oradora, publicista, escrivia en la premsa confederal, lliurepensadora... Capturada en el Port d'Alacant, va estar tancada al Cinema Ideal, a Albatera i a la presó Convent de Santa Clara de València, on va patir pallisses i això que estava embarassada de la seua filla Elòdia. Condemnada a mort, va poder escapar de l'Hospital Provincial on estava ingressada i vigilada, dirigint-se

1 <https://www.cuartopoder.es/ideas/2020/12/01/Elòdia-zaragoza-una-vida-plena-alba-rico>

2 *Rojo y Negro. Anarcosindicalismo en acción*, n. 352, enero de 2021, p. 23.

3 Elòdia TURKI-ZARAGOZA, *La Xiqueta*, París, Librairie-Galerie Racine, 2016, p.85.

a França, amb les seqüeles del Camp d'Argelers i de Bram, on va haver-hi una epidèmia de febre tifoïdal. Fuig a Tunísia, on va passar 23 anys i després, en 1962, és repatriada a París. No va deixar de treballar i lluitar per l'ideal llibertari. Va visitar Espanya en diverses ocasions per a mantenir relacions amb els companys i companyes de l'interior. També col·laborava activament amb la Fundació Salvador Seguí de València. Així era Amèlia, en realitat estem parlant d'una dona lliure.

Quan parla de "l'oncle Enrique", es refereix a Enrique Marco Nadal (València 3/05/1913-El Vedat de Torrent, València 13/11/1994). De les Joventuts Llibertàries, secretari del Comité Local de València de la Federació Nacional de la Indústria Ferroviària, adscrita a la CNT. Va lluitar en la Columna de Ferro. Detingut en el Port d'Alacant, va passar pels camps dels Ametlers i Albatera, on va poder escapar i passar a França, ingressant en el camp de St. Cyprien. S'enrola en la Legió estrangera durant la II Guerra Mundial. Després es passa a les files de l'Exèrcit de la França Lliure de Leclerc. En 1945, a París, s'integra en el Moviment Llibertari en l'Exili i és nomenat secretari del Comité Regional de Llevant. L'abril de 1946, torna a Espanya per a formar part del clandestí 13 Comité Nacional de la CNT a l'interior, però Enrique és detingut el maig de 1947. Condemnat a mort, va passar en les presons de Franco 17 anys. Va ser alliberat en 1964 i es va incorporar a la lluita antifranquista de la CNT clandestina. Va participar durant la Transició en la reconstrucció de la CNT. I va col·laborar en les activitats de la Fundació Salvador Seguí de València fins a la fi dels seus dies.

Però tornem a aquest excel·lent llibre amb unes frases com a sentències: "Quan arribem a Tunísia ens van dir espanyols, va

dir la meua mare... Després de vint-i-tres anys a Tunísia ens van enviar a França, i allí ens van dir tunisians, "pieds noirs". Quan venim a Espanya ens diuen francesos! Em pregunte el que som. Tot això alhora... li vaig dir".

A més, té un llenguatge molt poètic i hi ha unes expressions magnífiques per a expressar la cruesa de l'exili: "es van acostumar, sense acostumar-se mai a l'intolerable dolor d'estar amputats d'ells mateixos". O aquestes altres: "anaven a envellir lentament, com a vells joves vençuts amb els seus ulls brillants d'adolescents ferits i la seua nostàlgia intacta". "Quan era xicoteta, els meus pares es reunien amb els seus companys d'exili tots els diumenges. Arrossegaven als xiquets sense demanar-los la seua opinió. Els posaven els seus vestits nous. Ni tan sols jugaven entre ells. Estaven ací, bé pentinats, obedients com illetes greus".

També és molt bella l'expressió "jo tinc vestits de paraules". O aquesta altra, "Els meus fills i jo ens toquem, ens besem, ens volem i a cada moment ens meravellem de redescobrir el que ens uneix". I sobretot les paraules finals, "l'amor està més enllà de la pàgina, llevat que estiga en la punta d'aquesta ploma que el dilueix i el nuga, tractant de nomenar-lo... interminablement".

Jo també vaig conèixer a *La Xiqueta* i a "l'oncle Enrique". Els volia molt. Van influir prou en la meua vida personal i militant. Enrique em va parlar de l'amor que sentia per Amèlia. Enrique vivia en una Residència d'ancians i tenia la cama dreta amputada. En 80 anys pensava que aconseguiria caminar amb una cama artificial –una cama de pal deia ell– i viatjaria a París per a estar amb Amèlia.

La lectura de *La Xiqueta* m'ha provocat moltes sensacions i sobretot records d'Amèlia i d'Enrique. Gràcies Elòdia per aquesta xicoteta joia que ens has regalat.⁴

El 5 de març de 2021 es posava en contacte amb nosaltres, per correu-e, el periodista Javier Martín per a donar-nos a conèixer la creació a Tunísia de la "Agrupación Elòdia Zaragoza Jover Turki", en record d'aquesta dona excepcional i per la recuperació de la memòria de l'exili republicà a Algèria.

⁴ Ressenya del llibre *La Xiqueta*, realitzada per Rafael Maestre i publicada en la revista *L'IO. Lectures de l'Institut Obrer. Revista de pensament i acció social*, n. 3, tardor de 2019, p. 181-183.

5.1 ELÒDIA ZARAGOZA JOVER TURKI, LA MUJER QUE SE CONVIRTIÓ EN PÁJARO PARA HACER VOLAR LA MEMORIA

L'“Agrupació Elòdia Zaragoza Jover Turki”, que està fent un fantàstic treball de recuperació de la memorial d'Elòdia, col·labora en aquesta publicació amb el següent text:

En el verano de 2018, los periodistas Marc Almodovar y Andreu Roses contaron una sorprendente historia al filósofo Santiago Alba Rico en un pequeño restaurante “El Bolero”, conocido por haber sido en el pasado punto de encuentro del exilio republicano español en Túnez. Durante su paso por la ciudad de Kasserine, próxima a la frontera con Argelia, un hombre les había llevado a visitar el destartalado patio de un vecino en el que reposaban una veintena de tumbas, la mayoría destruidas y rodeadas de basura, en cuyas lápidas -muchas quebradas- se podían mal leer un ramillete de nombres españoles.

Semanas después, Alba Rico publicó un artículo al respecto en un conocido diario digital y relató la historia, con multitud de pormenores, a otro amigo, el galardonado periodista Javier Martín, corresponsal de guerra de larga experiencia y delegado de la Agencia EFE en el norte de África, durante una de sus habituales cenas en su casa de la capital tunecina. El “descubrimiento” de Marc y Andreu había alumbrado -dijo- uno de los rincones en penumbra de su memoria; una preciosa epopeya bélica que años antes le había regalado el antiguo cónsul y embajador de España en el país norteafricano, Ramón Villanueva -con la obligación implícita de que la historia no descendiera a ese recoveco perdido del recuerdo que todos tenemos- y le había impelido a rebuscar, en su vasta y surtida biblioteca, un viejo texto

mecanografiado que le había confiado: *Refugiés politiques espagnols de la flotte republicaine en 1939 en Tunisie*, la tesis inédita escrita por Marianne Catzaras, una artista griega nacida en la mágica isla de Yerba, corazón abigarrado del Mediterráneo.

Intrigado por la intrahistoria y los pormenores del poco conocido exilio republicano español en Túnez, del que el entonces embajador de España en el país norteafricano, Juan López-Dóriga, ya le había hablado con sentido entusiasmo, Martín decidió recorrer los cerca de 200 kilómetros que separan la capital tunecina de la frontera con Argelia con la experiencia del sabueso que olfatea el aroma de un buen reportaje. Lo sencillo fue hallar el cementerio. Salah Saadly, un antiguo conductor de tanques del Ejército tunecino, abrió con amabilidad e ilusión interesada la puerta trasera de la modesta propiedad en la que vivía desde hacía 32 años y le franqueó el paso, junto a su camarógrafa y un colega tunecino, a un patio sucio, plagado de basura y aves de corral, en el que despuntaba al cielo azul un hermoso ciprés —ahora desaparecido— rodeado por una veintena de tumbas grises, la mayor parte de ellas rotas, con signos de haber sido profanadas, en las que se mal entendían una docena de nombres españoles y se repetían fechas entre 1941 a 1944.

Con los doce nombres en la libreta y un puñado de buenas imágenes en la cámara, Martín se despidió con agradecimiento de la familia Saadly y regreso a su domicilio en el pueblo costero de La Marsa decidido a recuperar la memoria de los hombres allí enterrados. La historia del cementerio en sí y de la llegada de los exiliados españoles era bien conocida y estaba documentada, aunque en las últimas décadas hubiera caído en la telaraña de la incuria y la desmemoria.

En su tesis *El Exilio Republicano*, escrita en la década de los 80, años antes de la de Catzaras, el investigador tunecino Bechir Yazidi ya relataba de forma prolija el arribo en marzo de 1939 al puerto de Bizerta de la flota republicana huida tras el bombardeo fascista en Cartagena. Once buques de guerra y un submarino al mando del almirante Miguel Buiza con cerca de 4.100 civiles y militares que navegaron rumbo a una trampa, de acuerdo con la teoría que detalló a Martín y Alba Rico durante una agradable comida en “Le Baroque”, otro de los restaurantes con solera de la capital tunecina. Meses antes, cuando la guerra artificialmente alargada por el futuro dictador ya comenzaba su cruento declinar, la junta militar golpista dominada por Franco había negociado con Francia la captura y devolución de los “barcos rojos” en el protectorado norteafricano, al que llegarían tras impedirse el arribo en los puertos argelinos. Túnez era entonces una colonia controlada por fascistas franceses e italianos, y la aparición de “comunistas derrotados” sembraba inquietud, por lo que en el pacto se pidió que estos permanecieran embarcados.

Los acontecimientos, sin embargo, discurrieron por otros derroteros. Desconfiados, cerca de la mitad de los exiliados optaron por desembarcar y quedarse en Túnez, pese a que su destino inmediato fueron vagones de tren sin ventanas y campos de concentración en el desierto tunecino, similares a los que emplearon años después los nazis, donde penaron durante la primavera siguiente. Avanzado el inclemente verano norteafricano, y como parte de un plan del gobernador militar francés para desarrollar económicamente la colonia, comenzaron a ser reubicados en diversas zonas, atendiendo a las necesidades laborales y la especialidad de cada uno de

ellos. Alrededor de 400 fueron enviados a Kasserine, entonces una misérrima aldea, donde enseguida se convirtieron en parte esencial de una comunidad que los observaba con pasmo: introdujeron las acequias, construyeron una gran cisterna, trabajaron en la fábrica de papel e incluso crearon el equipo de fútbol, que hasta la fecha comparte los colores del Racing de Ferrol. Unos se asentaron e incluso se casaron formando familias; otros prefirieron huir rumbo a Argelia y se sumaron a las unidades de la resistencia francesa que desde la colonia vecina llegaron para liberar el país años después. Una docena -al menos- dejaron su vida en este pequeño oasis de montaña, convertido en la actualidad en el bastión del islamismo radical violento en el norte de África. Aun no se sabe si a causa de las enfermedades o de accidentes, tras haber sobrevivido a la guerra y a un breve exilio.

La investigación comenzó como comienzan todas las pesquisas contemporáneas. Martín tomó un nombre -en este caso el menos común de los doce extraídos de las cetrinas lápidas- y lo tecleó en internet. La búsqueda de “Marcelino Llano Cotrofe” propició un número interesante de entradas. Ninguna específicamente con su nombre, pero sí con los mismos apellidos. Uno de los hermanos, constaba como miembro destacado del Partido Socialista en Ferrol durante los años previos al alzamiento. Y después de la dictadura. Un hilo del que tirar que resultó provechoso. La familia “Llano Cotrofe” compartía, además, la tragedia de muchas a las que desgarró el conflicto. Una parte había quedado en el bando rebelde y la otra en el republicano, como explicó a Martín Teresa, la única hermana que quedaba viva. Marcelino era, como muchos gallegos, marino; y cuando la contienda estalló estaba embarcado en uno de los

navíos que los golpistas trataron de secuestrar y que la marinería logró mantener del lado del Gobierno legítimo. Desde aquella rebeldía, su familia apenas había tenido noticias de su destino.

Agotada la “vía moderna”, que tras decenas de enlaces, desembocó en un callejón sin salida, Martín optó por los métodos tradicionales. Tomó el nombre del Llano Cotrofe más conocido y lo buscó en el listín telefónico de Ferrol. Una dirección, un número de teléfono y un golpe de suerte obraron el milagro. Cuando su sobrina descolgó el auricular y escuchó la voz de un desconocido que le hablaba de la tumba de su tío, al que nunca conoció, desde Túnez, le dio un vuelco el corazón. Sabían que había huido. Guardaban una foto que les envió desde el campo de concentración y habían escuchado que había muerto “en un accidente de tráfico”. Pero ignoraban el nombre de Kasserine y sobre todo, la existencia de una tumba con su nombre y con su correspondiente cruz cristiana.

Satisfecho con el resultado, Martín no pregunto nada más. Dio por hecho, erróneamente, que tenía amarrado el filón de la historia. Durante los tres meses siguientes siguió marcando el mismo número sin que la supuesta sobrina de Marcelino, u otro miembro de la familia descolgaran el auricular. Silencio y nada. Hasta que avanzado enero, una vez superada las navidades, coincidió con Alba Rico en que urgía buscar otra hilacha que seguir. Primero, a través del Partido Socialista de Ferrol. El hermano de Marcelino, muerto en 2016, había desempeñado cargo desvanecida la dictadura. Desde allí, la pista condujo a Enrique Barrera, miembro de la fundación gallega de la Memoria Histórica, que desentrañó “el misterio de la sobrina desaparecida”. Josefina, que así se llamaba, estaba “por casualidad”

el día del primer y único contacto telefónico en el piso de su tío porque lo habían puesto a la venta y “pasó” esa tarde a revisarlo. Ella, en realidad, vivía con sus cuatro hijos en un acomodado barrio de Madrid.

El “reencuentro” permitió la consecución del primero de los tres pequeños documentales ideados por Martín, que salió publicado el 7 de marzo de 2019, fecha en la que se conmemoraba el 80 aniversario de la llegada de la flota republicana a Túnez, bajo el título “Morir en el exilio, morir en el olvido” y en multiformato, accesible en internet: texto, vídeo y podcast a cargo de la Agencia EFE, servicio público enraizado en la dictadura y desarrollado en democracia, que cumplía la misma edad. La historia del cementerio de Kasserine y de uno de sus protagonistas abandonaba la injusta desmemoria ocho décadas después.

Las dos partes siguientes previstas se mantienen aún en el tintero, a la espera, por diferentes razones. La primera abordaba la historia de otro de los hombres enterrados en la frontera con Argelia: la del marino mercante Francisco Puig Llinares, originario de Alicante, al que su familia en Villajoyosa buscaba de forma infructuosa en las cunetas del Levante español. Ubicarlo era misión imposible: había sido enterrado bajo el nombre de Puig Suárez en Kasserine. Cuando sus nietas leyeron el primer texto de Alba Rico sobre el cementerio de Kasserine ataron cabos. En una reunión después con Martín y el reconocido filósofo en España, la suposición tornó en certeza. Su historia es igual de fascinante que la de su compañero de camposanto, y aun espera a ser relatada.

La segunda tiene como protagonista a Elòdia Zaragoza Turki, una mujer única que vivía a pocos pasos de ellos, y que Alba Rico y Martín descubrieron demasiado tarde. Nacida en una cárcel del franquismo, de la que huyó su madre; hija de un marino de la armada republicana que escapó a Túnez; atleta en las olimpiadas de Roma, mujer de embajador, escritora, poeta y editora conocida en París, su vida es una historia de superación y olvido digna de una película. Ella misma lo contaba con un deje de rubor y fingida modestia en la casa familiar de Sidi Bou Said, un lugar privilegiado sobre una colina con vistas al azul inmenso del Mediterráneo. El día en que con alegría recibió al filósofo y al periodista en el portón de madera del antiguo morabito, vestía un recto vestido añil que resaltaba su elegancia. Lúcida, sonreía como una niña y solo sus dedos artríticos -tenía el síndrome de la garra de pájaro- ofrecía pistas sobre su edad. Aun así, sus manos deformadas manejaban con destreza el ordenador y obedecían presto a la velocidad de su memoria abriendo libros, enseñando fotos, presumiendo de trofeos. “En los cincuenta fui campeona de todas las disciplinas de la natación en Túnez. Así conocí a mi marido, un día bañándonos en la playa de Hamam-Lif (al sur de la capital). Me vio y se enamoró. Es normal, era guapa”, explicó recordando aquellos años del protectorado francés en los que ganó igualmente un título de belleza y participó en salto de altura en las Olimpiadas de Roma, representando a Francia, pese a que sus padres eran españoles.

Brahim, aquel hombre que se enamoró de ella en el mar -el mismo mar que hubo de cruzar en brazos de su madre como migrante para huir de la represión y la sevicia-, de apellido Turki, se hizo después diplomático y juntos recorrieron el mundo: especialmente

París, donde fue embajador en el inicio de la dictadura de Zinedin el Abedin Ben Ali, y donde Elòdia comenzó una prolífica carrera literaria. Allí escribiría “La Xiqueta”, relato autobiográfico que descubre a una mujer tan grande como ella: Elòdia habla poco de su padre -dio a entender que estaba a cargo de las comunicaciones secretas de la flota, y que su relación con él nunca fue sencilla- y mucho de su madre, Amèlia Jover, figura del anarcosindicalismo y el feminismo en la Cullera durante la guerra civil. Casada con Antonio Zaragoza, un oscuro oficial clave del submarino de la República, Amèlia fue detenida el 1 de abril de 1939 en el puerto de Alicante cuando trataba de huir. Encerrada en la cárcel de mujeres de Valencia y condenada a muerte en juicio sumarísimo, pese a estar embarazada. Dio a luz en prisión y logró huir con la ayuda de familiares y viejos camaradas del partido. Tras una odisea que le llevó a infiltrarse en la Barcelona reprimida por los fascistas y a cruzar los Pirineos en pleno invierno con un bebé de meses en brazos, llegó al campo de refugiados de Argelès-sur-Mer, en la costa francesa, donde después de numerosas vicisitudes descubrió que su marido seguía vivo en Túnez y partió al norte de África para recuperar el amor y compartir su fruto. Un puñado de fotografías que Elòdia dio a Martín y Alba Rico prueban la belleza compartida de madre e hija y los efectos dañinos de su epopeya. Aquella tarde de primavera de 2019, los tres convinieron volver a compartir mesa para comenzar la segunda parte del documental sobre el exilio republicano español en Túnez. No se volverían a ver. La enfermedad y la pandemia se cruzarían de forma funesta en el camino: el uno de diciembre de 2020, a los 81 años de edad, Elòdia era enterrada junto a su marido en el cementerio del bello pueblo tunecino que habitó, junto a los tres pasaportes que compendian su vida -el español fue el último

que consiguió, en 1976- y en medio del amor de una familia que recordaba su francés exquisito, su árabe envidiable y su castellano renqueante que mezclaba con el valenciano que le legó su madre, “La Xiqueta” que se hizo profesora en Túnez y jamás dejó de ayudar a los exiliados y luchar contra el fascismo.

Sus nietos y aquellos amigos que la iban a visitar, como Ana Martínez, Paz Torrente, Rafael Pañera, Rosa Díaz, Andrea Martín y Iago Martín les decía que se estaba transformando en pájaro, para fascinación de los más pequeños. “He tenido una vida muy feliz, he sido afortunada” pese al exilio y la nostalgia del país en el que nació encerrada y al que sus padres no pudieron volver “libres y en democracia”, aseguraba en uno de sus últimos mensajes. “Hay que amar la vida. A mí no me robaron la vida. A mis padres sí, y a los españoles también”, agregó antes de que el aislamiento pandémico le hurtara lo que más le gustaba: las visitas.

Decepcionados, pero no abatidos, los españoles residentes en Túnez, quienes la trataron en sus últimos días decidieron que no era justo que además fuera engullida por el orgullo. Contactaron a Khayyam Turki, uno de sus hijos, antiguo dirigente del partido Ettakatol de tendencia socialdemócrata, fundado en 1994, y le propusieron crear una fundación o agrupación en nombre de su madre, dedicada a la investigación y preservación de la memoria de los exiliados republicanos españoles en Túnez. La “Agrupación Elòdia Zaragoza Jover Turki” nació una soleada mañana de otoño en la oficina de la cónsul de España en Túnez y el acta de fundación firmaron Martín, Alba Rico, el catedrático y arabista Bernabé García y Rosa López, elegida secretaria. Como miembro de honor figura

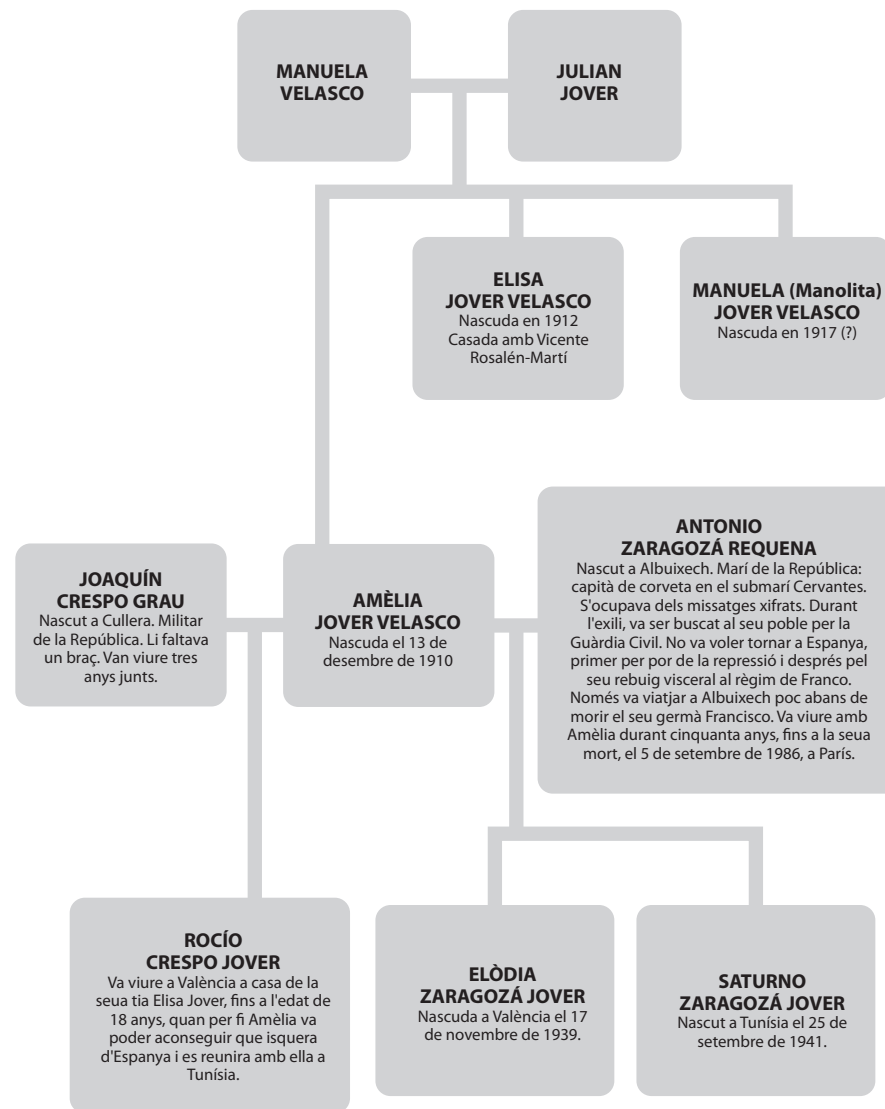
el propio Khayyam, quien en febrero de 2023 fue detenido por la policía tunecina en el marco de la represión arbitraria emprendida por la dictadura del presidente Kayes Saïd.

La agrupación trabaja desde entonces con las autoridades españolas y tunecinas en la recuperación del cementerio de Kasserine, al que se pretende reconocer y devolver la dignidad, y en otros proyectos de investigación. Además, ha establecido lazos con la asociación de mujeres “Amèlia Jover”, creada en Cullera, en memoria de la madre de Elòdia, la mujer que se convirtió en pájaro para hacer volar la memoria.

Agrupación Elòdia Zaragoza Jover Turki

6. ANNEX

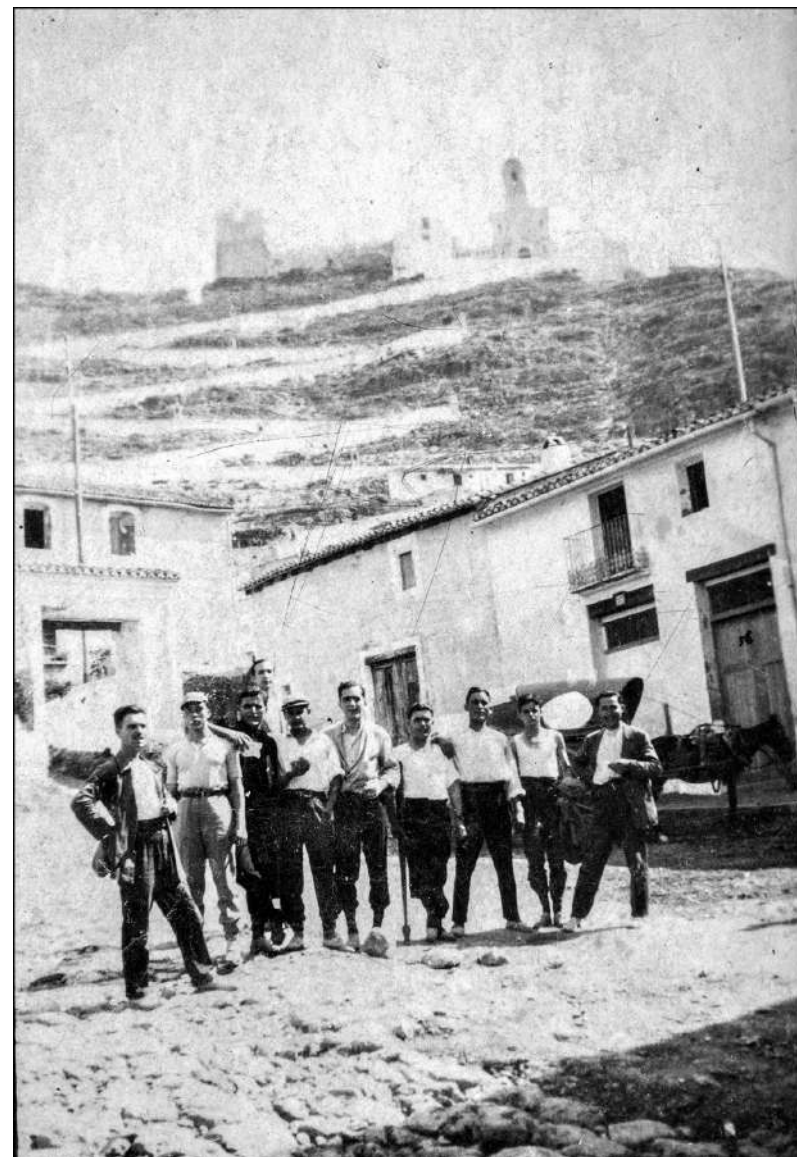
ARBRE GENEALÒGIC

ÀLBUM FOTOGRÀFIC

Fent la bugada. A. C. La Penyeta de Cullera

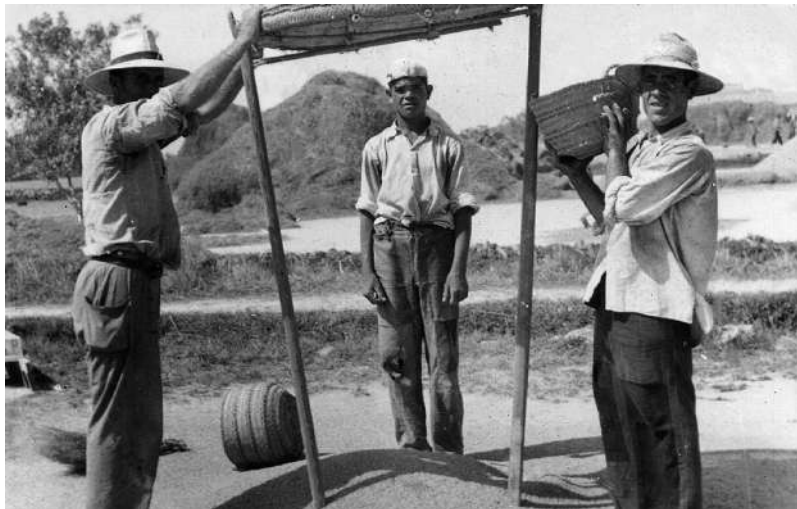
Colla d'amics. A. C. La Penyeta de Cullera

Treballant terres de la Vega. A. C. La Penyeta de Cullera

Abonant la terra d'arròs. A. C. La Penyeta de Cullera

Ventant a l'erer. A. C. La Penyeta de Cullera

Compactant el carrer davant l'antiga Ermita de Sant Antoni, cap a 1928.

A. C. La Penyeta de Cullera

Amo i carreter (1928). A. C. La Penyeta de Cullera

Haques per a xarugar. A. C. La Penyeta de Cullera

Castell i mercat, entre 1925 i 1933. A. C. La Penyeta de Cullera

Plaça d' Espanya, 1925. A. C. La Penyeta de Cullera

Plantant l'arròs. A. C. La Penyeta de Cullera

Segant l'arròs, 1908. A. C. La Penyeta de Cullera

Portant l'arròs després de segar, any 1926. A. C. La Penyeta de Cullera

Sèquies, canó de sèquia mare 1930. A. C. La Penyeta de Cullera

Amèlia Jover Velasco

**Elòdia i Maria la
germana fallera**

Amèlia Jover, Antonio Zaragoza amb Elòdia

Amèlia Jover cap als 50 anys

Amèlia a Tunísia

Elòdia [1939-1940]

Amèlia gran a Tunísia

Elòdia Miss Tunísia 1959

Elòdia

Antonio Quinto, Isidro Guardia i Amèlia Jover, 1994. FSS

Rafa Mestre i Amèlia Jover, 1994. FSS

Amèlia Jover, Barcelona, 1996. FSS

Grup de Béziers, 25-06-1995. Amèlia la primera de la dreta

Reunió Agrupacions en Béziers. Amèlia Jover, Jesús Guillen

En el codi QR podem escoltar la veu d'Amèlia Jover. Cinc minuts de l'entrevista realitzada el 31 de maig de 1994 per a "La Memòria Rebel", programa de ràdio que tenia la Fundació Salvador Seguí en l'emissora Ràdio Klara, lliure i llibertària, de la ciutat de València.

